

Silencis

FOGUERA PORT D'ALACANT 2024

«El llibre ha participat en la convocatòria dels premis de la Generalitat per a la promoció de l'ús del valencià»

LLIBRET 2024

Edita

ASSOCIACIÓ CULTURAL FOGUERA PORT D'ALACANT

Idea i direcció

FRAN MARTÍNEZ I LLORCA

Direcció comercial

INMA PERALTA I LOPEZ

Textos

GIL-MANUEL HERNÁNDEZ I MARTÍ
SANTIAGO LINARES I ALBERT
RAMÓN MAÑAS I GARCÍA
GERARDO MUÑOZ I LORENTE
FRAN MARTÍNEZ I LLORCA
AGUSTÍN MEDINA I RAMOS
JOSEP ANTONI PUJOL I AGUADO
CARLOS SALINAS I SALINAS
JOSÉ MIGUEL SANTACREU I SOLER

Traducció i revisió

FRAN MARTÍNEZ I LLORCA

Fotografies

ARXIU MUNICIPAL D'ALACANT
REME FOTÓGRAFAS
GINÉS LLORET I ALABÍ
ARMANDO PARODI I ARRÓNIZ
ARXIU ASSOCIACIÓ D'ESTUDIS FALLERS
ARXIU FOGUERA PORT D'ALACANT
ARXIU PARTICULAR DELS AUTORS

Disseny i maquetació

INGRA IMPRESORES
VERÓNICA PÉREZ I ESQUERDO

Disenny portada

INGRA IMPRESORES

Impressió

INGRA IMPRESORES

Depòsit Legal

A 258-2013

Sumari

04	SILENCI
08	1936, LES FOGUERES ABANS DEL SILENCI
14	LA GUERRA PRESENT TOTS ELS DIES
24	RACIONAMENT, INFLACIÓ I MERCAT NEGRE EN ALACANT
36	FOGUERES EN PAU, JUNYS EN GUERRA
42	L'ART AL SERVEI DE LA CAUSA
52	LA FESTA EN GUERRA. LES FALLES DEL 37
62	L'AERÒDROM DE RABASSA CRÒNICA D'UNA DESFETA
74	EL PORT D'ALACANT, CLAU EN EL 39
78	LA FI DEL SILENCI: EL PORT, LA BELLESA DEL FOC AMPARITO QUEREDA I UN ANTIC ORÀ FOGUERER
90	2019, UN ANY ABANS DE L'ÚLTIM SILENCI
98	2020
100	Fonts documentals
102	FOGUERA PORT D'ALACANT 2024
104	AUTORITAT PORTUÀRIA D'ALACANT
106	PRESIDENTES FOGUERA PORT D'ALACANT
108	FOGUERA 2024
110	BELLESA
112	FOGUERA INFANTIL 2024
114	BELLESA INFANTIL 2024
116	DAMES D'HONOR
118	COMISSIÓ
121	CÀRRECS D'HONOR
122	2023/2024
140	PUBLICITAT

S
i
l
e
n
c
i
s

Silenci és una paraula massa gran per al poc volum que necessita. Silenci és una paraula que dona por, alhora, regala la pau necessària. Silenci és tranquil·litat i retrobament, però també és inquietud i desassossec.

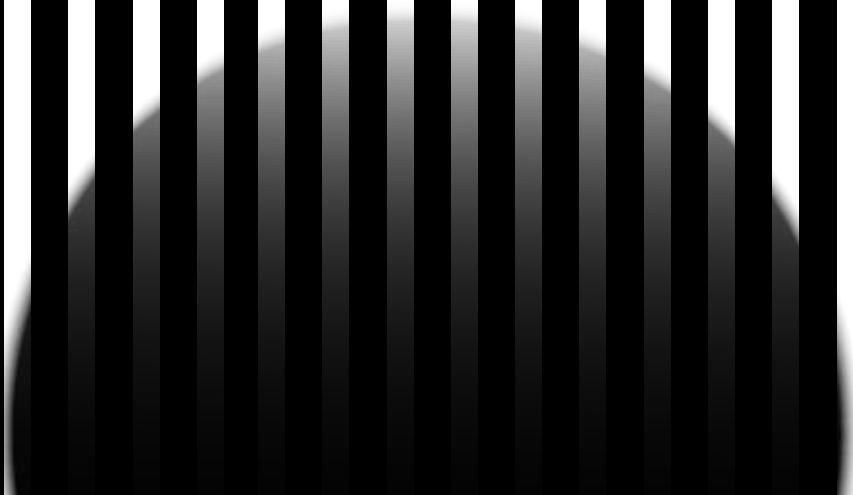
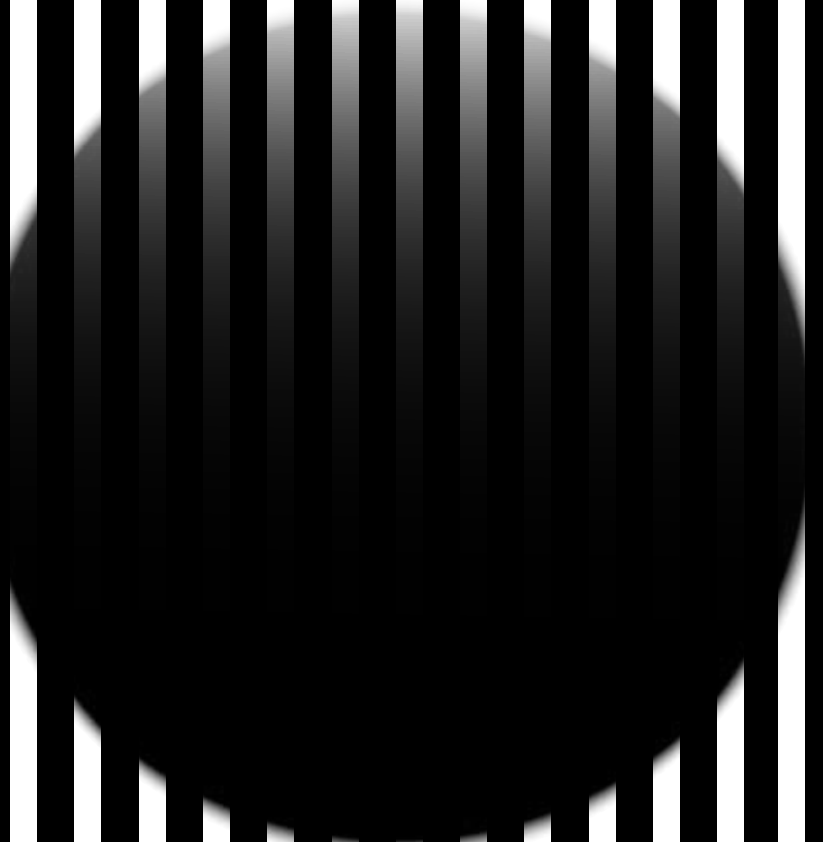
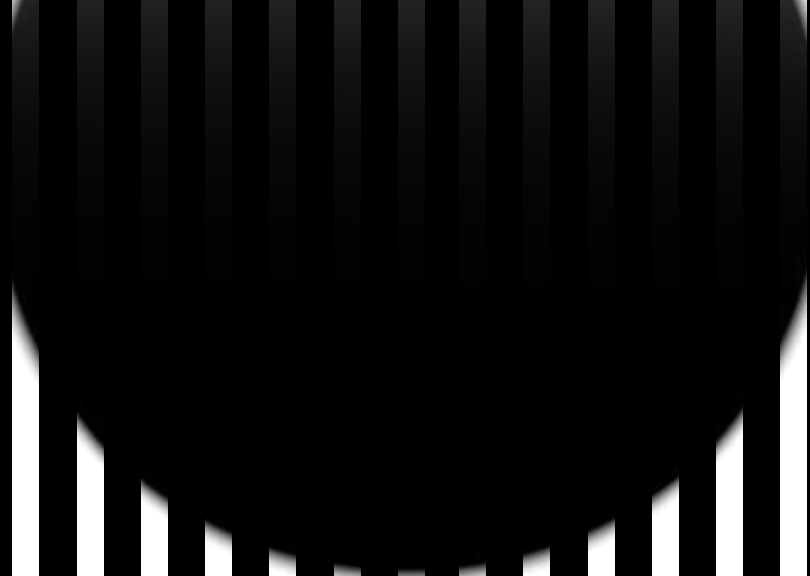
Silenci és el contrari de soroll, i el nostre mes de juny és el mes del soroll alacantí per excel·lència. Un soroll que fa tremolar ànimes, que encén cors i que batega una ciutat que viu als compassos de les flames i la pólvora.

Alacant no concep un juny sense eixe meravellós soroll mediterrani. Sense eixa dansa de festejos que engalana els carrers i les places i transforma Alacant en un museu efímer de cultura, art i tradició. La alegria es desborda de banda a banda i la gent pren el comandament de la ciutat per a declarar un estat de felicitat permanent. Una felicitat que resistirà les flames i cuejarà fins als últims dies de juny, per a trenar-se amb l'imponent estiu.

Però va haver-hi uns junys en què tot això no va ser. El silenci s'imposà, i Alacant i les seus Fogueres hagueren de posar un punt i apart en el seu estret diàleg. L'estat de felicitat permanent va deixar el seu lloc a un estat de guerra i d'alarma. Junys sense fogueres, junys en silenci.

Aquest any, que la foguera Port d'Alacant transita des del seu 37é juny al 38é, hem volgut dedicar les nostres pàgines a aquells junys de 1937 i 1938, quan el silenci de la guerra emmudí les nostres Fogueres. Quan el foc de juny no va ser el foc que volíem. Quan el nostre port era protagonista de altres tipus d'episodis. Anys difícils, anys negres, anys sense festa.

Anys de silenci, que pensàvem que mai repetiríem. Que pensàvem, fins 2020...

37

—

38

1936, Les Fogueres abans del silenci

Fran Martínez i Llorca

Doctorand en Educació

Unes festes nascudes en 1928 que portaven camí de complir la seua primera dècada (ja sabem la importància que donem tots als anys redons) estaven a punt de viure el seu primer parèntesi. Un parèntesi forçós que arribaria en 1937 amb el desenvolupament de la tristament recordada Guerra Civil Espanyola.

Alacant rebia l'any 1936 amb un dia de pluja, que les nostres avies relacionarien amb algun mal auguri, i aquesta vegada sense equivocar-se massa. La vida alacantina transcorria en una ambient propi dels temps republicà que havia tocat viure, amb tensions i enfrontaments de dretes i esquerres, de paraula o acció, de major o menor repercussió. Els mitjans de comunicació es feien ressò de tot i contribuïen en part a encendre una miqueta més els ànims, per interessos diversos, des de polítics fins a econòmics. Res massa diferent a hui en dia.

El 18 de juliol tot saltaria pels aires, amb el colp d'Estat militar. El Govern de la Segona República, a les huit i mitja del matí, es va dirigir als espanyols a través de la ràdio per a anunciar la rebel·lió de l'Exèrcit en Marroc. La vida de tot el país es va detindre entre tirs i rumors, i aquell dissabte es va convertir en una frenètica successió d'hores de dubtes i traïcions. Després de mesos conspirant, els principals comandaments militars es van revoltar per tota Espanya. El colp no va triomfar, però va afeblir a l'Estat republicà i va desencadenar la revolució que va trencar el mapa en dos. Començava la Guerra Civil. Però abans de tot això, en Alacant hi hauria un mes de juny que es desenvoluparia amb la incipient maduresa que anava agafant la festa de Fogueres.

Foto 01 - Publicació de la revista Rosas y Perlas de 1936 amb els esbossos i les Belleses d'aquelles Fogueres. AMA

Com en qualsevol cicle fester habitual, la primera gran cita del calendari seria l'Elecció de la Bellesa del Foc que, aquest any, pretendria celebrar-se el 23 de febrer (en quatre paràgrafs dos referències a colps d'Estat. Capritxós que és el destí). Una data molt matinerana per un fet insòlit com va ser la destitució de la Bellesa del Foc anterior per un conflicte de no assistència a un acte. Finalment fou l'1 de març el festival, per la manca de temps per a tindre preparats els trages. En el Saló Modern Monumental la Banda Municipal va oferir un concert que amenitzava l'arribada de les trenta una aspirants al

títol. El jurat va triar per unanimitat a Carmela Ramos, de la foguera Benalúa, que estaria acompanyada per les senyoretas de les fogueres de Hernán Cortes y Pascual Pérez.

El 6 d'abril va ser triat, també per unanimitat, el cartell encarregat d'anunciar les festes de Fogueres. La creació titulada "Ninots" de Melchor Aracil va ser l'afortunada de pregonar aquesta última edició de les Fogueres abans de la guerra. Un disseny prou reconeixible perquè va ser emprat novament en 1987, quan el jurat declarà desert el concurs.

Va ser també l'any de la primera revista Festa, iniciativa del president de Comissió Gestora de llavors, Pascual Devesa. Nombrosos artistes i literaris es donaren cita en aquella publicació que feia un recorregut per la província d'Alacant. Aquest primer exemplar es posà a la venda al preu de dues pessetes i, com a curiositat, no contenia els esbossos de les fogueres que s'anaven a plantar, ni la fotografia de les belleses dels districtes. Era una embrió purament cultural del que hui coneixem. També, des del setembre anterior, es publicava un butlletí setmanal anomenat Fogueres. El president de Comissió Gestora va sol·licitar l'ajuda i col·laboració dels comissionats de fogueres per a mantindre'l, i va aconseguir que es publicés de forma quinzenal fins juny del 36. A banda de les dos citades i els propis llibrets de cada foguera van aparèixer aquest any altres publicacions que deixaren testimoni d'aquelles festes, com, per exemple, el numero extraordinari de la revista *Hispania* amb fotografies d'Alacant i la seua província, unes targetes amb els esbossos de les fogueres que es plantaren, editades per la impremta Lucentum; i la publicació "Alicante, fogueres de San Chuan", amb fotografies, escrits i esbossos també.

Foto 02 - Carmela Ramos, Bellesa del Foc d'Alacant 1936. AMA

¡600 BELLEZAS, 60

"QUE ES, PARA DE LO PRIMERO Y DE LO SEGUNDO, QUE SE VA, QUE SE VA, QUE SE VA"

Las bellas alicantinas son guapas por obligación: gracia y un diente, sonrisa y una voluta de las mejillas. Por cada reina dos damas de honor, de no ocho más la curula, sea veintea y tres muchachas, bellas entre las bellas, las que hacen que produzca maravillosamente la bella ciudad levantina.

Ellas se dan prisa a hacerse guapas, porque saben que su belleza la necesitan Alicante para dar brillo a las fiestas de San Chuan.

Hay que suponer que para elegir esas noventa y tres reinas se usará el método de votar las que se presenten por cada barrio, y, en consecuencia, tienen que pasar de ser muchas las que se ofrecen cada año a elegir con el de sus comarcas el representante de las jóvenes alicantinas.

Desde que empezaron los quince años, toda la zona de las bellas se tiene como objeto y se les mira el año que les mira por llegar a los diez y siete, la edad que, según hemos creído, es la más adecuada entre ellas y nosotros, es la línea indicada - es un año más de sus vidas - para que todas las regiones puedan ser ricas a través de ellas.

Las de Alicante no lo son de cualquier cosa. Su elección se está determinando por el año sencillo y siempre honesto de un grupo de dependientes de comercio, existencias de dejar un buen recuerdo de su paso por la Directiva del círculo. Las bellas del fuego más hermosas son alicantinas, más sabidas al ramo de la administración que al de la Divinidad.

El cargo les impone obligaciones serias. Su belleza ya no es suya, sino de Alicante, a cuya disposición queda para representarla dignamente donde sea preciso y en su vida se lo ordena la Mesa Gestora de las Fogueres.

Aunque de ser bellas, tienen que tener buen carácter, para servir a un buen propósito de un bien.

Foto 03 - Publicacions periòdiques que es feien ressò de l'elecció de Carmela Ramos. Col·lecció particular

ALICANTE
FOGUERES DE SAN CHUAN
 GRANDES FIESTAS
 DEL 21 AL 29 DE JUNIO 1936

Belleza del Fuego - Desfile - Conciertos y Certamen por 32 Bandas de Música Verbenas - Tracas - Corridas de Toros. Deportes. Iluminaciones.

Difiles economicos en todas las lineas y de ORAN y ARGEL

Foto 04 - Cartell anunciador de Les Fogueres 1936, obra de Melchor Aracil. AMA

Silencis

La Comissió Gestora va convocar un concurs per a disparar quatre castells de focs artificials als dies de Fogueres, els 22 i 23 de juny concretament. Els guanyadors rebrien un premi metàl·lic de mil, cinc-cents, tres-cents i dues-cents pessetes i, segons recollia un dels diaris de l'època, "el prestigi que els done la festa".

En aquest últim any previ a la contesa nacional, es registraren el màxim nombre de monuments foguerers des que es va crear la festa. Als dies de juny es van plantar en Alacant trenta tres fogueres i onze barraques i al voltant d'una decena de fogueres infantils. Per unificar-les amb algun criteri, les recopilare segons la seua continuïtat hui en la festa, la seua desaparició posterior, o el canvi de denominació.

Entre les històriques que ja van plantar en aquell any es troben (amb lleugeres modificacions dels seus noms): Alfons el Savi-Quintana i adjacents, Barri Santa Isabel, Benalúa, Benito Pérez Galdós, Calderón de la Barca, Campoamor, Carolines Altes, Carolines Baixes (oest i nord), Carrer Sant Vicent, Hernán Cortés, Méndez Núñez, Mercat, Plaça de les Monges, Plaça Chapí, Plaça de Gabriel Miró, Sant Antoni de Dalt, Sant Blai i Sant Ferrán.

Les fogueres que van canviar anys després de denominació van ser: Carrer Quiroga, inici de l'actual Sèneca Autobusos; Plaça d'Astúries, que coneixerem als nostres anys com Pont-La Vila-vella; Pla del Bon Repòs, que va passar a ser Pla Hospital; Plaça de la República, en l'actual plaça de l'Ajuntament; i Plaça del 14 d'abril, anomenada hui Calvo Sotelo.

Les que van desaparèixer van ser: Diaz Moreu, General Villacampa, Orà, Pascual Pérez, Plaça de Juan Poveda, Raval Roig, Sant Agustí i Carme, Trafalgar; junt a la exempta de concurs de la Societat Gorrión Club que plantava amb el permís de Carrer Sant Vicent en les seues demarcacions.

Aquest any fou escàs nombre de premis lliurats, encara que les fogueres van lluir una qualitat superior a anys anteriors, tal i com reflectix en el seu ampli estudi i anàlisi Armando Parodi. Mostra d'eixa qualitat esmentada podem trobar-la en el treball dels Germans Esteve per al Barri de Santa Isabel, amb una foguera que contraposava les llums i ombres del bell Alacant; amb una cara en la qual aquesta ciutat, sim-

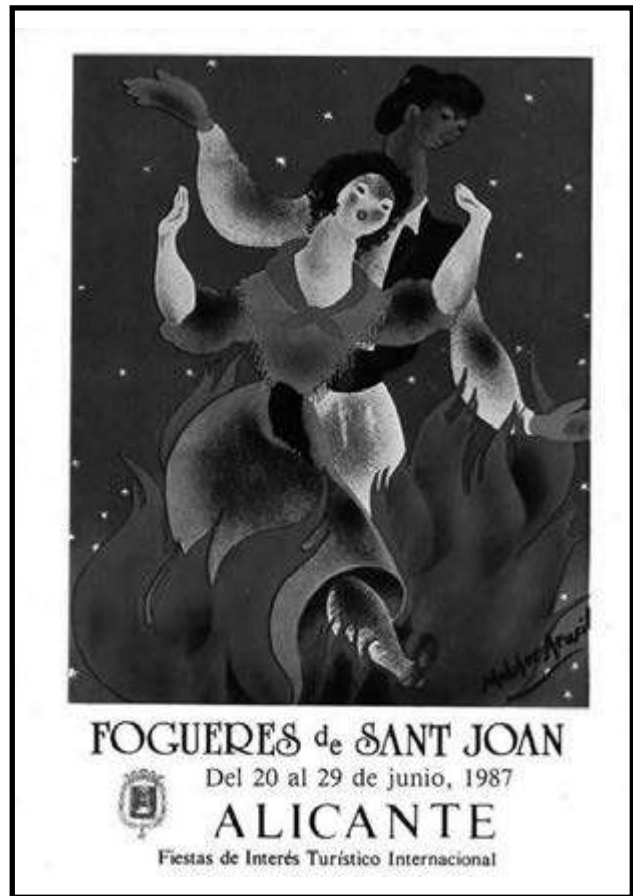

Foto 05 - Reedició del cartell de 1936 per anunciar Les Fogueres de 1987. AMA

Foto 06 - Una de les targetes editades per l'impremta Lucentum amb l'esbós de la foguera Sant Ferran. Arxiu Armando Parodi

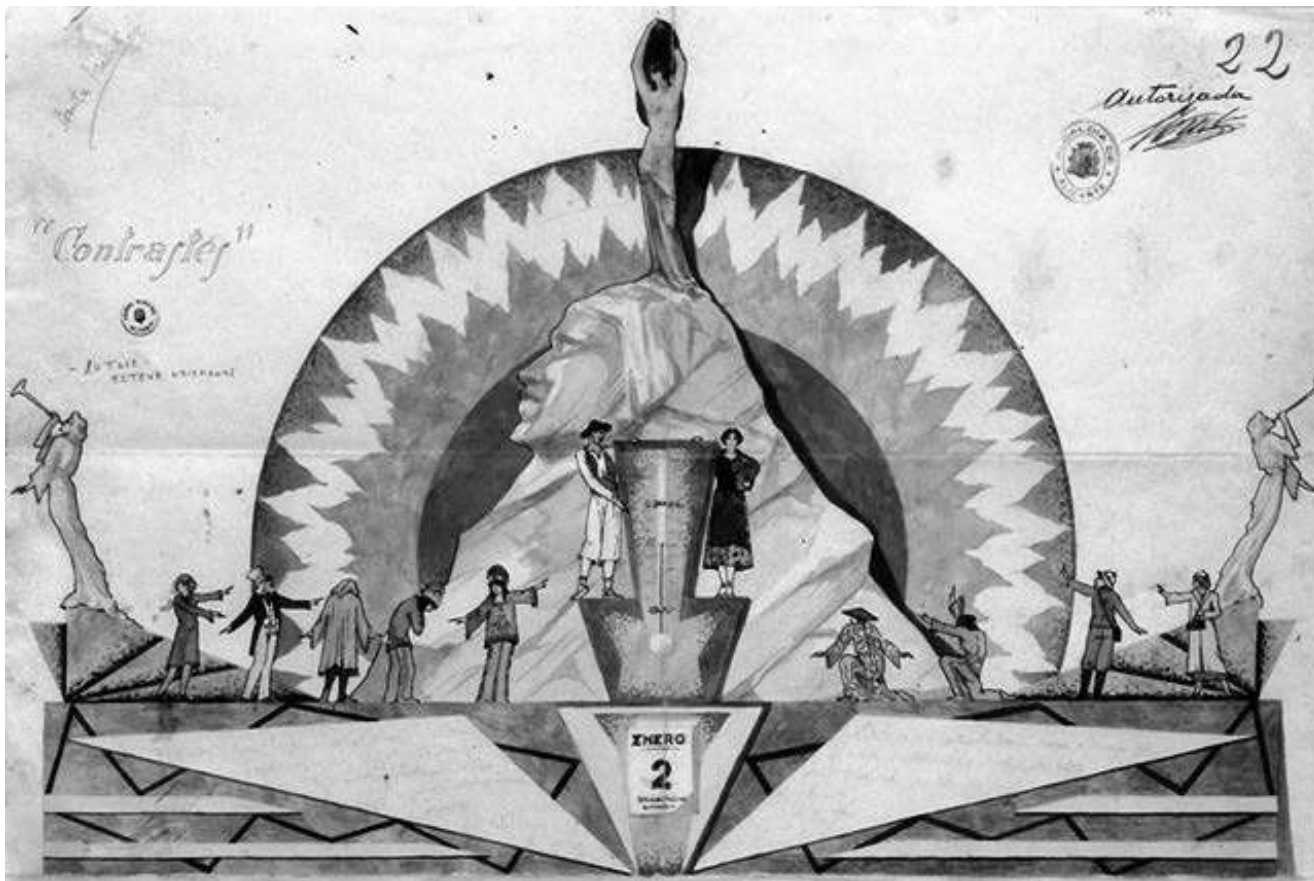

Foto 07 - Esbós de la cara frontal de la foguera Barri Santa Isabel 1936, dels germans Esteve. AMA

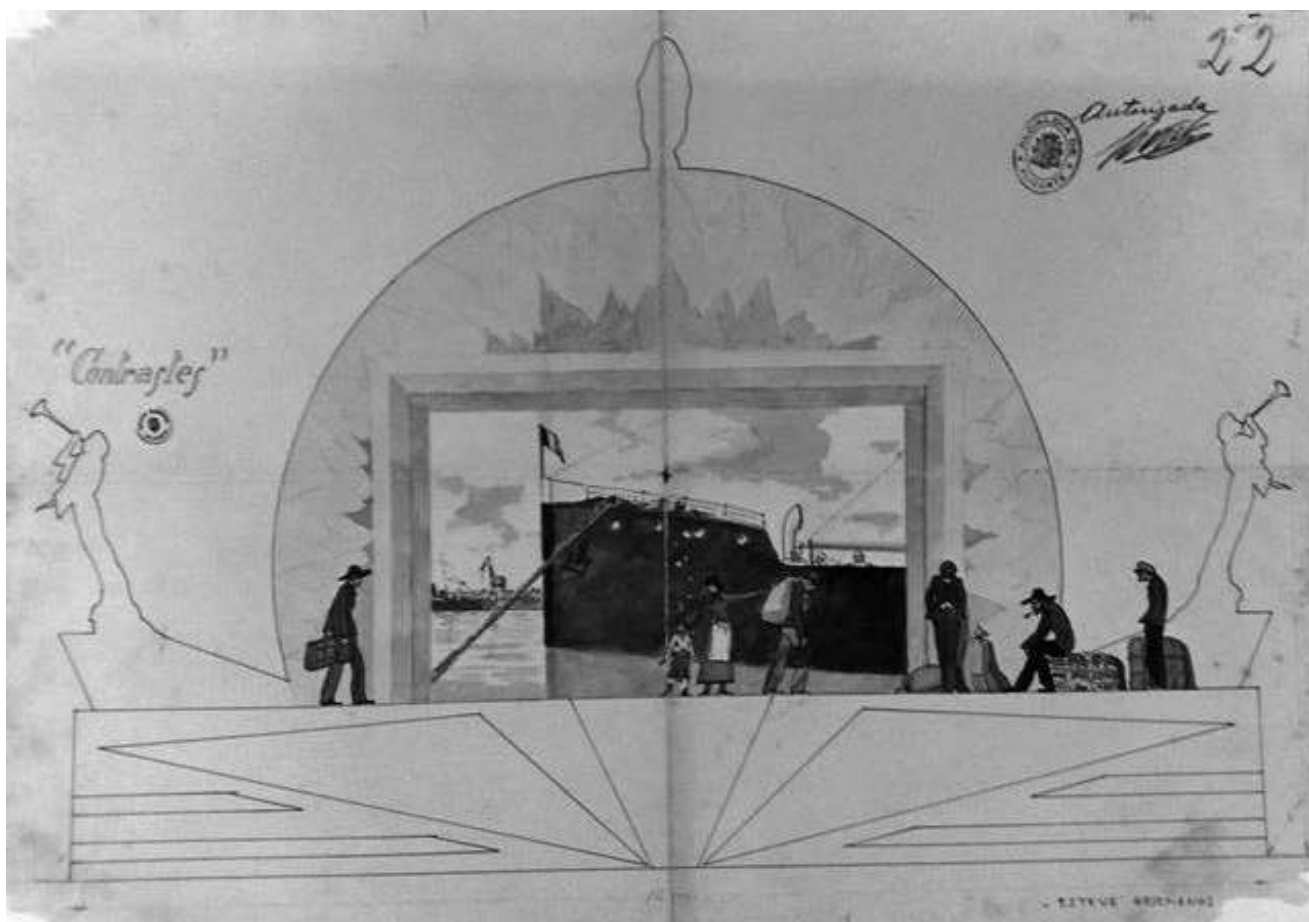

Foto 08 - Esbós de la cara trasera de la foguera Barri Santa Isabel 1936, dels germans Esteve. AMA

Foto 09 - Foguera del Mercat en 1936. Un negoci nacional, de Agustín Pantoja i Manuel Baeza. AMA

Foto 10 - Foguera de Plaça de la República, obra de Gastón Castelló, amb els motius religiosos que provocaren la polèmica. AMA

bolitzada per una bella matrona, rep homenatge de representants de totes les races que acuden a delitar-se amb ella; mentres que per l'altra cara els alacantins veuen els seus fills emigrar en busca d'un futur pròsper en altres països, tot i la riquesa i fama que els visitants suposaven per a Alacant.

Les aquarel·les d'Agustín Pantoja tornaren a prendre protagonisme, sumant-se a eixe esmentat enriquiment qualitatiu. Junt a Manuel Baeza van signar la foguera del Mercat dedicada la treball i els negocis d'Espanya baix el lema "Un negoci nacional". Pantoja també va plantar en Plaça d'Astúries una foguera que ja mirava al passat i enaltia les fogueres primitives i la seua evolució, en una clara apologia de la festa; i també en Sant Agustí i Carme amb un tema local de crítica sobre l'estat del Passeig de Gómiz que va sofrir la censura d'un dels seus ninots, situat al costat d'un urinari.

La mateix quantitat de fogueres va plantar Gastón Castelló, aconseguint el Primer i Tercer Premis de Categoria A. El diari El Luchador va visitar el taller de Gastón abans de Fogueres, per tal de conèixer una mica del que el mestre estava preparant. Benito Pérez Galdós tenia com a lema oficial "Teatre de marionetes", encara que va ser coneguda com "Talia", pel que figurava en el seu esbós. El diari va destacar la seua sàtira elegant i la acurada construcció i disseny de línies. Finalment va ser guardonada amb el Premi de la Companyia de Tramvies i el Premi de la Diputació Provincial. Altra de les fogueres de Gastón fou la de Plaça de la República, amb la qual plantaria enfront de l'Ajuntament l'obra "Folklore de la província d'Alacant", que comptava amb efectes de llum per a enaltir les principals festes de la nostra província, especialment el Misteri d'Elx i els Moros i Cristians. El seu president, Romeu Zarandieta, volia repetir el triomf aconseguit en 1935 i van oferir a Gastón un xec en blanc amb la intenció de firmar l'artista per a la resta de la vida. Gastón va demanar-los sis mil pessetes, que en eixa època era un fum, i la seua sorpresa es que no van dubtar en acceptar. La foguera no va estar exempta de polèmica i, en quant es va conèixer l'esbós, la presència dels motius religiosos va iniciar la sospita que es tractava d'una foguera de propaganda catòlica i de dretes, i es va témer que no arribés sencera al dia de Sant Joan. El jurat va atorgar-li el Tercer Premi de Categoria A.

La tercera obra de Gastón va ser la triomfadora d'aquell any. "Sorts i dissorts del camp", per a la Plaça del 14 d'abril. L'obra és un homenatge a l'agricultura alacantina que lloava l'esforç dels treballadors del camp la cara frontal representava una escena típica de l'horta d'Alacant amb agricultors treballant durament en el camp. En la part posterior es va col·locar un vaixell que representava l'ajuda comú amb el port d'Alacant, aspecte que es reproduïa en la foguera amb relleus i pintures i com els productes alacantins s'exportaven a altres llocs d'Espanya i Europa. Com a anècdota cal referir que els comissionats de la foguera, després de l'esforç fet, necessitaren un descans i en juliol van publicar un anunci en la premsa buscant persones noves que s'encarregaren de la comissió, ja que ells es retiraven amb caràcter irrevocable. Van convocar tots aquells interessats a un encontre junt a l'estàtua de Maisonave per a fer el traspàs de càrrecs. Tot sense fer el tancament de les contes de l'exercici.

El Segon premi de la Categoria A va ser para la foguera Benalúa, de Juan Such. La foguera Alfons el Savi-Quintana, de Manuel González Santana i Rafael Blanco López van endur-se el premi de la Càmera de Comerç amb un cadafal dedicat a la figura de la dona com a pedra angular de la humanitat. Amb un guió que ben bé podria reproduir-se en el nostre 2024, la foguera contraposava el tracte i la moral tradicional a la realitat de la vida, a través de la pràctica dels esports. Les pintures de les bases contraposen la dona mestressa de casa amb una tennista, representen l'aproximació de tots dos sexes en l'esport, l'oferta de llibertat i bellesa de l'esport a la dona indecisa o educada en ambients diferents, o l'acostament entre l'esport i l'estudi.

En la Categoria B la guanyadora va ser la foguera de Sant Antoni de Dalt, obra del artista Melchor Aracil, autor del cartell de Fogueres, dedicada a "El barri gità d'Alacant". En la memòria de la foguera pot llegir-se la següent explicació:

"L'anomenat barri de les Províncies és el tema d'aquesta Foguera, es posa de manifest l'estat actual d'eixe racó de la ciutat format per casinyots i cofurnes habitades la majoria per gitanos i la necessitat imperiosa de sanejar i embellir aquells llocs. A part incloem una crítica del Refugi Nocturn, instal·lat en l'antic Hospital al qual amb gust veuríem derrocar per a alçar en el seu lloc un bell i modern edifici per a Escoles d'Arts i Oficis, que tant necessita Alacant."

Foto 11 - Part trasera de la triomfadora de 1936, Plaça del 14 d'abril, amb l'homenatge al camp i el port. AMA

Foto 12 - Foguera Sant Antoni de Dalt, guanyadora de la Categoria B, de l'artista Melchor Aracil. AMA

Després dels dies de Fogueres, el 6 de juliol, es publicava la formació d'una nova foguera, nascuda del si de la Associació de Premsa i presidida per Ferrándiz Torremocha, que se sumaria a les fogueres plantades en el següent

juny. No cal dir que mai va portar-se a efecte. El 36 fou un any d'una nodrida incorporació de nous valors i també de la consagració d'uns altres, però tots ells es veurien truncats amb l'esclafit de la guerra.

La guerra present tots els dies

Carlos Salinas i Salinas

Doctor en Història

La Guerra Civil (la Guerra d'Espanya, com escrivien els corresponents de premsa estrangera en aquells anys) va suposar una profunda fallida per a les poblacions situades en la rereguarda republicana en tots els àmbits quotidians. A Alacant, com en el conjunt del País Valencià, el conflicte no mostrava l'aspecte del front de batalla, però a partir del 18 de juliol de 1936 es va fer present en la vida de totes les persones. En situacions de guerra es manifesten els millors valors i els pitjors trets de l'ésser humà; i davant a l'heroisme, l'honradesa i la generositat, la mesquinesa, la covardia i l'egoisme van entebolir les relacions socials. En el viure diari d'Alacant es van donar mostres de solidaritat amb els refugiats evacuats del front i amb els fugits de la repressió i les bombes; es va oferir cuidats als soldats ferits i convalescents; i es va fer treball voluntari en tallers de roba i enviament d'aliments al Madrid assetjat i a la ciutat de València, amenaçada de conquesta en l'estiu del 38. Els partits, sindicats i organitzacions anti-feixistes van organitzar xarxes d'ajuda social. Però la ciutat en la rereguarda també va conèixer l'especulació, l'acaparament, el lucre aprofitant l'escassetat, el sabotatge, la faula per a desmoralitzar, i lluites internes que malmetien esforços. L'evolució de la guerra i les tensions polítiques van afectar amb intensitat a Alacant per formar part de l'últim territori de la República, sense línia de combat directa, però patint els efectes de la fam, la destrucció i mort pels bombardejos de l'aviació italiana al servei de Franco.

Foto 01- Alacant, 18 de novembre del 37. Biblioteca Nacional d'Espanya

La població va oscil·lar entorn dels 100.000 habitants, amb eixides de joves cap al front i les arribades de refugiats, sobretot des de la caiguda de Màlaga al febrer de 1937. En 1930 ja era una urbs comercial i de serveis, on les ocupacions terciàries arribaven al 53%, amb predomini de població jove (37%). Les empreses que concentren un major nombre d'obrers eren la metal·lúrgica Rodes, les instal·lacions de CAMPSA, la fàbrica de tabacs,

cinc empreses dedicades a la producció ceràmica, dues alimentàries i la d'abonaments químics CROS. Igual que en altres ciutats de similar grandària i composició social, en les eleccions de 14 febrer de 1936 va guanyar la candidatura del Front Popular (80,72%). El 21 d'aquell mes va prendre possessió del càrrec el governador civil, Francisco Valdés Casas, amb seu en l'edifici de l'actual Sindicatura de Greuges (Pascual Blasco, 1) que es va enfrontar a l'intent

Foto 02- Crida a la movilització de milicians. Arxiu Municipal de Novelda

de rebel·lió militar, i després va haver de resoldre la difícil tasca de recuperar els poders de l'Estat a la província durant el crític segon semestre del 36. En això va comptar amb el Comité Provincial del Front Popular. Mentrestant, les organitzacions del Front Popular es van fer càrrec d'articular la resistència contra la revolta: enviar milícies als fronts, controlar la rereguarda i dirigir l'activitat econòmica per a assegurar el proveïment a civils i militars. Tot això generaria grans transformacions en la societat alacantina. El govern local va ser configurat com a Consell Municipal al setembre, i va estar compost per sis representants de la UGT, sis de la CNT, dues del PSOE, dos del PCE, dos d'Esquerra Republicana, un de la Unió Republicana i un del Partit Sindicalista, sota la presidència del nou alcalde Rafael Millá Santos (UGT-PCE), el retrat del qual, pintat per Emilio Varela, figura en la galeria d'alcaldes de l'Ajuntament.

L'economia alacantina va estar sota el control dels sindicats CNT i UGT; alguns sectors dirigits per un d'ells, altres compartits per tots dos. En general, les activitats productives i els serveis més importants van ser confiscats, controlats i socialitzats per comitès obrers o mixtos. En 1938 els sectors estratègics van ser controlats directament pel govern del Dr. Negrín. A més, els edificis religiosos i les finques abandonades i de desafectes tam-

bé van ser confiscats, com el palau del Marqués del Bosch, el Club de Regates, el Casino i el Cercle Mercantil. Els primers hospitals de sang es van establir en el Club de Regates, en l'Institut de Cecs i en la Residència de Monges Oblates; més tard va ser necessari habilitar els grups escolars de Els Àngels i Carolines Baixes. El col·legi de Benalúa va ser utilitzat com a caserna de la Guàrdia d'Assalt.

Foto 03- Bombardeig sobre els depòsits de CAMPSA. Biblioteca Nacional d'Espanya

L'escolarització va quedar danyada per l'ambient de guerra. Es va reduir el nombre de places disponibles, i molts col·legis van quedar tancats un temps per por dels bombardejos que provocaven absentisme en els docents i menors. La premsa denunciava l'espectacle diari d'esbarts de xiquets grollers jugant a la guerra. No obstant això, les autoritats educatives organitzaven campanyes d'alfabetització, i van assignar places de pràctiques a les mestres i mestres, que van acabar els seus estudis en escoles o en les colònies infantils d'Alacant i província. També la Normal del Magisteri, la de Comerç i l'Institut de Batxillerat van tractar de funcionar en la mesura que fora possible. L'edifici de l'Institut era al carrer Joaquín Costa (hui Reis Catòlics), molt a prop del port, i els estudiants s'aglomeraven en les proximitats. Davant el perill, les classes van ser suspeses el 21 de novembre. Cal assenyalar que en el bombardeig del dia 28, popularment conegut com "el de les huit hores", l'aviació italiana va llançar 160 bombes sobre el nucli urbà i els depòsits de CAMPSA. Les classes es van donar de manera intermitent durant el curs 1937/38. L'alumnat s'esforçava a assistir. Antonio López Gómez, un refugiat madrileny de quinze anys, fins i tot, anava des de Sant Joan a peu a Alacant per a continuar els seus estudis. Amb el temps va ser catedràtic de geografia en les universitats de València i Autònoma de Madrid. Finalment, al desembre del 38 es van habilitar les classes en el Grup Escolar Carolines Altes.

Silencis

A fi de cuidar als fills de milicians i menors evacuats dels fronts, es van instal·lar guarderies en les finques requisades, com la de Ruaya, en Santa Faç; i colònies col·lectives infantils, en Ciutat Jardí, Vistahermosa, El Palamó, Tànger i a Sant Joan. En aquesta assistència a ferits i refugiats va destacar el Socors Roig Internacional (SRI), que va organitzar una densa xarxa d'hospitals i solidaritat en tota la província. Alacant va veure créixer el nombre d'evacuats que atendre en les seues necessitats de sostre i menjar, problema agreujat conforme va avançar el conflicte i que va tractar de pal·liar el Comité Local de Refugiats de Guerra, reorganitzat a l'abril de 1937, després de la caiguda de Màlaga. Entre 1936-1937 van arribar 14.223 persones, la majoria dones i menors d'edat, i només un 3% van trobar treball. Els habitatges estaven amuntegats per familiars, per la qual cosa el comitè local va buscar allotjament en cases requisades o en segones residències no ocupades pels seus propietaris. Per part seua, el comitè provincial va buscar redistribuir entre els pobles que pogueren acollir als nous veïns.

Tots els testimoniatges de l'època dibuixen una ciutat que patia fam i por. El desori causat en la producció i distribució d'aliments i matèries i la successiva reducció del territori, afegits aquests al corrent de refugiats, van provocar escassetat i el racionament. Llargues cues es formaven diàriament per a adquirir els pocs i cars aliments; un ambient social que desmoralitzava a la població, que sentia el terror de ser bombardejada com a objectiu de guerra. Al capvespre eixia de la ciutat la columna de la por: els seus habitants de camí a les partides i a Sant Vicent, Sant Joan o Mutxamel, en els tramvies, amb bicicleta o a peu; una cosa molt criticada en la premsa per derrotisme. Encara que no tots marxaven. Els teatres s'omplien d'un públic aficionat a les sarsueles, revista musical i comèdies. Una d'aquestes, en valencià, va tindre un gran èxit: "Alacant a palpes", de Paco Hernández. El bar El Cocodril, al carrer Castanys, rebia nombrosa clientela del públic del Teatre Principal. A la nit la ciutat quedava a les fosques pel risc de bombardejos. El comitè local de la DECA (Defensa Especial Contra Aeronaus) va emetre un bàndol al juliol del 37 ordenant el tancament de tots els establiments públics a les 00:00 hores, el veïnat havia d'apagar les llums a l'exterior a les 23:00, i els bars i cafeteries a les 22:00. Les bombes de l'aviació, especialment les del 25 de maig de 1938 sobre el mercat de fruites i verdures, van deixar un profund trauma en la vivència col·lectiva.

Foto 04- Colònia Infantil a Ciutat Jardí. Arxiu General de la Administració

Foto 05- Guarderia Finca Ruaya. Carlos Salinas

Foto 06- Escola convertida en Hospital de Sang, a càrrec del Socors Roig. Sánchez, AMA

Foto 07- Programa de mà del Cinema Central, any 1937. Col·lecció Lorenzo Guardiola

Foto 08- Un acte d'Altaveu del Front, en el Teatre Principal. Sánchez, AMA

Malgrat les dramàtiques circumstàncies, l'assistència als cinemes era nombrosa, perquè des dels anys vint era una forma d'oci molt estesa en una ciutat que disposava de molts locals, coberts i d'estiu, en el centre i els barris. El públic anava amb freqüència a veure en sessió contínua pel·lícules d'evasió, comèdies i musicals produïts per Hollywood i cintes espanyoles de temes costumistes. En el Central (Av. Méndez Núñez) es va projectar *Bailes y canciones*, amb Johnny Down i Betty Burges; en el Monumental (Av. Alfonso El Savi) *Ahora y siempre*, amb Gary Cooper i Shirley Temple i *Mares de China*, amb Clark Gable; i en el Teatre Nou (C/ Jorge Juan) la comèdia de la Paramount *Lirio dorado*, amb Claudette Colbert. [Fins al mateix 28 de març de 1939 va haver-hi funció. Sovint, les sales de major aforament (Teatre Principal, Ideal, Monumental) servien per a actes dels partits i sindicats que explicaven les seues propostes. A més, aquestes organitzacions van desenvolupar actuacions en pro d'una cultura que arribés a les capes populars amb l'objectiu de difondre el missatge antifeixista. L'Ateneu d'Alacant, lloc de trobada de la intel·lectualitat republicana en els anys previs, amb figures destacades com José Ramón Clemente, Eliseo Gómez Serrano, el doctor Ángel Pascual Devesa, José Guardiola Ortiz o el músic José Juan Pérez, va ser dirigit per l'Aliança d'Intel·lectuals Antifeixistes en Defensa de la Cultura. La seua secció d'artistes plàstics va ser molt activa, amb Gastón Castelló, Daniel Bañuls, González Santana, Melchor Aracil, Emilio Varela, Abad Miró, el fotògraf Francisco Sánchez, o l'arquitecte Miguel López, entre altres. Al febrer de 1937 l'Aliança va presentar l'Altaveu del front, un acte que combinava els discursos polítics, les projeccions de pel·lícules –moltes soviètiques–, re-

citals de poesia i peces curtes de teatre, entremesos cervantins i obres escrites sobre el significat de la lluita. El propòsit era acostar a la rereguarda la realitat del front. Una novetat va suposar l'aparició de "Proa", un periòdic mural elaborat pels artistes de l'Aliança que es col·locava els dissabtes en la Rambla, en el camí als espais d'oci més concorreguts, com eren el Passeig dels Màrtirs (l'Esplanada) i el Postiguet.

Quant a la premsa, en vespres de juliol del 36 circulaven a la ciutat dos diaris de dretes, *El Día i Diario de Alicante*, i un republicà, *El Luchador*. Després del colp, aquells van ser confiscats i transformats en *Bandera Roja* (UGT, PSOE i PCE) i, més tard, *Avance* (PSOE) *Nuestra Bandera* (PCE). Els llibertaris (CNT, FAI) comptaven amb *Liberación*. Als periòdics locals se sumaven les emissores *EAJ31 Radio Alicante* i *EAS Ràdio CNT-FAI-Juventudes libertarias*. L'escassetat de paper, i de mala qualitat, obligava a editar exemplars de poques fulles i tirades curtes. *Nuestra Bandera* va ser el de major difusió. El preu general era de 15 cèntims i es pregava que després de llegir el diari es col·locara a tall de mural en l'exterior de l'habitatge.

Des de juliol de 1936 fins a maig del 37 el subministrament de queviures i pertrets militars als fronts del Nord, Madrid, Jaén i Granada va poder estar garantit. La ciutat d'Alacant va enviar expedicions de calçat, roba i comestibles per ferrocarril i carretera. Poc més tard van aparèixer els símptomes de la crisi de mercat en les circumstàncies de guerra: l'acaparament, l'alça de preus i el mercat negre. El govern va facultar a les comissions locals de proveïments i als comitès agrícoles per a establir mesu-

res que garantiren un subministrament suficient. Així, les finques abandonades o deficientment cultivades van ser intervingudes. Tal va succeir amb setze finques de Bacarot, Fontcalent, Condomina, Albufereta, Santa Faç, Tànger i El Palamó. Els llauradors havien de seguir les orientacions del ministeri d'Agricultura sobre els cultius necessaris, de manera que va augmentar l'àrea d'explotació del regadiu i secà dedicats a l'ametler, olivar, vinya, creïlles, lleguminoses i soja; deixant només els melons, melons d'Alger, alls i cebes. No obstant això, les insuficients collites de blat van obligar a importar gra, cada vegada més escàs a mesura que es reduïa el territori lleial i s'obstaculitzava el comerç mediterrani, i un problema agreujat per la creixent influència de refugiats a les poblacions de rereguarda. Per això, el govern va fixar unes taxes de preus màxims per a productors i consumidors entre 1937 i 1939, i la cartilla de racionament al març de 1937, que no va evitar un mercat negre al marge de l'oficial, malgrat les sancions previstes als infractors. Vegem alguns exemples d'això en la premsa de l'època. Un titular del diari *Avance* de l'11 març 1937 resava: "Multa de 200 pessetes a un concessionari del mercat central, imposada pel consell municipal d'Alacant per vendre cinc racions de sucre amb un frau de pes de 50 grams". El 21 d'agost, en aquest mateix diari, també podien llegir-se titulars com "Pèrdua de la concessió de lloc en el mercat central per vendre trossos de gallina amagats a la seua casa, a 30 ptes/kg, i racions de farina a un preu superior al taxat", "Multat un lleter per vendre llet amb un 50% d'aigua" o "Multat a un botiguer per vendre ous a preu superior a la taxa i acaparar cigrons en el seu domicili".

La Conselleria Provincial de Proveïments va establir a l'agost de 1937 una relació de productes racionats per persona: sabó, 250 gr.; sucre, 200 gr.; bacallà, 100 gr.; fesols, 100 gr. i lletilles, 50 gr. La penúria es va agreujar després de la caiguda de Màlaga al febrer del 37, arribant a la ciutat persones majors i menors d'edat amb les seues mares. Es va estimar en 14.500 els refugiats entre 1936 i 1937. Conforme passaven els mesos, la deterioració nutricional de la població s'accentuava, cosa que les autoritats van tractar de mitigar amb els recursos locals disponibles. Una iniciativa en aquest propòsit va ser la publicació del receptari "Plats de guerra, 60 receptes per a la conservació i condiment de la sardina", obra de l'advocat republicà José Guardiola Ortiz. Els adinerats podien recórrer al *matutero* que, ocultant la mercaderia, oferia per les cases productes escassos a preus elevats, per la deficient producció o un acaparament il·legal. Així, el sabó, procedent de Monòver, s'introduïa en carros de palla. Casa Planelles venia ametla a Los Alcázares (Múrcia) a canvi de sabó. En altres casos, al de llavar li afegien gotes de colònia i alcohol i ho cobraven com de luxe, a 22 pessetes la dotzena de pastilles, quan la taxa oficial marcava 3 ptes/kg. La penúria va arribar a l'extrem de despatxar el sucre i la llet mitjançant recepta mèdica, procediment que van aprofitar els desaprensus per a traficar amb les receptes com a mitjà de lucre. Aquestes pràctiques van ser perseguïdes i denunciades pels organismes del Front Popular com a actes objectius de sabotatge i ajuda feixista. La falta de farina va obligar en acabar 1937 a racionar el pa a 100 grams per cadascuna de les 111.195 racions de la ciutat. La Conselleria Local de Proveïments va tractar d'evitar els desequilibris en els repartiments, fixant un nombre de cartilles del pa per districtes, que també servien per a la distribució d'altres productes, tal com la venda de pastilles de sabó de 500 gr. a 1'5 pessetes i 0'25 litres d'oli a 0'65 pessetes.

No obstant això, aquestes mesures no van resultar suficients i va continuar l'escenari de llargues cues durant el dia per a tota classe de mercaderies, autoritzades des de les 7:00 hores, la qual cosa provocava la desmoralització i la circulació de faules que propagava la Cinquena Columna, els emboscats que treballaven per la victòria franquista. Aquesta tensió psicològica va ser l'argument d'una breu peça teatral escrita pel nostre poeta Miguel Hernández en gener de 1937 amb el títol de *La cola*. En els últims mesos de la guerra, en alguna ocasió l'aviació feixista

Foto 09- Receptari Plats de guerra. Imatge de colleccionista

va bombardejar Madrid amb panets embolicats en proclames de rendició. Igual tàctica va utilitzar sobre Alacant el 6 d'octubre de 1938, a les 10:45. Els alacantins passaven bona part del dia buscant aliment mitjançant pagament o barata, en la capital o en altres localitats, fins i tot llunyanes. Els camps regats d'hortalisses i verdures de Sant Joan i Mutxamel eren molt visitats per grups de dones. El 25 de maig de 1938 va córrer el rumor que havia entrat en el mercat abundant càrrega de sardines. Això va provocar una aflluència superior al mercat, que va accentuar la massacre del bombardeig.

En vespres del primer Nadal en guerra, la República havia detingut l'avanç rebel sobre Madrid. En aquest ambient era necessària una política que reforçara la confiança en el govern i fomentara entre la

població civil un vincle de solidaritat anti-feixista. Tres importants actuacions es van plantejar amb aquests objectius: la Nit de Nadal del Soldat, les colònies infantils i la Festa del Xiquet. Robes d'abric, torró i queviures per als fronts; seguretat i educació per a la infància, allunyant-la dels bombardejos i instal·lant llars col·lectives en la rereguarda i l'estranger; i els regals dels Reis Mags substituïts per una celebració laica de repartiment de joguets i llibres per a tots aquells que no els tenien, fills dels combatents i els orfes de guerra. El 6 de gener de 1937, 1938 i 1939 van ser dates de grans acords proinfància, impulsades per forces dispars: republicans, anarquistes, socialistes, comunistes, sindicats i organitzacions afins. El protagonisme del Ministeri d'Instrucció Pública i el significat de l'esdeveniment no va variar en l'essencial amb els ministres Jesús Hernández (PCE,

Dibujo realizado por Remigio Soler para ser publicado en INFORMACION

Foto 10- Il·lustració de Remigio Soler, commemorativa del bombardeig del Mercat Central. Diari Informació

Silencis

1936-38) i Segundo Blanco (CNT, 1938-39). L'esquema organitzatiu incloïa activitats de sensibilització en els dies previs a la primera quinzena de gener, mitjançant propaganda al carrer, premsa i ràdio, per a efectuar col·lectes i recollir donatius de diners i joguets, que després eren concentrats en els locals previstos per al posterior repartiment a xiquetes i xiquets, en llocs on se celebraven festivals infantils com a pròleg. Les primeres iniciatives empreses a la ciutat d'Alacant les van protagonitzar la Joventut Socialista Unificada (JSU) i el Partit Comunista. Va ser la campanya "Les estrenes del milicià", que consistia en una recollida de diners, torró, roba i joguets per als fills dels milicians. Al seu torn, el comitè provincial del Partit Comunista va fer una crida a tots els partits, sindicats i organitzacions culturals per a la mobilització conjunta d'esforços amb la finalitat de recaptar recursos per a la Setmana del Xiquet, encapçalant la subscripció el comitè i el Sindicat de Viatjants i Agents de Comerç-UGT, tots dos amb cinc-cents pessetes, tal i com s'anunciava en el *Bandera Roja* del 17 de desembre de 1936.

El 18 de desembre de 1936 ja estava formada la Comissió Provincial Pro-Setmana del Xiquet amb l'objectiu de distribuir joguets i contes a tots els xiquets antifeixistes. El lliurament d'ajudes va quedar en les seues alacantines del periòdic *Bandera Roja* (Rambla de Méndez Núñez, 21), Inspecció de Primer Ensenyament (Calderón de la Barca, 2; 4t), Sindicat Únic de Professions Liberals-CNT (López Torregrosa, 1; 2n) i la Federació de Treballadors de l'Ensenyament-UGT (Alberola Romero, 2; 1r). Eixe dia el Butlletí Oficial de la Província va publicar una circular del governador civil Valdés instant a tots els alcaldes que amb urgència constituïren comissions locals integrades per un representant de l'ajuntament, al costat dels proposats per CNT, UGT i SRI, que havien d'organitzar les subscripcions, col·lectes i festivals i remetre el recaptat a la comissió provincial. Immediatament, quatre membres d'aquesta es van desplaçar a les fàbriques d'Ibi, Onil i Castalla per a adquirir el necessari. A Alacant van destacar, pel volum aportat, els grups femenins de la Federació Tabaquera, Esquerra Republicana, Federació Universitària Escolar i l'Associació de Dones Antifeixistes.

Les generacions alacantines de preguerra van experimentar ben prompte els efectes del terror com a arma bèl·lica sobre les poblacions civils. Els primers atacs aeris van ser el 5 i el 28 de novembre de 1936. Des de Palma es

Foto 11- Les estrenes del milicià. Biblioteca Nacional d'Espanya

va planificar un sistemàtic bombardeig de 88 objectius, en ports mediterranis i poblacions pròximes, com Alcoi, tant sobre objectius militars com civils, a càrrec de la Aviazione Legionaria delle Baleari. En 1937 es van succeir quatre agressions. A l'any següent l'escalada d'incursions va ascendir a 52; i en 1939 fins i tot va haver-hi dotze bombardejos, l'últim d'ells el 25 de març. Per a la defensa es van instal·lar xarxes d'escolta, refugis i punts d'observació, com el Carritxal i la Penyeta, a El Campello; el Cap de l'Horta, a Alacant; i Rabassa, a Sant Vicent del Raspeig.

L'impacte emocional va ser tan feridor que, igual que en la resta d'Espanya, va deixar a les persones traumatitzades per llarg temps. Del bombardeig del 25 de maig del 38 sobre el mercat de fruites es parlava tranquil i en privat, i encara passarien dècades per a superar la forçada amnèsia col·lectiva i el silenci imposat. La matança va provocar un creixent esforç per construir refugis en carrers i centres de treball. La Junta de Defensa Passiva d'Alacant es va constituir al juliol de 1937, presidida per l'alcalde Santiago Martí Hernández (UGT), la principal comesa de la qual va

ser incrementar la construcció de refugis. Al juliol de l'any següent la ciutat tenia 56 refugis per a 38.140 persones. No obstant això, davant la intensitat de l'ofensiva eren precisos més. Al juny, Martí va publicar una nota en la premsa recordant als propietaris, inquilins i porters de les finques urbanes de l'obligació de mantindre oberts els portals perquè en cas d'alarma pogueren servir als transeünts de recer momentani. Les gents solien córrer cap al més pròxim, sabedores de què disposaven de tres minuts entre el xiulet d'avis i les primeres descàrregues. El titular de la portada de *Nuestra Bandera* del 5 juny de 1938 cridava a "Homes, dones, xiquets, tothom a construir refugis!". És la teoria de la guerra total del hitlerisme, assajada sobre la carn d'Espanya, gràcies al traïdor Franco. El Consell Municipal va cridar a inscriure's com a voluntari en la missió. La Junta va coordinar un vast pla que va executar un total de 92 refugis, un patrimoni cultural i arquitectònic dels més destacats d'Europa.

El diari del professor i diputat Eliseo Gómez Serrano recull les seues impressions davant els bombardejos que van terroritzar als alacantins. El port era atacat constantment, tallant l'arribada del blat, llet condensada, carbó i matèries primeres. Per a mitigar el fred en les llars i per a combustible en les anomenades cuines econòmiques, es van talar sense control arbres i es va aprofitar la fusta dels destrossats balnearis del Postiguet. Les bombes dificultaven el subministrament elèctric i les comunicacions.

Foto 12- Setmana del xiquet, 17 de decembre del 37. Bandera Roja

Foto 13a- Alacant, 18 de novembre del 37. Biblioteca Nacional d'Espanya

Foto 13b- Alacant, 18 de novembre del 37. Biblioteca Nacional d'Espanya

Foto 14- Estat del balneari Alhambra després dels bombardejos de la Guerra Civil. Sánchez. AMA

Però, sobretot, provocaven un pànic que feia que alguns abandonaren els llocs de treball, una cosa totalment prohibida. Els centres oficials i els productius tenien refugis propis. Així ocorria en els tallers metal·lúrgics socialitzats, on treballaven contínuament, en tres tandes, i seixanta dones en la secció dels torns. El mateix succeïa en el port per als seus treballadors, organitzats en el sindicat La Marítima Terrestre d'Alacant-CNT; foren nomenats als diaris com "herois de la rereguarda", per ser indispensables per a poder rebre ajuda internacional per a València i Alacant, després de la presa de Vinaròs i el consegüent tall amb Catalunya. Eren els obrers de major edat, no mobilitzats, perquè dos-cents dels joves estaven en el front.

El clima social de la ciutat en 1938 i 1939 es caracteritzava per la foscor nocturna, el sobresalt de les alarmes, l'apatia general, incendis, edificis convertits en enderrocs, l'angoixa per saber la sort dels familiars. L'arquitecte municipal Miguel López va declarar que, des del gener, "Alacant prenc l'aspecte d'una ciutat morta". La zona centre va anar despoblant-se. Era la més pròxima al port, per on els avions entraven des de la mar. Els feixistes no van respectar aquest districte on vivia majoritàriament la població de dretes, votants monàr-

quics i de la CEDISCA; a diferència del madrileny barri de Salamanca que no va ser bombardejat, i era on acudien els pobres en caure projectils. Al final de la guerra es van comptabilitzar 76 bombardejos que van causar 488 morts. El més cruent de tots i de major repercussió internacional va ser el del 25 de maig, uns 300 morts i 220 ferits.

Gómez Serrano va deixar escrit: "La ciutat mateixa ha sigut el seu objectiu de guerra [...] l'error no ha sigut possible [...] La guerra total, malvats." Una comissió anglesa va examinar 46 atacs sobre Alacant, i el seu informe va ser publicat per *Avance* i *Nuestra Bandera* el 4 de setembre de 1938. Va arribar a la conclusió que 41 dels atacs van ser temptatives de danyar el

Foto 15- La classe de cort i confecció a l'Escola de Sant Joan per a xiques. AMA

Foto 16- Dibuix de Melchor Aracil. Nuestra Bandera

port i l'estació de ferrocarril principal. Les tres estacions (MZA, Andalusos, La Marina) mancaven de material de guerra. Atacaven el port per obstaculitzar les entrades de queviures i carbó. Sobre altres tres incursions (25 maig, 25 juliol, 10 agost), va afirmar que van ser atacs deliberats a una població civil. No es van deslliurar de les bombes ni Sant Vicent del Raspeig, pròxim a l'aeròdrom de Rabassa, ni els barris Raval Roig, Sant Antoni, Carolines, Garbinet, Barri Obrer, Vistahermosa i El Palamó. En tornar els avions italians a Palma llançaven les bombes no utilitzades a la mar, a fi d'estalviar gasolina, però també sobre el caseriu.

La "guerra total" de la II Guerra Mundial va tindre un tràgic preludi a Espanya. Fracassat parcialment el colp del 18 de juliol de 1936, la coalició colpista va emprendre una "operació quirúrgica" a la qual va anomenar Alçament Nacional i Croada per a alçar la "Nova Espanya", amb ajuda del nazisme alemany i del feixisme italià. La població civil també va ser objectiu de guerra. Els més febles van patir les bombes. Va succeir a Alacant i en les guerres dels segles XX i XXI.

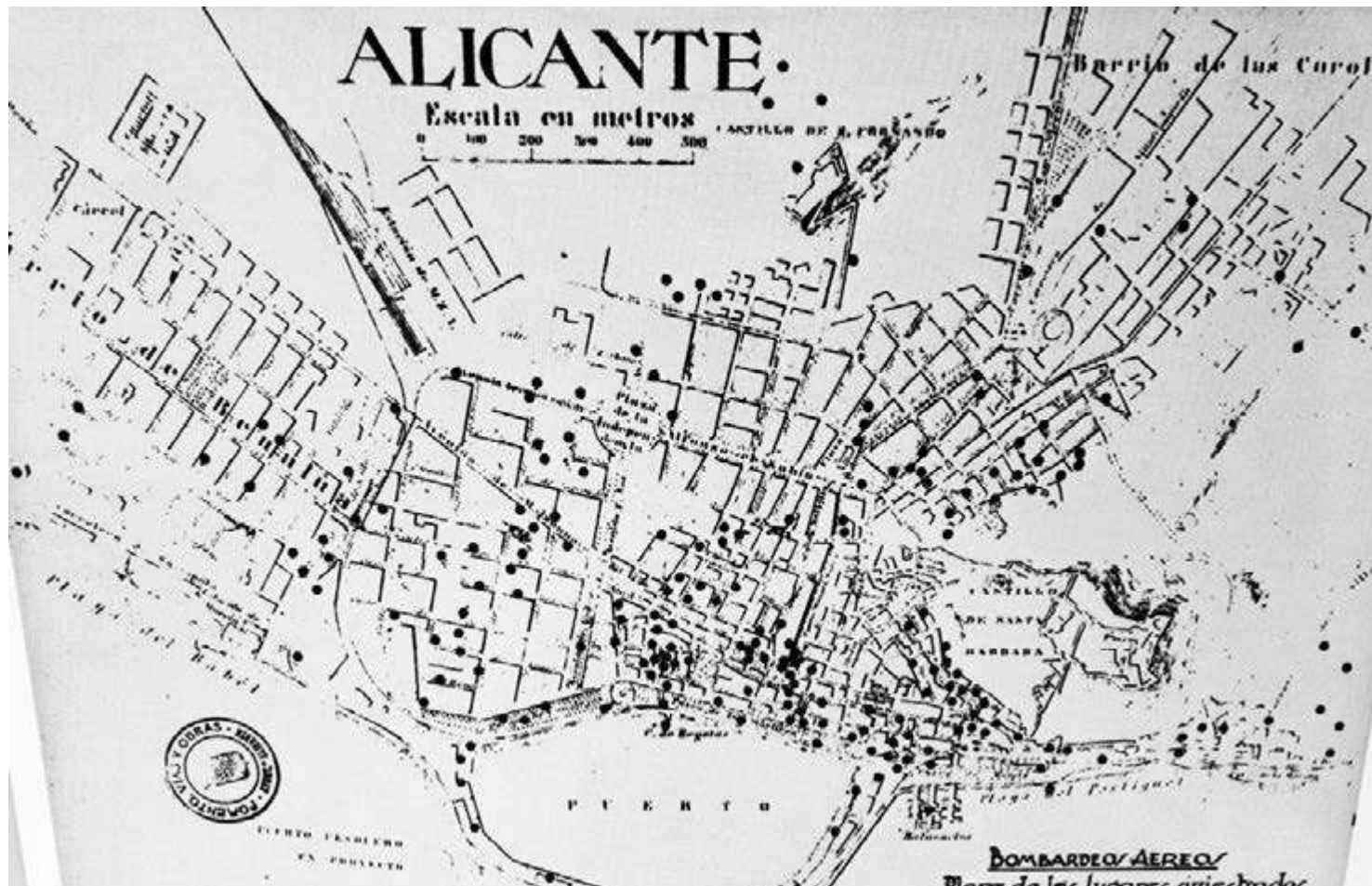

Foto 17- Bombardeos sobre Alacant. AMA

Racionament, inflació i mercat negre en Alacant (1937-1938)

Ramón Mañas i Garcia

Llicenciat en Ciències Empresarials i Graduat en Història

Josep Antoni Pujol i Aguado

Llicenciat en Geografia i Història

Espanya visqué un llarg conflicte bèl·lic entre 1936 i 1939 que enfrontà cosmovisions diferents, i en alguns casos contraposades, sobre l'organització política, social i econòmica de la societat. Aquesta diversitat, natural en una societat complexa, tendeix a polaritzar-se en èpoques de crisi, d'agudització dels conflictes. En la guerra s'enfrontaren militarment dos bàndols, respectivament alineats a un costat i l'altre de distintes línies de fractura, com la forma del règim -monarquia, dictadura o república-, l'organització territorial de l'Estat -autonomies *versus* centralisme-, la presència i rellevància en la vida pública de l'església catòlica -que controlava el púlpit i l'escola-, la democratització del sistema polític -sufragi universal, igualtat jurídica i política-, la reforma de la vida econòmica -sobretot, la que afectava al règim de propietat i explotació de la terra- i, consegüentment, de la jerarquia social inherent.

En el bàndol franquista, una de les cosmovisions presents s'imposà com a hegemònica sobre les altres que hi convivien. El nacionalisme militarista, emparat en la iniciativa i protagonisme

dels militars en el colp d'Estat inicial, aglutinà, subordinant-les, les altres ideologies convergents: el conservadorisme catòlic; el monarquisme -borbònic, però també el carlisme-; i el feixisme, encarnat per Falange.

Mentrestant, dins del bàndol republicà es manifestaren altres línies de fractura complementàries en què els partidaris d'un règim republicà homologable políticament i econòmicament al de les democràcies occidentals s'enfrontaren a aquells que defensaven un model alternatiu, revolucionari. Un model aquest en què la classe treballadora havia de ser la posseïdora i administradora no tan sols dels mitjans de producció, a través de la col·lectivització i socialització de terres i empreses, sinó també l'òrgan promotor i executor de nous mecanismes institucionals de representació i participació política: sindicats, *soviets*, comitès de salut pública...

En Alacant, com en altres ciutats de l'Estat, l'actitud dubitativa dels responsables militars i, sobretot, la ràpida mobilització de les organitzacions obreres evitaren el triomf del

colp d'estat en juliol de 1936. Aquest protagonisme de l'obrerisme alacantí en els primers moments condicionà l'organització de la ciutat durant la guerra. Es mantingué bàsicament l'estructura institucional, amb importants modificacions però, com la substitució de l'ajuntament i la diputació provincial per comitès local i provincial respectivament en què entraren a formar part, al costat dels partits polítics lleials a la República, representants dels sindicats socialista -UGT- i anarquista -CNT- i organitzacions afins -JSU, FAI, JJ.LL.-.

Les circumstàncies bèl·liques propiciaren la posada en pràctica, encara que parcialment, de l'ideari de les organitzacions revolucionàries en matèria d'economia, promovent la socialització dels sectors estratègics de la producció, el control de preus i de les línies d'abastiment i distribució de mercaderies. Aquesta organització no va estar exempta de problemes. A banda dels que se derivaven de la pròpia activitat econòmica, se sumaren altres afegits, fruit de la diferent concepció que comunistes, socialistes, republicans i anarquistes tenien al respecte.

Pretenem, en les línies que se-
gueixen, fer llum sobre alguns d'aquests
aspectes, analitzant les dades que ens
ofereix la premsa del període comprés en-
tre maig de 1937 i 1939. La selecció tem-
poral s'emmarca entre la data primera de
publicació de la premsa revolucionària
i la seua desaparició. L'1 de maig de 1937
aparegué el periòdic *Liberación*, de filiació
anarquista. Poc més tard ho feren *Nuestra
Bandera*, portaveu del Partit Comunista; i
Bandera Roja, òrgan de la UGT.

"És l'economia, estúpid!"

L'estudi de l'economia política i de
la política econòmica és un factor impor-
tant que pot ajudar a explicar el desenvol-
upament de la guerra civil i de la revolució
en la zona republicana.

El bàndol sollevat va mantenir
una moneda relativament estable que li
permeté conservar el suport dels proveï-
dors nacionals i europeus, així com man-
tenir relativament controlats els preus
dels abastiments principals moderant les
protestes de la població. Per altra banda, la
pròpia organització de la societat, sotmesa
a l'autoritat aclaparadora dels militars, evi-
tava qualsevol aldarull per aquest motiu.

Els republicans, per contra, tin-
gueren més dificultat per cobrir les ne-
cessitats de la guerra i de la població de la
rereguarda. L'escassetat de subministra-
ments, la devaluació de la moneda i la in-
flació desbocada motivà que cada vegada
més persones es dedicaren a la barata de
productes i al mercat negre, al temps que
sovintejaren les protestes i les acusacions
de mala praxis.

*"Vituperable en
tots els aspectes és el que està
ocorrent en la localitat respecte
a la venda de quasi tots els ar-
ticles de primera necessitat. El
mercat i tots els llocs de ven-
da d'articles alimentosos, estan
mancats de la investigació mu-
nicipal que evite l'existència de
desaprensus i lladres que a més
de vendre les coses cares roben
en el pes a pler perquè falta la
deguda inspecció per part del
municipi..."*

Política fiscal

En el bàndol republicà, el terra-
bastall de la propietat de béns i finques
confiscats entrebancà el desenvolupa-
ment d'una política fiscal coherent i la

fiscalització es basà quasi exclusiva-
ment en els impostos indirectes. Els
propietaris havien disminuït a conse-
qüència de les col·lectivitzacions, con-
fiscacions i fugides i eren pocs els que
pagaven impostos per les seues pro-
pietats o activitats econòmiques. Una
nota del Consell Local d'Abastiment,
encara en 1938, intentava esmenar
aquesta situació:

*"A partir de la publica-
ció de la present nota, tots els
comerciants que vinguen a re-
tirar les seues racions per als
repartiments al públic, hauran
de presentar-se previst de tots
els justificants de pagament
per tota classe d'impostos i
arbitris, sense el requisit dels
quals no seran atesos, a part
de la sanció que a cadascun li
correspon [...]"*

El govern era reticent a gravar
els sous per temor a la reacció de les
organitzacions obreres. L'intent de fi-
nançar certes campanyes -militars o
d'ajuda a refugiats- mitjançant bons o
donacions va ser insuficient. En el bàndol
sollevat, per contra, l'estabilitat de
la propietat privada els permeté ser
més eficaços en la recaptació fiscal.

La hisenda pública

El finançament directe d'un go-
vern depèn bàsicament de tres factors:
els recursos propis acumulats, la políti-
ca fiscal i l'accés al mercat creditici. La
balança comercial i la política monetà-
ria contribueixen igualment a la gestió
econòmica. La República en guerra no
aconseguí convèncer els financers in-
ternacionals sobre la solidesa i garantia
del règim econòmic i del compromís en
la protecció de la propietat privada, fet
que dificultà la concessió de crèdits o la
compra d'abastiments a termini. És per
això que hagué d'acudir inexorablement
al sistema bancari i a les línies d'abasti-
ment soviètic, fent d'ús de les reserves
d'or. I va ser aquesta ajuda soviètica un
argument més per negar l'accés de la
República als circuits financers interna-
cionals. Britànics, francesos i americans
es negaren a avançar préstecs a la Repú-
blica, mentre els rebels comptaven amb
financers propis com els March, Cambó,
etc. i l'ajuda inestimable d'alemanys, ita-
lians, portuguesos o de multinacionals
com la *Texaco*.

En el primer número del diari
Liberación, el dirigent anarquista Joan
Peiró ja assenyalava alguns dels rep-
tes que havia d'enfrontar la revolució
en el bàndol republicà en un context
de guerra:

*"Als pobles en
guerra [...] l'encariment de la vida
en general, és un fenomen natu-
ralíssim. Cap poble pot perme-
tre's fer una guerra sense impo-
sar-se sacrificis en l'avantguarda
i la rereguarda.*

*Els mercats de
divisa operen per un mecanisme
capritxós: baixa el valor dels sig-
nes monetaris; en el cas d'Espa-
nya, la pesseta [...]"*

Comerç exterior

A principis de la guerra el go-
vern republicà prohibí de forma tem-
poral les exportacions d'aliments i
productes químics per a reservar-los a
les seues pròpies necessitats. El bàndol
franquista no necessità mampren-
dre una mesura semblant vist que la
major part de l'Espanya agrícola esta-
va sota el seu control. Com a conse-
qüència, la balança comercial republi-
cana resultà absolutament deficitària
i l'entrada de divises estrangeres que
podien haver servit per a les neces-
sàries adquisicions en l'estranger va
caure estrepitosament.

*"Al Port d'Ala-
cant estan arribat sovint car-
regaments de blat que ací es
descarreguen però que no són
per al consum d'Alacant i la seua
província, sinó que s'envien la
major part a Madrid... Per a Ala-
cant queda una part mínima que
arriba a cobrir amb molta dificul-
tat amb el blat que cada carrega-
ment rep escassament la neces-
sitat de dos dies.*

*Referint-nos
només a la capital, sàpia's que
Alacant necessita diàriament
40.000 quilos de pa. Perquè cor-
responguen a cada habitant 400
grams, la qual cosa suposa una
necessitat de 39.000 quilos al
dia. Referint-nos als dos últims
carregaments arribats de 1.800
tones han correspost a Alacant
123.000 quilos d'un i 152.000
d'un altre [...]"*

Foto 01- Paper moneda emès per l'Ajuntament d'Alacant. AMA

Política monetària

En la zona republicana, l'emissió de tot tipus de bitllets per part de les autoritats locals i municipals va fer impossible dur cap tipus de comptabilitat. A més a més, la pesseta republicana ni tan sols era admesa en tots els llocs de la seua pròpia zona, com en Altea, on es prohibí la venda de carn de porc si es pagava amb moneda republicana. Els dipositaris tragueren els diners dels bancs, fins i tot d'aquells que estaven en mans de les organitzacions obreres, o en alguns casos, per eixe motiu.

En gener de 1938, el govern republicà ordenà la retirada de tots els bitllets emesos pels organismes regionals i locals, en un intent efímer de restaurar un cert ordre econòmic.

A finals de 1936, la pesseta republicana s'havia depreciat un 19%. En el primer any de guerra la pesseta perdé aproximadament la meitat del seu valor en els mercats de divises estrangers. A finals de 1937 havia caigut un 75%. I a finals de 1938, quan la conclusió de la guerra era imminent i evident el resultat, gairebé havia perdut tot el seu valor. En aquest mateix any s'emeteren per primera vegada en Espanya bitllets de 5.000 pessetes amb els quals a males penes es podia mantenir una família durant una

setmana. Aquesta devaluació irremissible impedí proveir-se a l'estranger dels subministraments necessaris, fins i tot d'aquells que no estaven prohibits pel Comitè de No Intervenció, com eren els productes alimentaris.

Control de preus

La guerra civil suposà una transformació radical del teixit econòmic en tots els seus aspectes: producció, distribució i comercialització. Les autoritats estatals, regionals i municipals adoptaren tota una sèrie de mesures per pal·liar els efectes negatius de la guerra, principalment els orientats a l'abastiment de la població en matèria alimentària

mitjançant la regulació. Al final, però, no aconseguiren els efectes desitjats i abocà en una crisi de subsistències a partir de 1937. Aquesta circumstància motivà que molts sectors consideraren les autoritats republicanes com a responsables de l'escassetat que patien.

"Són molts els que es queixen dels abusos que cometen els botiguers en els preus de les subsistències. Són molts els que alcen la seua veu irada clamant contra els especuladors que especulen amb la fam del poble. Són molts els que diuen que les comissions, comités o conselleries de proveïments no realitzen una labor eficaç.

DATA (1937)	26 MAIG	28 MAIG	4 SETEMBRE	14 SETEMBRE	16 NOVIEMBRE	5 DESEMBRE
RACIÓ DISPONIBLE EN GRAMS		400G	200G	250G	100G	150G
PREU PESSETES/KG.	0.65	0.65	0.70	0.70	0.70	0.70

Són molts els que es priven d'articles de primera necessitat, perquè el seu peculí no els permet "malbaratar" en la plaça per a comprar el que de bona gana menjarien."

La divisió del territori, on la part majoritàriament agrícola quedà des del primer moment sota el domini del bàndol rebel, mentre que les ciutats més populoses -Madrid, Barcelona, València, Bilbao- quedaren en el bàndol republicà, sumat a la necessitat d'enviar bona part dels limitats recursos al front de batalla, provocà un desabastiment de les ciutats republicanes de la rereguarda.

L'abastiment de pa, per exemple, podia variar pel que fa a la quantitat disponible en la ració, tot i que el preu taxat es mantingués relativament estable:

Els ciutadans acapararen comestibles i s'abastiren en el mercat negre per por a passar fam. El caos en la producció i distribució encara accentuà aquesta tendència. Les cues, l'absència de determinats productes de la cistella quotidiana -ous, carn, peix- i l'encariment dels preus suscitaven malestar i propiciaven l'acció dels quintacolumnistes que aprofitaven l'ocasió per estendre missatges derrotistes i el descontentament amb les autoritats. Segons alguns estudiosos, més que les raons ideològiques o culturals el que determinà les actituds dels civils envers l'esforç de guerra van ser les seues condicions materials de vida, principalment l'alimentació.

Els preus s'apujaren entre un 6-7% mensual i sovint es recorria a la barata per a aconseguir allò que es desitjava. L'intercanvi de productes permetia respectar nominalment el preu oficial, era inofensiu ideològicament i evitava els efectes de la devaluació de la moneda. Tanmateix, suposava una regressió a un estadi econòmic primitiu que privilegiava la producció i distribució locals per sobre de la regional o estatal, i no tot es podia aconseguir en els mercats locals. Un intercanvi, per altra banda, que s'efectuava primordialment entre productors dels sector primari i -parcialment- del secundari, que deixava en perill d'exclusió a aquells treballadors que no tenien accés a la producció material, com els del sector servicis.

Un exemple dels preus taxats el podem trobar en una notícia de 1937:

"Vedella carn de primera, 10 pessetes/quilo; vedella carn de segona, 8; vedella, relom i renyons, 11; conill sacrificat sencer o xulles, 10; carn amb os, 7; cansalada salada magra, 9; cansalada blanca, 8; corder molla primera, 8; molla segona, 7; gallines en viu, 7; gallina sacrificada sencera o trossos, 11; ous, 6 pessetes la dotzena; arròs, 1.20 el quilo; arròs bomba, 1.80; oli 2.60 litre; cigrons, 2.40 quilo; anxoves, 8 el quilo; creïlles, 0.65; bacallà blanc, 3.80; café torrat natural, 20 pessetes quilo."

Alguns dels productes més apreciats i que en algun moment serviren com a autèntica moneda de canvi van ser el tabac i el sabó, que es barataven per productes alimentaris.

"Què passa amb el tabac

Els treballadors alacantins es queixen que des de temps francament fabulosos els estancs no despatxen ni un gram de tabac. Reconeixen, així ho fan constar, que el tabac no és precisament una condició de la nostra victòria, val dir, que sense ell es pot passar tothom, però no és lícit, afirmen els nostres obrers, que els estancs no despatxen tabac i que circule per ací d'una manera clandestina i a preus increïbles. Cal posar límit a aquesta immortalitat monstruosa. Perquè si algú té dret a fumar són precisament els treballadors, i el tabac ha de passar des de les fàbriques de producció als estancs perquè els gaudisquen els mateixos.

No ha de tolerar-se que li ho apropien els desaprensus per a comerciar amb ell de la forma que ho fan. Referent a això s'ha de redoblar la vigilància i imposar severes sancions a aquests aprofitats.

Els nostres obrers tenen raó: si algú té dret a fumar són ells, no els nou-rics, que ha d'ha-ver-los, i uns certs privilegiats [...]

I dur amb els quals s'entossudisquen a fer comerç clandestí del tabac un negoci més que abundant immoral i vergonyós per a la rereguarda."

El control de preus afavoria a les masses urbanes, en detriment dels productors agrícoles. Això provocava l'acaparament, l'ocultació i la venda clandestina, directament o a través d'intermediaris. A pesar dels controls situats en les entrades de les ciutats i en els mercats públics per evitar la venda il·legítima, aquest comerç proliferà durant tota la guerra. També sovintejaven les notícies sobre protestes ciutadanes i escàndols econòmics.

En una sessió del Consell Municipal, el camarada Domènech, de la UGT, reportava el següent:

Per a demostrar que la Delegació de Proveïments no cella en la seua labor, diu, entre altres coses, que les requisés que es fan a l'entrada a Alacant ob-eixen al fet que els que van als pobles limítrofs a comprar articles per al seu propi consum els venen després a particulars, eludint la vigilància municipal i obté guany de quatre o cinc duros diaris. Arega que despús-ahir es van decomissar 200 dotzenes d'ous, 12 gallines, dos polits i 25 conills, i que ahir es van decomissar altres 200 dotzenes d'ous que es posaran hui a la venda en el Mercat.

Quan els industrials dels pobles sàpien que no hi ha qui els pague els articles més cars per temor als decomisos, procuraran vendre'ls al preu de taxa. A un industrial de Sant Joan que ha venut cansalada a 18 pessetes el quilo, se li ha imposat una multa.

Va anunciar que eixiran per als pobles limítrofs comissionats de Proveïments per a investigar i denunciar quantes infraccions es cometen.

[...] El president va fer públic que havia imposat una multa de 2.500 pessetes, per vendre a preus abusius, a un industrial de Mutxamel i que ahir va multar amb la mateixa quantitat a un altre industrial, que va resultar ser fill de l'anterior. Per això, no n'hi ha prou amb sancions com les imposades i és necessari també que intervinga l'autoritat governativa, ficant en la presó als comerciants desaprensus.

“Cuando no hay lomo, de todo como”

Per altra banda, la insatisfacció derivada de l'escassetat d'aliments variats respon també a una dimensió cultural i sociohistòrica de la situació alimentària. La crisi alimentària no respon necessàriament a una carència estrictament nutricional, sinó a la percepció de pèrdua del nivell de quantitat i qualitat dels aliments disponibles. No es van produir situacions d'inanició o d'insuficiència nutricional aguda fins al grau de ser considerades com a un problema de salut pública, llevat de casos particulars i amb matisos per als períodes finals de la guerra en determinats llocs.

“[...] que en aquesta època de l'any sempre hi ha hagut escassetat d'ous. A això cal afegir que els mercats que assortien més abundantment d'aquests articles a Alacant eren els d'Eivissa, Palma, Màlaga i Almeria. Dels tres primers res pot rebre's ara, i Almeria tampoc envia productes perquè, amb motiu de l'evacuació de Màlaga, la població s'ha sobre carregat molt allí. Per consegüent, hem de limitar-nos a la producció de la nostra província, que aquesta minvada per les equivocacions dels primers temps del moviment, en els quals les masses populars van matar moltes gallines.

Ara estem en un període de recría, i el que aquesta produeix és el que es consumeix. Quan passen aquests mesos de calor, tornarem a tindre ous de l'estranger i el mercat estarà ben proveït.

Respecte a la carn, diu que els principals ports productors estan en poder dels facciosos i nosaltres només comptem la ramaderia de Conca, Huerca Overa i part d'Extremadura. En Huerca Overa demanen pels caps de bestiar preus fantàstics i, a més, imposen l'intercanvi de productes; el mateix esdevé a Conca i la producció d'Extremadura li la reserva la Intendència Militar en la seua majoria, perquè recentment s'ha confiscat de quatre vagons que hi havia comprats per a Alacant.

Encara que la Delegació de Proveïments lluita quant pot per a vèncer els obstacles existents, entropessa no sols amb la insuficiència de bestiar en la zona lleial, sinó amb els ardits dels productors que creen fictícies escassetats a vegades per a provocar noves alces en els preus de la carn.”

La crisi alimentària es manifesta a partir del fet d'haver de menjar una dieta limitada, en quantitat i en varietat, havent de substituir certs aliments prestigiat per altres considerats erradament de menor valor nutricional -pa blanc per pa negre, xicòria per cafè, disminució del consum de carn, augment del de llegums i hortalisses, el fet d'haver de menjar garrofes, un aliment destinat abans a l'alimentació animal o a la producció de farines, la valoració de certs productes com la sardina o les olives...-. Tot i això, la situació podia variar perceptiblement d'una població a una altra:

“El pa negre

Portem set dies menjant pa [...] de la pitjor espècie. És negre, quasi impossible de menjar; la població, una part es resigna en menjar-ho [...] l'altra, maleeix, protesta i injúria sense saber a qui [...]

En alguns pobles de la província no es coneix el descons de la qualitat del pa. Hi haurà més o menys raó perquè la quantitat d'existències de farines així ho exigeix; però no es menja est article tan inferior com ací mengem.”

“[...] El peix, de primera necessitat alimentosa per a molts malalts i ferits, no es veu per cap part. La carn, article vitalitzador per a la classe treballadora, cada dia s'embene en menys quantitat. Únicament les verdures i hortalisses són, encara que escasses, les que poden comprar-se...”

Per tant, la guerra civil propicià canvis en la forma de cuinar i en els hàbits alimentaris, fins i tot amb l'aparició de receptaris de guerra i manuals de nutrició on s'arreglaven plats amb ingredients insospitats -bunyols amb pètals de crisantem, ensalada d'ortigues,

puré de beines de pèsols-. En concret, el valor social que els ciutadans assignaven al consum de carn -que s'havia estès en els anys anteriors a la guerra a moltes capes de la població- feia que es sentiren insatisfets davant la seva absència. Les autoritats republicanes, sobretot les responsables de l'abastiment, fomentaren la realització i difusió d'estudis nutricionals. L'estudi de la nutrició tingué un caràcter polític, per estar associat a polítiques públiques que intentaven conjugar les necessitats de guerra -la carn per als soldats que estaven al front- i la salut pública -menjar sa amb una menor ingesta de carn. Aquesta última, alenada també per corrents -minoritaris- de l'òrbita anarquista que propugnaven el naturisme i el vegetarianisme. En tot cas, el fenomen de la fam s'aguditzà en temps de postguerra, on grans contingents de persones hagueren d'acudir a l'Auxili Social.

El govern del Front Popular intentà normalitzar l'escassetat recurrent a diversos recursos, des de la propaganda fomentant el consum responsable i contra el malbaratament, el control de preus, la distribució regulada, els decomisos i les sancions. Els intents republicans de controlar els preus per decret resultaren infructuosos.

“[...] En la carretera de Sant Vicent es va detenir al ciutadà Francisco Pérez (a) Chavoleyey, decomissant-se-li una cabra. Aquest individu està assenyalat com a constant introductor de carn clandestina. S'ha estès ordre de detenció perquè ingresse en la presó.

Es van decomissar a diverses persones dos pernills, dos polits, set cistelles amb 150 dotzenes d'ous, un poal amb formatges, un carro d'ordi i palla que anava sense guia.

En la carretera de Madrid van ser decomissats 3.000 quilos de garrofes i diverses cistelles d'ous.

Els soldats republicans, amb una paga de 10 pessetes al dia, que els convertia en un dels contingents millor pagat del món, quedaren decebuts quan veieren com la inflació creixent devaluava el seu salari i com el desabastiment dels mercats els impedia comprar no res. Això pot ajudar a explicar la diferent actitud de la

soldadesca i de la població en general entre la defensa aferrissada de Madrid al principi de la guerra, quan els efectes de l'escassetat i la inflació encara no s'havien desfermat, i el lliurament pràcticament sense oposició de Barcelona o d'Alacant. L'efecte desmobilitzador de la fam va contribuir a minar el missatge de resistència a ultrança dels comunistes arborat en els últims mesos.

Treball i producció

A pesar de la propaganda molt ideologitzada que promovia el valor del treball i la necessitat del sacrifici, molts treballadors es resistien a treballar sota les ordres dels delegats sindicals i les seues consignes. Exigiren augments de salaris, reducció de la jornada laboral i millora de les condicions de treball. Es donà la paradoxa que els propis sindicats s'oposaren a moltes de les demandes que abans havien defensat. Per aconseguir una millora de la productivitat s'implementà el treball a destall, l'eliminació de les vacances, les inspeccions mèdiques i els comiats. En cap cas, però, s'aconseguí igualar els nivells de producció del bàndol sollevant.

En una extensa notícia apareguda en la premsa alacantina, Joaquim Puig i Pidemunt, membre del Consell d'Economia de Catalunya expressava els seus dubtes sobre l'oportunitat de la socialització en la cadena de distribució i convidava a enfrontar el repte de la guerra per davant de tot, deixant les vel·leïtats socialitzadores per a una futura societat socialista.

"El problema de la distribució.

...Des d'un temps ací, es parla molt de la "socialització", i sense pretendre teoritzar, hem de convindre que per a socialitzar fa falta viure en socialisme. [...] Parlar de socialització mentre tinguem una guerra cruenta per liquidar és una cosa inacceptable, i parlar de socialització en un ram com aquest [la distribució] ho és més encara i més perillós.

[...] No hi ha cap dubte que una de les causes que més influeix en l'encariment dels productes, així com la dificultat dels aprovisionaments, prové del "intermediari".

[...] Els sindicats, ara com ara, que cal ocupar a tots els obrers del corresponent ram, complir les hores de treball establides [...] i, sobretot, la que no pot haver-hi cap aturat... [actitud] que es pot qualificar de romàntica... Però la guerra i l'economia exigeixen alguna cosa més que eixa pretesa humanitat. Hi ha una realitat econòmica, i sobre ella cal operar.

[...] Directament o indirectament, els sindicats estrenyen i s'esforcen per a mantindre els quadres íntegres dels seus homes amb les respectives especialitats professionals...

[...] però s'ha de partir del principi que la nova economia requereix forçosament unes mesures enèrgiques per a la "readaptació del treball".

[...] És una premissa indispensable enllaçar i estrenyer més la relació entre la producció i el consum.

Gens de socialització, res de "trusts" sindicals. Partionar el que té de bo el dolent que tenia i té l'aparell burges-capitalista, i aprofitar tot allò que té de bo i útil.

[...] Les empreses anomenades "privades" no poden desaparèixer per obra de màgia, com no poden desaparèixer les cooperatives, i en aquest cas també es troba el comerç anomenat hui "de distribució" [...].

En el bàndol republicà escassejava la mà d'obra. Molts homes havien marxat a l'exèrcit, voluntaris o a la força, altres s'havien traslladat a les ciutats en busca de millors oportunitats. Les dones hagueren d'ocupar el seu lloc en la cadena productiva, tant en el camp com en les indústries. Tanmateix, continuaven estant discriminades doncs cobraven un salari menor pel treball que abans feien els homes.

La col·lectivització ha estat sobredimensionada per la historiografia d'ambdós bàndols, en un cas per a denigrar-la i en l'altre, per a enaltir-la. El que és cert és que aproximadament un terç de les terres van ser confiscades i no més d'un 20% foren col·lectivitzades i amb grans diferències territorials. En Sant Joan, per exemple, només algunes finques van ser confiscades per a destinar-les a refugi de evacuats i només un parell van ser col·lectivitzades per a la producció, una d'elles de propietat pública.

Els petits agricultors eren reticents a socialitzar la producció i perdre el control sobre la seua propietat. El Partit Comunista els feia costat enfront de les tesis col·lectivistes dels sindicats anar-

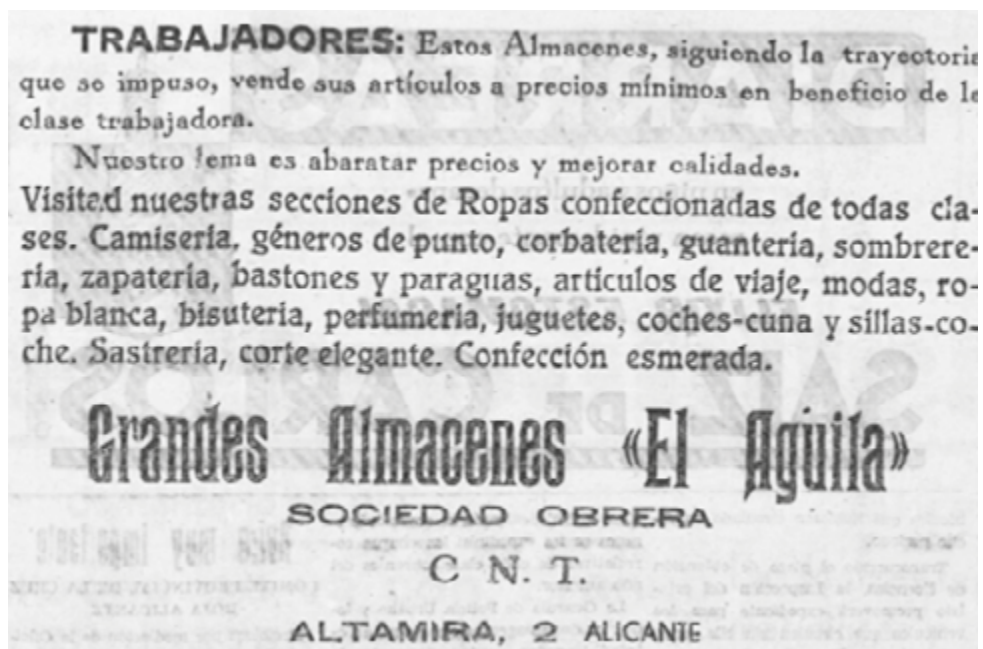

Foto 02- Comerç socialitzat. Anunci en El Luchador, 23 de febrer de 1937

Silencis

quistes i de part de la UGT. De fet, promogué la formació de Societats de Camperols, integrades per petits propietaris agrícoles i arrendataris, amb la finalitat de defensar la propietat privada. Com a molt es resignaven a socialitzar certs aspectes com l'adquisició d'adobs o la maquinària necessària que abans havien de llogar.

La situació en el camp era relativament millor que en la ciutat o en el front. En localitats properes a Alacant, com Sant Joan o Mutxamel, no faltà que menjar, encara que la varietat fora limitada. Moltes persones de la ciutat es desplaçaven al llogarets de la contornada per fer la barata, adquirir productes per al consum propi o per a mercadejar o, fins i tot, per a saquejar els camps, com es queixaven alguns propietaris. En juny de 1937, en Alacant, *"la gent s'escampa pels horts dels voltants a la recerca d'unes tomaques, algunes albergínies o si més no penques. De creïlles ni parlar. La carn i els ous no sembla que existisquen en el món"*.

Mercat regulat, mercat negre

Es crearen Juntes o comitès d'abastiments locals a l'objecte de controlar i regular el mercat. En Alacant, la Comissió Provincial d'Abastiment era l'encarregada d'aquesta funció. Aquestes juntes, controlades pels sindicats de diferents sectors, establien quotes de producció, organitzaven la distribució i fixaven els preus. La dislocació en el subministrament va ser conseqüència en molts casos de les polítiques enfrontades de les diverses organitzacions responsables. Sovintegen les crítiques i les notícies en la premsa partidista acusant els responsables de organitzacions alienes de propiciar l'escassetat i el desabastiment. Fins al maig de 1937 l'ajuntament no tingué competències en aquesta qüestió. Va ser aleshores quan es creà la Conselleria Local d'Abastiment, que pretengué municipalitzar certs serveis i sostrauréls a la gestió d'altres organitzacions, principalment de la CNT i de la FAI, que s'oposaren al considerar aquesta mesura com un atac a les socialitzacions i una tornada al règim burgés.

Una nota de la Comissió d'Abastiments contestant una informació apareguda dies abans en el diari Bandera Roja que criticava la gestió dels subministraments:

"[...] l'Ajuntament d'Alacant no intervé en res, absolutament en res del que proveïments es refereix. Clar que va poder estar feta ja la targeta de racionament, però no està feta encara. Ara es treballa en la seua confecció després de repetides insistències de la Comissió Provincial de Proveïments i és de confiar que acabada, distribuïda i posada en vigor hauran acabat en gran part les cues [...]"

Una declaració del Consell Municipal d'Alacant sobre la venda de peix deia:

"Determinen les ordenances municipals que la venda de peix tindrà lloc exclusivament en el Mercat Central de Proveïments i en aquells que l'Alcaldia determine mitjançant l'autorització corresponent."

"En conseqüència, es fa saber que el Consell Municipal prohibeix, a partir d'aquesta data, la venda de carrer en ambulància i l'establiment de llocs eventuals per a la venda de peixos als carrers..."

En data de 22 d'abril de 1937, el president del Consell Municipal -nom que rebé l'òrgan que substituï l'ajuntament-, Rafael Millá, membre del Partit Comunista, negava qualsevol responsabilitat en el caos alimentari i feia responsable a la referida comissió de la situació creada. En el mateix periòdic que dona la notícia del ple municipal, la comissió provincial rendia comptes dels productes arribats al port d'Alacant i de la seua distribució en la ciutat, la província i per a altres destinacions. Poques setmanes després, el mateix consell municipal proposava la municipalització de la Llotja del Peix, fins eixe moment controlada per la CNT, per la suposada especulació que feien en la subhasta d'aquesta mercaderia i que n'apujava el preu.

Sobre la carestia del peix es produïren acusacions creuades entre treballadors de la pesca, venedors i autoritats.

"[...] Els intermediaris, els que acaparen el peix per a comerciar en les poblacions del Centre d'Espanya, tenen tant o més responsabilitat que els propis pescadors."

A aquests cal eliminar-los de l'activitat comercial sense mirar ni reparar en eixe "flamant" dret a la vida que tant s'ovaciona a favor seu quan es tracta d'anul·lar-los com a classe social, mentre ells no reparen a matar de fam a milers de treballadors, explotant la suor dels pescadors i la suor dels consumidors."

"[...] El Sindicat d'Indústria Pesquera d'Alacant i la seua província, afecte a la CNT ens informa que en el Mercat Central s'ha llançat un corrent d'hostilitat contra els treballadors de la pesca, als quals se'ls atribueix la causa principal de la carestia dels peixos. Segons sembla, eixe corrent naix dels mateixos venedors, que com sempre són insaciabls [...]"

En desembre del mateix any, el consell municipal pretengué repetir l'operació amb la Llotja de les Verdures, igualment en mans del sindicat anarquista, intent no exempt de contratemps per l'oposició d'alguns elements de la Llotja. Finalment, en gener de 1938, aquests serveis quedaren municipalitzats així com el transport de carn i peix. La tensió al si de la corporació municipal continuà durant tot aquest període, amb dimissions de dos responsables de la comissió d'Abastiment, fins la crisi de setembre de 1938 en què el faista Àngel Company accedeix a l'alcaldia i el cenetista Manuel Durá a la presidència de la Conselleria d'Abastiment amb el suport de la minoria republicana.

La taxació d'un producte comportava la seua retirada del mercat i la comercialització clandestina a preus elevats. La inflació contribuï a l'expansió de la corrupció i a l'aparició d'un mercat negre ja des de ben prompte i durant tota la guerra. El sistema postal i el transport de mercaderies va ser un sector especialment afectat per aquestes corrupteles. Sovintegen les notícies de carters i conductors acusats de tràfic il·lícit de mercaderies o d'acceptació de suborns per aconseguir un tracte privilegiat. Es creà un entramat de connexions socials entre la ciutat i les zones del seu camp circumdant en què les dones assumiren un paper protagonista comprant, venent i intercanviant productes. També sovintejaren les notícies que feien referència a les multes imposades a aquells que feien negoci amb la fam dels altres, venent d'ama-

Consejo Municipal de Alicante

Precios de tasa del pescado para la venta al público

PESCADOS	UN KILO PESETAS	MEDIO KILO (500 GRAMOS) PESETAS	CUARTO DE KILO (250 GRAMOS) PESETAS
Morralla	3'20	1'60	0'80
Bacalao	3'20	1'60	0'80
Sardinias	3'40	1'70	0'85
Jurel	3' —	1'50	0'75
Boga	3'40	1'70	0'85
Alacha	2' —	1' —	0'50
Pulpos grandes	4'50	2'25	1'15
Pulpos pequeños	6'50	3'25	1'65
Atún	8' —	4' —	2' —
Cazón	3' —	1'50	0'75
Rape y Rayas	4' —	2' —	1' —
Capellanes	6' —	3' —	1'50
Caramel	2'50	1'25	0'65
Pagel grande	8' —	4' —	2' —
Merluza y salmonete GRANDE	12'00	6' —	3' —
Salmonete mediano	8' —	4' —	2' —
Salmonete pequeño	5' —	2'50	1'25
Pescado de sopa	5'50	2'75	1'40

Estas tasas han sido aprobadas por los Sindicatos de la Industria Pesquera U. G. T.-C. N. T., Comisión Provincial de Abastos y Delegación Marítima de Alicante, sin que puedan ser alteradas en tanto no se sustituyan oficialmente por otras diferentes. Los contraventores podrán ser denunciados ante la Administración del Mercado de Abastos o Agentes de la Autoridad, al objeto de imponer la máxima sanción que corresponda.

Alicante 6 de Agosto de 1937.

EL PRESIDENTE,

SANTIAGO MARTI

En aquesta línia es fixà en alguns moments la quantitat màxima d'aliments que podia guardar una família, fora de la qual es consideraria acaparament susceptible de sanció i decomís.

"[...] Creilles, 10 quilos; cigrons, 5 quilos; fesols, 5 quilos; oli, 8 litres; xocolata, 5 lliures; café, 2 quilos; sabó, 5 quilos; sucre, 5 quilos; llet condensada, 5 pots; formatge, una bola; carbó, 10 quilos; bacallà, 5 quilos; ous, 2 dotzenes; cansalada, 5 quilos; aus de corral, sense limitació sempre que es pugui acreditar que no es dediquen al comerç [...]"

No faltaren les acusacions creuades entre col·lectius culpabilitzant-se mútuament de la situació:

"En la cua;

Ahir, com altres dies, vaig haver de formar en la cua, per a proveir-me d'un dels articles de primera necessitat, que a causa de la gran afluència d'evacuats de totes les regions, escasseja.

Valga'm el que es vulga el que vaig sentir! Que si els d'ací, que si els d'allà, que maleïda siga, que em c... en això o en l'altre! Una vertadera traducció del xinès per lliuraments!

Camarades d'ací, d'allà o d'enllà; un poc de circumspecció, per no dir una altra cosa.

Als d'ací que tanquen l'orella a uns certs barbarismes; i als d'allà i enllà, que moderen el llenguatge que ací mengem i viuen i que, igual que ells, els d'ací, passen escassetat i molèsties de cues [...]"

La picaresca, però, va aparèixer creant situacions paradoxals. Davant una població de fet, en desembre de 1937, de 101.870 habitants, es repartiren 122.000 racions de pa. Moltes cartilles estaven duplicades o triplicades. La situació s'agreujava a mesura que les tropes rebels anaven guanyant terreny i la gent fugia cap a zones més segures. La capacitat productiva doncs es reduïa i la densitat de població augmentava. En octubre de 1937, els refugiats suposaven 12.000 racions extraordinàries.

Per altra banda, alguns productes només es lliuraven amb recepta mèdica. De nou la picaresca entrà en acció i, en un ple municipal, el conseller d'Abastiment denunciava que, segons les dades per al lliurament d'aquests articles, gairebé un terç de la població alacantina havia d'estar malalta.

En un intent de pal·liar la situació, la Conselleria Local de Abastiment intentava posar-hi ordre:

"[...] Per a general coneixement del poble d'Alacant, es participa que, per a evitar falsificacions en les targetes de racionament del pa, que ocasionen trastorns, perjudicis i molèsties, aquestes hauran d'anar sege-

llades amb el segell d'aquesta Conselleria local d'Abastiment o el segell de la Indústria de Forns o Brioixeria Socialitzada CNT.

Durant aquesta setmana i a partir de hui dia s'entregarà el pa contra targeta de racionament; estiga segellada o no. Serà requisit indispensable a partir del dia 7 de juny que totes les targetes estiguen segellades [...]"

Consejería Local de Abastos
Racionamiento de Subsistencias

Se pone en conocimiento del vecindario, que a partir del próximo día 19 de los corrientes se va a comenzar a distribuir entre los cabezas de familia poseedores de tarjeta de racionamiento de pan, las hojas cupones complementarios para retirar los artículos de primera necesidad sujetos a racionamiento. Con tal objeto se abrirán al público, las siguientes oficinas para el reparto de cupones, que funcionarán en la forma que a continuación se detalla:

Distrito primero	(Teatro de Verano)	Días 19 y 20
Distrito segundo	(Teatro de Verano)	Días 21 y 22
Distrito tercero	(Casas Consistoriales)	Días 19 y 20
Distrito cuarto	(Casas Consistoriales)	Días 21 y 22
Distrito quinto	(Plus Ultra, núm. 60)	Días 23 y 24
Distrito sexto	(Plaza de Toros)	Días 26 y 27
Distrito séptimo	(Sótanos del Mercado)	Días 23 y 24
Distrito octavo	(Estadio Bardin)	Días 26 y 27

Las horas de oficina serán de 9 a 1 de la mañana y de 5 a 8 de la tarde
Para la entrega de las hojas de cupones complementarios será requisito indispensable la previa presentación de la tarjeta de racionamiento de pan

Los titulares de estas tarjetas conservarán en su poder las nuevas hojas para adquisición de diversos artículos racionados, que no podrán ser utilizadas hasta que por la Consejería Local se publiquen las normas encaminadas a la elección voluntaria de tiendas por cada comprador, formándose de este modo el censo de tarjetas asignado a cada establecimiento.

Durante los días que dure el reparto de los cupones adicionales, no se admitirán ninguna clase de reclamaciones en las oficinas del Ayuntamiento.

Alicante 16 de Julio de 1937.
El Presidente,
Francisco Domenech

Foto 05- Bándol de juliol de 1937. AMA

Silencis

La situació arribà a ser tan caòtica i d'obert enfrontament entre institucions i organitzacions paral·leles que exigí la intervenció de l'autoritat governativa:

“La guerra obliga a tota sort de sacrificis a tota la població els que han de realitzar-se amb el millor esperit ja que la seua compensació ha de ser el tirar d'Espanya als invasors i esclafar el feixisme. Un dels sacrificis més sensibles és el relacionat amb la qüestió de queviures i d'aquests el més indispensable el pa. Per no ser ni molt menys excessiva la quantitat de blat que disposem, estem tots obligats a administrar-la amb màxima escrupolositat.

*La cinquena columna que ho sap, procura impedir-ho amb la seua inversemblant col·laboració amb alguns antifeixistes que, sense donar mostres de ser-ho, participen en tota una sèrie de xicotets fraus per a veure augmentada la quantitat de pa que els correspon en el racionament, amb el que es dona lloc a una injustificada desproporció entre la quantitat de farina que gasta diàriament Alacant i la de pa que es correspon a la seua població racional. Per a impedir-ho una vegada per sempre, en reunió celebrada en el meu despatx amb la presència del senyor alcalde, del senyor conseller local de *Abastiment, dels senyors que componen el control obrer de forn i del senyor enginyer agrònom es van prendre els següents acords:*

Primer. el diumenge dia 12, de 8 del matí a dos de la vesprada es controlaran minuciosament en totes les expenedories de pa, les llibretes d'adquisició que siguen presentades i el nombre de relacions que li correspon.

Segon. tota la població civil d'Alacant haurà de proveir-se de pa eixe dia precisament de 8 del matí a 14.00 h de la vesprada.

Tercer. Es contrasegellaran totes les llibretes servides en aquest transcurs de temps i en endavant no es consideraran vàlides les llibretes que no vagen marcades amb la contrasenya que només es podrà obtindre demà diumenge de 8 a dos.

Quart. Demà no es facilitarà pa cap que no acompanye la llibreta de racionament general.

Cinqué. totes les transgressions que se sorprenquen encaminades a obtindre racionament de pa superior a l'establert seran severament castigades.

M'honra a manifestar la seguretat que anima a tots els assistents de la reunió citada que el poble d'Alacant, adonant-se de la seua importància, participarà en la relació de les mesures dictades amb tanta disciplina com entusiasme.”

Tanmateix, la situació continuà sense solució. Les notícies sobre el control del frau en el sistema de racionament continuen sovintejant al llarg de l'any 1938, així com els decomisos dels productes més diversos. Fins i tot, en aquest any, els “articles d'ús i vestit” van ser racionats.

“Hui les circumstàncies actuals aconsellen, en defensa de les classes modestes de la població, el distribuir equitativament les existències d'articles d'ús i vestit. Ocorre en el present, que una part de la població adquireix teixits i articles d'ús, en quantitats molt superiors a les necessitats normals. Això, de no ser tallat, produiria en termini molt llunyà considerable escassetat que privaria a les llars modestes, el poder adquirir l'imprescindible per a vestir [...]”

Més encara, la situació s'agreujà a mesura que el temps passà, amb la reducció de les racions i els problemes de distribució, la pèrdua de les zones de producció a mans de l'enemic, l'arribada de nous refugiats i les exigències peremptòries de les necessitats bèl·liques.

Foto 06- Imatge del Mercat d'Alacant en els anys 30. AMA

Fogueres en pau, junys en guerra

Gerardo Muñoz i Lorente

Escriptor i investigador d'Història

Les primeres Fogueres de Sant Joan oficials es van celebrar a Alacant al juny de 1928. Després de la seua celebració durant nou anys consecutius, en 1937 no es van organitzar per una raó dramàtica: just un any abans havia esclatat una guerra civil en frustrar-se un colp d'estat militar contra la República.

En aquell mes de juny de 1937 els alacantins i les alacantines estaven massa preocupats per l'evolució de la guerra com per a pensar en festejos populars. Estant la ciutat en el bàndol republicà, se seguia amb una certa ansietat el que succeïa en els fronts, on els revoltats avançaven en alguns d'ells. Els periòdics oferien diàriament el «comunicat de guerra». El mes havia començat amb el bombardeig patit pels d'Almeria a càrrec d'una esquadra de vaixells alemanys i l'enfonsament enfront de Premià de Mar del vaixell Ciutat de Barcelona, torpedinat per un submarí alemany, causant la mort de quatre tripulants i 187 dels 312 passatgers. L'ocupació de Bilbao per part dels facciosos va ser una garrotada en l'ànim dels qui esperaven que la capital basca resistira el setge com Madrid.

Quaranta anys després, en 1977, es van celebrar el 15 de juny per primera vegada eleccions generals lliures després de la dictadura franquista. Alacant començava a recuperar la normalitat democràtica i a celebrar les seues festes de Fogueres en llibertat.

1937

Diumenge, 20 de juny

Amb el títol «La tragèdia del refugiat» i signat per Ulyses, el periòdic ugetista *Bandera Roja* abordava el problema dels qui arribaven a Alacant procedents d'Andalusia, Extremadura, La Manxa, Castella i Eivissa fugint de les tropes feixistes.

Dimarts, 22 de juny

«Visca el gran poble basc!» titulava en primera pàgina *Bandera Roja* la notícia en la qual s'informava que s'havia iniciat l'evacuació de Bilbao, encara que «tot el poble, tot l'Exèrcit d'Euskadi, amb el seu material bèl·lic, continua la lluita contra els invasors».

En aquest mateix diari dels treballadors es demanava als alacantins «responsabilitat i lleialtat».

Foto 01- Els titulars d'un mes de juny en guerra. Diari Bandera Roja, 22 de junio 1937. AMA

1977

Dimarts, 21 de juny

En portada, el diari Informació noticiava que s'havia anticipat la plantà dels primers monuments fogueriles, «que a l'ésser cada dia més grans i més agosrats en el seu artístic equilibri, imposen el que la clàssica i tradicional "plantà" s'avance». Altres notícies avisaven que «Suárez va començar els contactes per a la formació del nou Govern».

El programa de les Festes per a aquest dia contemplava els següents actes: 11.30 h.: II Trofeu Fogueres, de futbol infantil. 19 h.: Desfilada humorística en el districte de Sant Blas. 21 h.: Pregó de festes (pronunciat per Vicente Ramos des del balcó principal de l'Ajuntament), traca reforçada i inauguració de la XII exposició provincial de peixos i plantes tropicals. 21.30 h.: Inauguració de la XVI exposició d'Alta Joieria i Relotgeria Fogueres de Sant Joan 1977. 23 h.: Desfilada de totes les bandes de música i comissions i Belleses dels districtes. 24 h.: Plantà de fogueres, barraques i fogueres infantils de tots els districtes, i Mascletà en el districte de Francisco Franco - La Paz. 1 h.: Traca reforçada en el districte de La Florida.

Uns disbauxats van cremar intencionadament i a compte la foguera que els pensionistes havien plantat en la plaça de Galícia.

Dimecres, 22 de juny

A les 18 hores es va fer l'Ofrena de Flores a la Santíssima Verge del Remei, Patrona i Excelsa Alcaldessa de la ciutat. A les 20 hores van desfilar els Moros i Cristians en el districte de Sant Blas. A les 23 hores van començar a celebrar-se les revetles en els barris i el Festival Popular de Bandes de Música a l'Esplanada amb protagonisme del pasdoble.

La foguera de Benalúa va rebre el primer premi de la categoria especial.

En el punt àlgid de la vaga que s'estava duent a terme, uns tres-cents farmacèutics alacantins es van tancar en el seu Col·legi Oficial. També uns cent venedors ambulants van organitzar una asseguda de protesta a l'Esplanada perquè se'ls impedia vendre bijuteria artesana, imposant-se sancions de 500 pessetes.

DETENIDO
UN PRESUNTO
BIGAMO
ALEMAN,
RESIDENTE
EN ALICANTE

INFORMACION

el periódico de Alicante

Año XXVII - Número 148 - QUINCE PESETAS - Martes, 21 junio 1977

Director: JESUS PRADO

ULTIMA HORA

Ybarra está vivo

Continúan las negociaciones entre familia y secuestradores

La noticia de su supuesta ejecución fue desmentida

SEÑAL. EN SOPRA: Las negociaciones entre los secuestradores y la familia de Javier de Ybarra, según los datos que cito en fuentes bien informadas, continúan. Por otro parte, la familia ha rechazado el supuesto ofrecimiento que Javier de Ybarra continúa vivo y que los secuestradores no se han ido.

Mañana se cumple un mes desde que el señor Ybarra había secuestrado en su estancia de Alibonera, en Segura.

PAGINA 16

EL BAÑO DE LAS AVIONETAS

SUÁREZ COMENZO LOS CONTACTOS PARA LA FORMACION DEL NUEVO GOBIERNO

Recibió a los socialdemócratas, entre ellos al diputado por Alicante, Luis Gamir, que podría ser alto cargo con Fernández Ordóñez

SE ANTICIPO LA "PLANTA"

Como anticipo de las fiestas de Fogueres de San Juan que serán inauguradas oficialmente, niños y niñas alicantinos han visto surgir los primeros monumentos fogueriles, que al ser desde año más grandes y más osados en su orificio apuntado, indican al que la clásica y tradicional plantà se adelanta.

LIMPIAR ALICANTE

Zafarrancho: central de limpieza en Alicante. Al haber pasado de la Alcaidía municipal por las partes públicas un nuevo servicio y durante la noche anterior de un momento se dedicaron con ello a limpiar calles y servicios de las partes de las zonas de limpieza.

Foto 05- Una portada habitual d'un començament de Fogueres. Diari Informació, 21 de juny de 1977

Uns disbauxats van cremar intencionadament i a compte la foguera que els pensionistes havien plantat en la plaça de Galícia.

1937

Dimecres, 23 de juny

A més d'intentar mantindre l'ànim dels alacantins amb eufemismes sobre el que estava passant a Euskadi, on l'avanç de les tropes italianes semblava irrefrenable, l'òrgan oficial de l'UGT informava del que s'estava duent a terme des del Sindi-

cat Provincial de Treballadors de Comerç i Oficines, presidit per Francisco Domènech i Mira: «control de tots els establiments de la capital, petits o grans», amb el propòsit de «intervindre en quantes operacions es realitzaren en els establiments, impedit d'una part el sabotatge i d'una altra assegurar la continuïtat en les relacions mercantils, mantenedores del negoci»; procedint-se a confiscacions únicament en «casos d'abandó dels seus titulars i en manifesta declaració facciosa»; contribuint a la lluita contra els feixistes amb la mobilització de dos-cents milicians, als quals es va equipar convenientment amb un cost de 17.932,85

Silencis

pessetes, la participació en la construcció de refugis amb 19.189,95 pessetes, l'aportació de 29.283 per al reforç d'enviaments de queviures per al front, etcètera.

Sota el títol «Tímids o emboscats» es demanava la «persecució implacable» dels pessimistes que sembraven «el desconcert, la inseguretad i fins al dubte en la ment dels senzills treballadors», propalant idees com ara «estem perduts», «un altre port que ens lleven», «ens estan traint», etc. i que no obstant això no se'ls sent en el moment de la victòria».

1977

Dijous, 23 de juny

Continuava el tancament dels farmacèutics alacantins, els qui van rebre la visita de diversos dirigents socialistes i comunistes. Defensaven les reivindicacions professionals en el conveni amb l'Institut Nacional de Previsió. «El tancament és indefinit fins no obtindre una resposta positiva de les converses mantingudes en el Ministeri de Treball, de les quals havia d'informar Agatàngelo Soler».

Van ser proclamats de manera oficial i pública els diputats i senadors electes en les eleccions generals celebrades el dia 15.

En la Desfilada Folklorica de la Província van participar unes cinc mil persones. L'artista argentina Perla Cristall va cobrar 75.000 pessetes per interpretar deu cançons en la barraca dels Gorilles. «L'època del destape ja ha passat», va

manifestar al diari Informació, al mateix temps que s'anunciaven en cartelleres les pel·lícules L'esposa fidel, protagonitzada per Sylvia Kristel, i La dona és un bon negoci, dirigida per Valerio Lazarov.

1937

Dijous, 24 de juny

Bandera Roja denunciava «la farsa de la no intervenció» després de conèixer-se el retorn d'Alemanya i Itàlia al Comitè de No Intervenció, que havien abandonat després de fer costat a les forces revoltades en la guerra civil espanyola.

L'Acord de No Intervenció a Espanya proposat pel govern francès va ser signat a la fi d'agost de 1936 per representants de 27 països europeus, inclosa la Unió Soviètica. El Comitè d'aquesta organització internacional el componien quatre països: França, Gran Bretanya, Itàlia i Alemanya. Però l'acord va ser molt prompte vulnerat per l'Alemanya d'Hitler, la Itàlia de Mussolini i el Portugal de Salazar, així com la Unió Soviètica posteriorment. Però el control naval de les costes espanyoles estava a càrrec de les armades dels membres del Comitè, que es van repartir el litoral de la manera següent: Gran Bretanya des de la davantera vascofrancesa fins a Cudillero (Astúries); França des de Cudillero fins a la frontera portuguesa, tota la costa andalusa fins a Cap de Gata i les illes de Mallorca i Eivissa; Alemanya des de Cap de Gata fins a Oropesa (Castelló); i Itàlia des d'Oropesa fins a la frontera francesa i l'illa de Menorca.

1977

Divendres, 24 de juny

A les quatre de la matinada va finalitzar el tancament dels farmacèutics després d'aconseguir a Madrid un acord amb l'Institut Nacional de Previsió. «Tots hem cedit un poc», va declarar Agatàngelo Soler.

Com a culminació de les festes, a la nit es va llançar la palmera, donant inici a la cremà de les fogueres. No obstant això, els actes lúdics van continuar celebrant-se durant aquest dia, amb diferents trofeus de futbol infantil, tir de colom, de billar, de bàsquet, balls populars, concurs de pentinat, focs artificials i traques...

1938-2018

Al juny de 1938 tampoc es van celebrar a Alacant les festes de les Fogueres de Sant Joan. Era el segon any de la guerra civil i la preocupació entre la població republicana creixia pel desenvolupament del conflicte bèl·lic, amb avanç quasi continuat de les tropes revoltades. El 25 de maig del mes anterior s'havia produït el bombardeig aeri del Mercat Central per l'aviació italiana, causant prop de 400 morts i més de 1000 ferits. A conseqüència d'això, l'objectiu principal en aquells moments per a les autoritats alacantines era la construcció ràpida del major nombre de refugis possibles a la ciutat, així com la vigilància contra les activitats de la denominada cinquena columna (grup organitzat que actuava clandestinament en favor de l'enemic).

Huitanta anys més tard, ja en el segle XXI, els alacantins gaudien de les festes foguereres després de patir uns anys de duríssima crisi econòmica i ignorants de la terrible pandèmia amb què els amenaçava el destí per a any i mig després.

1938

Dimarts, 21 de juny

La premsa alacantina es fa ressò de les declaracions del president Negrín en les quals, entre altres coses, adverteix que «més fàcil serà entendre'ns amb l'adversari ahir i enemic de hui, que amb l'espectador caut que amb tots vol estar bé». I és que molts defensors de la República comencen a donar senyals de tebiesa, de

Foto 02- Un 23 de juny atípic al que acostumem. Diari Bandera Roja, 23 de junio 1937. AMA

recel, de temor davant el futur, a pesar que els comunicats oficials de guerra donen notícies diàries optimistes, si bé alguns titulars evidencien cert derrotisme: «Es lluita intensament en el front de Llevant, resistint-se amb heroisme els duríssims atacs de l'enemic», deia *Nuestra Bandera*, òrgan del Partit Comunista. «Cal tindre fe», instava el diari socialista *Avanç* en un article de la seua segona pàgina. En la primera, davall i en lletra gran, demanava: «Refugis, més refugis, però que cap, individual o col·lectiu, es constrüisca sense permís de les autoritats».

Una delegació de la Flota Republicana va entregar al governador civil i a l'alcalde alacantí 32.000 pessetes amb destinació a les víctimes dels bombardejos patits per la ciutat.

A les sis menys quart de la vesprada quatre avions Heinkel van sobrevolar el port alacantí, llançant més de quaranta bombes, la majoria de les quals van caure a la mar.

2018

Dijous, 21 de juny

«La inversió en les fogueres aconsegueix el seu rècord amb 2,2 milions» d'euros, titulava en portada el diari *Informació*, sota una fotografia «a vista d'ocell» de la mascletà realitzada el dia anterior en la plaça Estels.

Altres titulars relacionats amb les festes: «Florida Portazgo aconsegueix el primer premi de les Fogueres infantils», «La Policia requisa 18.000 petards que es venien de manera il·legal a menors», «El difícil relleu generacional dels barraquers». Aquest últim titular s'explicava perquè «el nombre de barraques ha caigut des de les més de cent dels anys 90 a les 48 actuals». La foguera de concurs més cara, amb un valor de 77.000 euros, era la plantada en Sèneca-Autobusos amb el nom d'Amor-Dolor. Aquesta foguera va guanyar per quart any consecutiu el primer premi de les Fogueres 2018.

Durant l'Ofrena de Flores a la Verge, els festers van aprofitar per a llançar un missatge de protesta contra la violència de gènere amb llaços i flors morats.

Foto 03- Notícies diferents a les habituals en Fogueres. Diari *Nuestra Bandera*, 21 de juny 1938. AMA

Foto 06- Titulars propis d'un 21 de juny normalitzat. Diari *Información*, 21 de juny de 2018

Silencis

1938

Dimecres, 22 de juny

«Un refugi en cada casa», demanava *Nuestra Bandera* a primera pàgina, i afegia: «En fàbriques, tallers, comerços, milers de refugis com el del Bar Benacantil», al·ludint a un establiment molt popular situat al carrer dels Arbres, en eixos dies rebatejada com Manuel Azaña. En aquest mateix periòdic, Ataülf Melendo insistia que «Alacant necessita construir una extensa xarxa de refugis», a causa de «les agressions aèries de l'aviació».

La premsa es fa ressò de la nota informativa facilitada pel Govern de la República, després de la reunió del Consell de Ministres celebrada a Barcelona, en la qual s'afirma que hi ha «fe en la victòria».

Dijous, 23 de juny

Avanç insisteix en el seu missatge: «Per a salvar la teua vida i la dels teus conciutadans, ajuda a les autoritats en la construcció de Refugis».

Per part seua, *Nuestra Bandera* extracta part de l'últim discurs de Negrín per a refutar la idea d'una possible negociació amb els feixistes: «Si no se sent entusiasme per la nostra causa, fàcil serà desviar-se cap a les contingències i eventualitats, pensant en arranjaments i compromisos. No; eixe és el camí de la capitulació. I per a què? Per a recobrar en l'emigració l'assossec perdut? Això seria una gran ofensa als milers d'espanyols que tenen posades a les nostres mans, no sols la seua tranquil·litat i les seues esperances, sinó els seus béns i les seues vides».

Divendres, 24 de juny

Els periòdics alacantins demanen a la població que no es desanime ni fuja de la ciutat, malgrat el bombardejos de les ales negres del feixisme. «Tu no pots sentir covardia en aquests moments greus, la teua tradició antifeixista, i l'haver donat tant de fill a la causa, exigeix que tots, absolutament tots els que tinguen un lloc o una missió que complir, romanguen fermes en els seus llocs com el deure els imposa. Alacantins, no gireu l'esquena hui a la bella Alacant, no heu de romandre contemplatius des d'allunyats llocs al drama horrorós plorant potser. No; no són llàgrimes el que Alacant hui necessita, és coratge, fermesa, compliment exacte del deure, la qual cosa de vosaltres necessita».

2018

Divendres, 22 de juny

Isabel Vicente signava un article en Informació sobre els «milers d'alacantins que "fugen" de les festes mentre uns altres lloguen pisos en el centre per a estar més a prop», un fenomen que es repeteix cada any. «Mentre ancians, malalts o alacantins als quals no els agraden les festes intenten marxar-se aquests dies, veïns de les pedanies o d'altres poblacions paguen per ocupar pisos o hotels en el centre».

La Policia Local d'Alacant va decomissar 430 litres d'alcohol i va alçar 15 actes a menors. A més, va requisar 72 caixes de material pirotècnic il·legal que contenien 3600 petards.

Dissabte, 23 de juny

El control de la Policia Local va provocar la desaparició d'una imatge fins llavors recurrent en els dies de festa foguerera: la reunió de milers de joves per a organitzar botellots en determinats llocs de la ciutat.

Els 1829 establiments alacantins dedicats a l'hostaleria i restauració estan en la seua gran majoria complets durant aquests dies de festa, amb reserves realitzades en alguns casos amb més d'un mes d'antelació.

Pi Alberola entrevista a l'anciana Josefina Solbes, que viu en el primer pis d'un edifici situat en la plaça Estels. Durant les mascletàs, el seu habitatge tremola i, a vegades, ella sent por, com quan una prestatgeria es va soltar de les seues armelles i va caure a terra amb tot el que hi havia en ella. A Josefina li agraden les mascletàs, però creu que «amb el pas dels anys les coses s'han anat de mare. "De cinc mascletàs dels inicis hem passat a 13 d'enguany i cada vegada són més potents. Ni punt de comparació amb els trets d'abans", lamenta».

Diumenge, 24 de juny

Es duu a terme la cremà dels 180 monuments que componen el conjunt de les Fogueres d'enguany, sota la vigilància de més de 600 efectius de seguretat, que es van dividir la ciutat en sis zones d'actuació. Els 2,2 milions d'euros que van costar els monuments es van tornar fum després de la utilització dels 600 quilos de pólvora que van servir per a cremar-los.

Natalia Garrigós, farmacèutica que té el seu negoci en el centre de la ciutat, afirma que, en els dies de Fogueres, la qual cosa més s'embene són «amb diferència tapes per a les oïdes i tiretes».

En aquesta cremà de 2018 es van complir 90 anys des de la celebració de la primera, allà per l'any 1928, encara que, com hem vist, va haver-hi dos anys en què no es van organitzar aquestes festes de les Fogueres per culpa de l'última guerra civil. Tampoc se celebrarien dos anys més tard ni el següent a causa de la pandèmia de la COVID-19.

La cara y la cruz. Josefina Solbes vive con el corazón dividido hacia las masclètás. Por un lado, le encanta que su casa se llene de gente durante los disparos, pero por otro lamenta los daños que provoca la pólvora en su vivienda. El problema, afirma, «es que de cinco disparos que había al principio se ha pasado a 13».

Vivir en el centro del terremoto

► La casa de Josefina Solbes está a escasos metros de donde se dispara el cierre de la masclètà

Pino Alberola

La casa de Josefina Solbes es un pequeño museo que ocupa parte del primer piso del mítico edificio Sevilla, en plena plaza de Luceros. Su abuelo levantó este inmueble en 1931 y ella vive allí desde que tenía apenas un año. La casa conserva los techos, el suelo, las puertas y hasta el teléfono y los interruptores de la época y las paredes atesoran los recuerdos de toda una vida, en forma de cuadros, fotografías y figuras. Recuerdos que se caen o saltan por los aires con cada masclètà.

Y es que la casa de Josefina está a escasos metros del terremoto que cada día a mediodía hace retumbar la plaza. Los pre-

La vibración provoca que los cuadros se caigan, los armarios se abran y hasta los libros se desplacen de los estantes

ceros reconoce que tiene el corazón dividido. «Las masclètás me gustan porque es una ocasión en la que vienen mis nietos y la casa se llena de gente y de alegría. Hemos llegado a ser hasta 50, con banda de música incluida». El problema, a su juicio, está en que con el paso de los años las cosas se han ido de madre. «De cinco masclètás de los inicios hemos

Las nietas de Josefina ponen los objetos de más valor sentimental a salvo. RAFA AZORÉS

En el disparo del pasado jueves se rompió un marco de fotos. RAFA AZORÉS

Foto 07- Una de las noticias de societat d'un any habitual de Fogueres. Diari Informació, 23 de juny de 2018

Todos a la gran Asamblea de hoy

ALICANTE junto al GOBIERNO y su PRESIDENTE

NUESTRA BANDERA

HASTA EL FINAL

Los personalidades de Alicante, al lado del Gobierno en la lucha por la independencia de la Patria

NI UN PASO MAS

ALICANTE, viernes 24 de Junio de 1938 — 25 años — Año II — Núm. 299

El día de Sant Joan d'un any en guerra. Diari Nuestra Bandera, 24 de juny 1938. AMA

Foto 04- El dia de Sant Joan d'un any en guerra. Diari Nuestra Bandera, 24 de juny 1938. AMA

L'art al servei de la causa. Artistes de fogueres en la Guerra Civil

Santiago Linares i Albert

Tècnic Arxiu Municipal d'Alacant

"Dijous 24 de juny de 1937

Sant Joan. L'any passat cremava Alacant en festes i cremaven les Fogueres a mitjanit enmig de l'entusiasme de la gent. Hui..."

Eliseo Gómez Serrano, Diaris de la guerra civil.

Servisquen aquestes paraules d'un protagonista d'eixos anys per a iniciar aquest article que intenta donar una visió dels dramàtics anys de la Guerra Civil en els quals no va haver-hi Fogueres de Sant Joan, centrant-nos en l'activitat d'alguns artistes que havien col·laborat amb la festa en els primers anys d'aquesta. Per a intentar aquesta aproximació hem de recórrer necessàriament a la bibliografia que ha tractat eixos anys, bases de dades d'arxius i la informació continguda en la premsa.

L'activitat d'artistes i intel·lectuals locals en eixos anys ha quedat oblidada moltes vegades pels testimoniatges dels propis protagonistes. En el cas de Gastón Castelló, per exemple, s'ha consolidat la idea que, portat per la seua bonhomia, es va dedicar durant la Guerra Civil a pintar retrats i a actuar com a pallaso en un circ per a poder menjar. El mateix Gastón durant el franquisme en les seues nombroses entrevistes passava de puntetes per eixos anys. Només a partir de la transició democràtica, amb la recuperació de la seua figura per l'alcalde Lassaletta i les noves generacions, es va rescatar la seua mentalitat progressista. En les entrevistes d'aquests anys (1980 i 1982), encara que ja era molt major, parlava de quan va conèixer a García Lorca i Miguel Hernández. El cas és que en acabar la guerra va ser empresonat amb molts dels seus amics artistes a la presó de Benalúa, on va romandre

fins a finals de 1940 acusat de dibuixant subversiu. Podem continuar repetint eixos llocs comuns sobre el "bo de Gastón" o repassar diferents documents que ens parlen d'un artista més actiu i compromès amb els ideals republicans.

Tirem la vista arrere, al dia de Sant Joan de 1936 en què es cremaven trenta monuments d'art efímer i un nombre similar de barraques, en una edició de la festa que gaudia de molt bona salut i creixia puixant any rere any. Entre els artistes que van plantar eixe any hem d'esmentar a Gastón Castelló, Melchor Aracil i Manuel González Santana, entre altres, que protagonitzaran les següents línies. L'inici de la Guerra Civil, unes setmanes després de les Fogueres, interrompia dràsticament la vida quotidiana, donant prioritat als esforços bèl·lics enmig d'una crisi política i econòmica que alterava el sistema de valors.

Els artistes plàstics alacantins s'havien implicat en una celebració popular en la qual van veure una possibilitat d'obtindre diners i prestigi. Molts d'ells d'una edat similar i vinculats per llaços d'amistat que s'havien forjat en la dècada dels anys trenta del passat segle. Una anomenada "Edat d'argent" de la cultura espanyola que va tindre el seu reflex a la nostra ciutat. Podem parlar d'una generació d'artistes, escriptors i intel·lectuals alacantins que tenien el seu centre social en l'Ateneu, situat al carrer Sant Ferran i Esplanada d'Espanya. Allí feien les seues tertúlies, llegien revistes, assistien a concerts, conferències i exposicions de pintura. Entre els seus membres hem d'esmentar els arquitectes Juan Vidal i Miguel López, l'advocat i gastrònom José Guardiola, l'economista Germà Bernàcer, els músics Óscar Esplá, Rafael Rodríguez Albert i José Juan Pérez, els pintors Emilio Varela, Lorenzo Aguirre, Gastón Castelló, Melchor Aracil, Manuel González Santana, l'escultor Daniel Bañuls, l'arxiver Eduardo Irles, els periodistes Emilio Costa, Álvaro Botella i Antonio Blanca, el secretari de l'ajuntament i literat Juan Guerrero, el cineasta José Ramón Clemente, els professors i polítics Eliseo Gómez i Franklin Enhorabona i el cronista Figueras Pacheco, entre altres. En l'Ateneu van donar conferències l'actriu Margarita Xirgu, l'escriptor Juan Chabás, la política Margarita Nelken, Miguel de Unamuno, els poetes Luis Cernuda, Miguel Hernández i Rafael Alberti.

Els assidus de l'Ateneu tenien una mentalitat oberta, progressista, concordant amb els ideals que representava la Segona República. Tenim un exemple en el número 6 de la revista *Nueva Cultura* (agost i setembre de 1935), publicada a València. Allí apareix un article titulat: "Els intel·lectuals antifeixistes d'Alacant escriuen a *Nueva Cultura*", entre els signants trobem a Melchor Aracil, Gastón Castelló, Manuel González Santana, Emilio Varela i Daniel Bañuls.

Aquests mateixos artistes els trobem en un article en el diari *El Luchador* del 20 d'octubre de 1936. Es titula "Manifest de suport a la Unió Soviètica" i ho signen entre altres: Gastón Castelló, Emilio Varela, Melchor Aracil, Manuel González Santana i Daniel Bañuls.

Iniciada la Guerra Civil, en la tardor de 1936, l'Ateneu es va traslladar a la casa palau dels marquesos del Bosch, al carrer Major número 40. L'antic local

de l'Esplanada estava molt exposat als bombardejos. En aquest palauet, que albergava un jardí i diverses estades, l'arxiver Eduardo Irles va procedir a la catalogació dels importants fons de la biblioteca. En aquests dies una part dels agents culturals més compromesos es trobaven en l'Aliança d'Intel·lectuals Antifeixistes en Defensa de la Cultura, a la qual es va unir l'anomenat Altaveu del Front, una organització propagan-

dística a favor de la República. Alejandro Urrutia, pare del poeta Leopoldo de Luis i, com s'ha sabut fa poc, de Francisco Umbral, afirmava en el periòdic *Nuestra Bandera* (òrgan del Partit Comunista d'Espanya) que Altaveu del Front és "una organització revolucionària, el seu objectiu fonamental és la formació de la consciència, de la voluntat elevadament revolucionària per mitjà de la capacitació educativa de les masses".

Foto 01- Palacio del Marqués del Bosch al carrer Major, seu de l'Ateneu durant la Guerra Civil. AMA

Foto 02- Logotip d'Altaveu del Front. Periòdic Nuestra Bandera, 1937. AMA

Silencis

Aquest Altaveu del Front tenia la seua seu en l'esmentat palau i es componia de diverses seccions, en la d'Arts Plàstiques treballaven Gastón Castelló, Manuel González Santana, Melchor Aracil, Daniel Bañuls, Manuel Albert, l'escultor Blanco i el fotògraf Francisco Sánchez. Aquests artistes, vinculats en els anys trenta amb la festa de les Fogueres de Sant Joan, van posar el seu art al servei de la propaganda de la causa republicana.

Al desembre de 1936 els artistes i intel·lectuals de l'Altaveu del Front editaven totes les setmanes un periòdic mural anomenat Proa que es podia veure en la Rambla prop del Central Cinema, amb una recopilació de notícies i il·lustracions, segons es deia en la premsa "plena de sinceritat i d'emoció revolucionària". En el periòdic *Nuestra Bandera* s'afirmava: "La Secció ha compost centenars de gravats, cartells, dibuixos, per a actes, concentracions de masses, mítings; ha preparat dibuixos, gravats per a publicacions, il·lustracions de treballs literaris... decoracions per a obres de teatre". En aquest mateix article signat per Alejandro Urrutia es parla dels artistes de l'Altaveu del Front:

"Componen la Secció els camarades, Bañuls, aquest home d'aparença i caràcter com arrancat d'una obra de Dickens o del nostre Baroja; Aracil, reconcentrat però ple de foc interior que, una vegada s'obri, afluïx en observacions precises i cordials; Albert, model d'artista ben comportat en els límits del que tot artista té d'artífex i d'artesà; Gas-

Foto 03- Secció d'Arts Plàstiques d'Altaveu del Front. A l'esquerra Gastón Castelló. Il·lustració de Melchor Aracil

Foto 04- Cartells de propaganda en la Rambla, 1937. Foto Sánchez. AMA

Foto 05- Acte d'Altaveu del Front en el Teatre Principal, 1937. Foto Sánchez. AMA

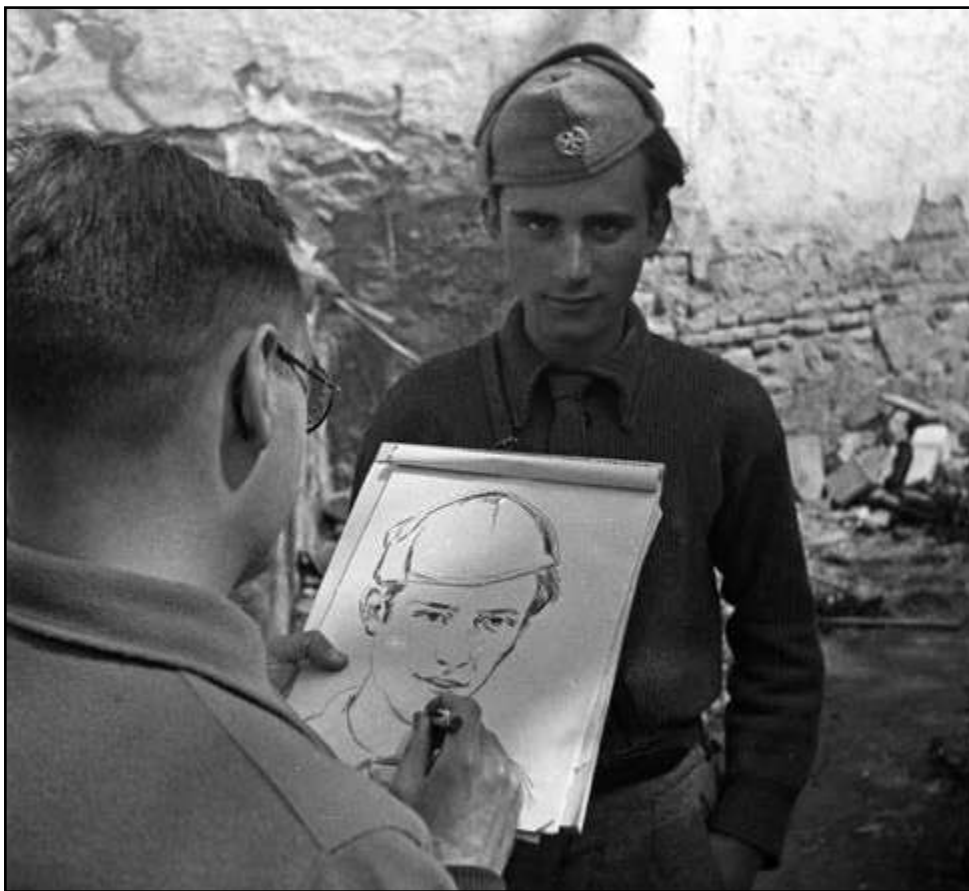

Foto 06- Melchor Aracil dibuixant a un soldat en el front de Granada, 1937. Foto Sánchez. AMA

tón Castelló, captador en tot moment pel gest nou i fi de tota moderna manifestació d'Art i Santana, tan fi sentidor dels matisos de la màgia lluminosa del paisatge llevanti i, més concretament, alacantí. I Blanco, orientat en els seus afanys escultòrics”.

La primera exposició d'aquesta secció va tindre lloc en el Teatre Principal al febrer de 1937, en el vestíbul del teatre es va mostrar material de guerra (camises negres italianes, bombes, banderes) al costat de dibuixos, escultures i fotografies.

Al febrer de 1937 va tindre lloc al cinema Monumental un gran míting organitzat per la UGT, en el fons de l'escenari hi havia uns grans retrats de Carlos Marx, Pablo Iglesias, Llarg Cavaller i Rodolfo Llopis realitzats al carbó per Gastón Castelló.

En *El Luchador* d'1 d'abril de 1937 es parla de la secció d'Arts Plàstiques de l'Altaveu del Front, destacant un cartell de Gastón Castelló titulat *Ha passat el feixisme* en el qual “tocava amb pols ferm un tema tràgic”.

Foto 07- Melchor Aracil en el front de Granada, 1937. Foto Sánchez. AMA

Silencis

El 13 de maig de 1937 es va realitzar en el Teatre Principal la tercera exposició de l'Altaveu del Front, exhibint-se material bèl·lic confiscat i una selecció de fotografies i pintures realitzades pel fotògraf Paco Sánchez i l'artista Melchor Aracil en un viatge al capdavant de Granada, on combatien molts alacantins. Hi ha testimoniatge fotogràfic d'aquest viatge a la zona de Guádix on treballava el metge alacantí Carlos Carbonell. En les fotos de Sánchez veiem al pintor prenent apunts de soldats.

L'activitat d'aquest anomenat Altaveu del Front va ser molt intensa al llarg de 1937. Van organitzar la projecció de pel·lícules en locals com el Teatre Principal. Generalment s'exhibien noticiaris i pel·lícules soviètiques com *Tchapaiev*, *El carnet del partido* o *Los marinos de Cronstadt*. Però el públic en eixos anys preferia un cinema d'evasió, com el clàssic hollywoodiense.

Es va formar també un grup teatral en el qual participaven Gastón Castelló, l'arxiver Eduardo Irlés, Luis Giménez i José Ramón Clemente. Va ser un intent de portar el teatre als sectors més desfavorits, actuant en teatres, xicotets locals i hospitals. I pobles com Alcoi, Monòver, Novelda, Elda, Callosa de Ensarriá, Aigües, Villena, Ibi i Onil. Entre les obres representades hi ha diverses de Cervantes com *La cueva de Salamanca* i *La guardia cuidadosa*, unes altres de Alberti com *El espantapájaros* i *Farsa de los Reyes Magos*.

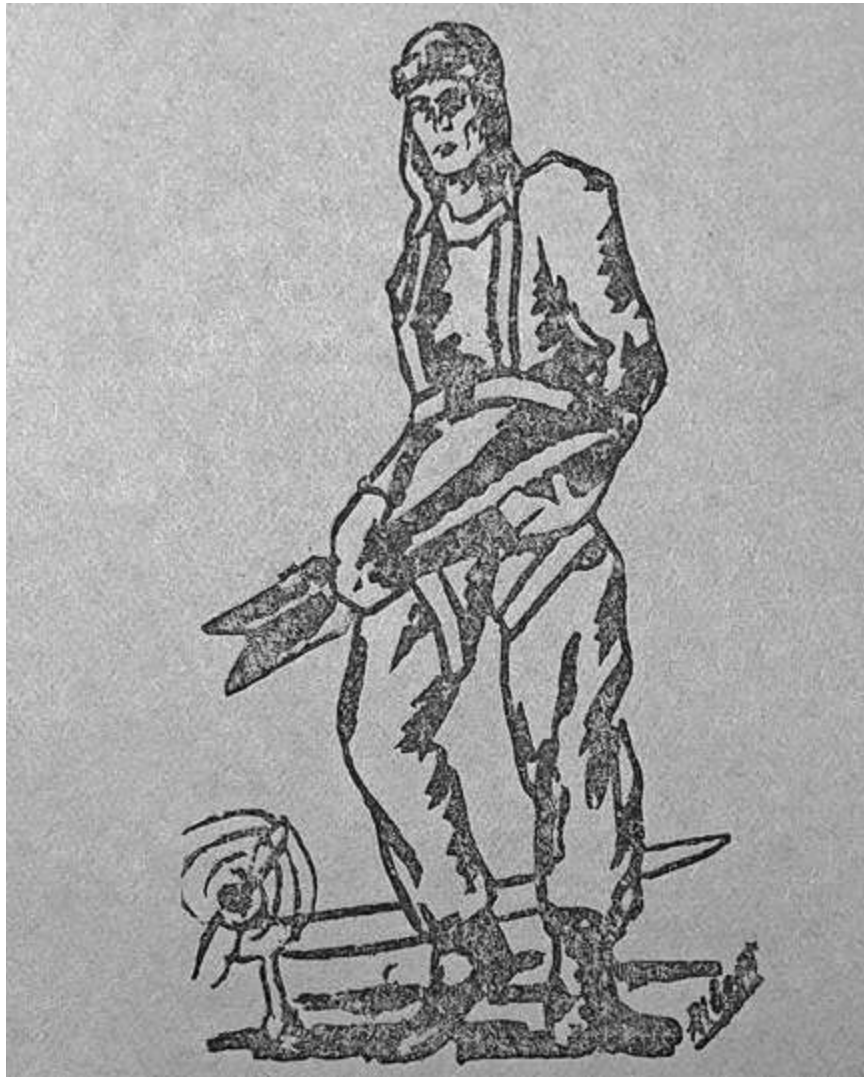

Foto 14- Il·lustració de Manuel Albert. Periòdic Nuestra Bandera 1937. AMA

Foto 08- Representació teatral del grup d'Altaveu del Front. Gastón Castelló el segon per l'esquerra. Foto donació Enrique Giménez. AMA

Per als xiquets es va presentar l'obra de guinyol *El tomate guerrillero* de Ramón Gaya. Es conserven algunes fotografies en les quals veiem a Gastón Castelló actuant, que també es va encarregar del disseny dels vestits i el atrezzo. Elements que pel que sembla van ser destruïts en acabar la guerra.

El 28 d'agost de 1937 va tindre lloc l'anomenada Conferència Provincial d'Agit-Prop. Segons ens compta el diari *Nuestra Bandera* allí es van reunir "els activistes comunistes d'agitació i propaganda de la nostra província". Per part de la secció d'Arts Plàstiques d'Altaveu del Front van intervindre Melchor Aracil i Gastón Castelló, donant compte de les diferents exposicions que s'han realitzat i el gran nombre de pancartes i dibuixos realitzats pels membres.

Socors Roig Internacional era una organització assistencial promoguda per la Internacional Comunista, a l'estil de la Creu Roja. Promovia la creació d'Hospitals de Sang, ambulàncies, assistència als ferits i als desplaçats. Tenien publicacions periòdiques pròpies com *Ayuda*, *Mundo Gráfico* i *Libertad*. Un cas curiós a la nostra ciutat és l'edició d'un llibre al desembre de 1938, a escassos mesos de finalitzar la guerra. Es titula *Versos en la guerra* i recull poemes de Miguel Hernández, Gabriel Baldrich i Leopoldo Urrutia, tres poetes que estaven en el front. Les il·lustracions es deuen a diversos dels nostres protagonistes: Melchor Aracil, Manuel Albert i Manuel González Santana, al costat de Miguel Abad Miró i Tomás Ferrándiz. El pròleg el signa el doctor Carlos Schneider, president del comitè provincial del Socors Roig Internacional i està editat per les Modernes Gràfiques Gutenberg. L'edició va ser a càrrec de l'abans esmentat Alejandro Urrutia. Una publicació de la qual existeixen pocs exemplars però que afortunadament es va reeditar en forma de facsímil. Com a curiositat és l'única edició alacantina en temps de vida de Miguel Hernández. En la premsa d'eixos mesos s'esmenta una altra publicació titulada *Romances de un combatiente*, amb il·lustracions de Melchor Aracil i González Santana, entre altres, però, que sabem, no es conserva cap exemplar.

Per a veure l'ambient de la ciutat el mes de juny de 1938 podem rescatar unes línies del periòdic *Avance* del 24 de juny de 1938: "Alacant, hui els teus carrers romanen desertes, les teues dones portant marcat en el seu rostre les petjades

Foto 09- Gastón Castelló en un concert en l'Ateneu, 1937. Foto Sánchez. AMA

Foto 10- Il·lustració de Gastón Castelló. Revista Socorro Rojo, 1937

Foto 11- Il·lustració de Manuel González Santana. Revista Socorro Rojo, 1937

Melchor Aracil, autor de este dibujo, ha expresado en él, con su arte intenso y de firme trazo el hondo horror de la tragedia que en nuestras ciudades de retaguardia arroja—en nombre de

Foto 13- Il·lustració de Melchor Aracil per al llibre Versos en la guerra, 1938

del dolor i la tragèdia... Alacant, tu estàs trista, les ales negres de l'aviació feixista han tendit un mantell negre sobre els teus bells carrers”.

El professor i polític Eliseo Gómez Serrano (1889-1939) va escriure uns *Diarios de la Guerra Civil*, editats per la Universitat d'Alacant en 2008.

El divendres 24 de juny de 1938 va deixar aquesta anotació: “En un altre temps, Fogueres de Sant Joan, Que diferents ara les circumstàncies!”. I el 27 de juny: “...A Alacant no hi ha hagut pa. És la primera vegada que això ocorre”. Eliseo Gómez Serrano va ser un dels primers afusellats poc després d'acabar la Guerra Civil.

Dels últims mesos de 1938 i primers de 1939 no tenim dades de l'activitat dels protagonistes d'aquestes línies. Els tornarem a trobar en acabar la guerra alguns d'ells reunits de nou a l'interior de la presó de Benalúa.

Gastón Castelló Bravo tenia 37 anys en 1939. Va ser detingut i va ingressar en el Reformatori d'Adults el 25 d'abril de 1939, a penes unes setmanes d'acabar la guerra. El 29 de novembre un Consell de guerra li va condemnar a sis anys i un dia de presó major per excitació de la rebel·lió: segons la sentència “era d'ideologia esquerrana i durant el període roig va col·laborar amb els seus dibuixos en periòdics murals i cartells contraris a la Causa Nacional”. En el Centre documental de la Memòria Històrica amb seu a Salamanca i dependent del Ministeri de Cultura es pot consultar la seua fitxa digitalitzada en l'apareix com a “Militant del P. comunista i afiliat a la CNT”. En el seu judici, en el seu descàrrec, va eixir a la llum la seua labor de conservador del Museu Provincial. Es va encarregar de salvaguardar i inventariar els objectes artístics confiscats. El Comitè de Defensa del Tresor Artístic i Històric de la Província d'Alacant es va constituir a l'agost de 1936 per a preservar els objectes de valor artístic que estaven en els edificis religiosos. Va romandre a la presó fins a desembre de 1940. No va arribar a compartir presó amb Miguel Hernández perquè aquest va ingressar al juliol de 1941. Gastón es va referir més tard a eixe període amb diplomàcia, va valorar l'oportunitat que va tindre de practicar el dibuix amb nombrosos models vivents. Les aquarel·les d'aquest període estan molt valorades pels estudiosos de la seua obra. En una

entrevista de 1982 parlava de les dures condicions de la presó: "recorde a la gent dormint amuntegada, tapant-se amb pappers i com podien; en una cel·la que era per a un, dormíem onze". Allí va coincidir amb molts amics com Melchor Aracil, González Santana, Ricardo Fuente, Vicente Olcina, Luis Giménez, Eusebio Oca, Antulio Sanjuán, Miguel Abad, el músic José Juan Pérez i l'advocat i cineasta José Ramón Clemente. Aquest últim ens compta l'ambient carcerari: "la supervivència en la presó s'intentava suportar de la millor manera possible, procurant els interns traure a rel·luir el seu sentit de l'humor per a compensar les calamitats i, com a exercici d'autoestima, donant els artistes regna solta a la seua creativitat". També recorda Clemente com alguns dels condemnats a mort van ser dibuixats pels artistes. Es conserven cartes que Gastón escrivia als seus familiars, amb il·lustracions, en un to desenfadat parlava de la seua vida a la presó. Recordem que totes aquestes comunicacions eren obertes i revisades per les autoritats. Per a conèixer aquest període és imprescindible consultar el llibre *Art preso. Arte preso. Dibujos y acuarelas en el Reformatorio de Adultos de Alicante (1939-1941)*. La colección de Ricardo Fuente editat per l'Institut Alacantí de Cultura Juan Gil-Albert en 2004.

Foto 12- Il·lustració de Melchor Aracil. Revista Socorro Rojo, 1937

Quan va eixir de la presó a la fi de 1940 Gastón es va traslladar immediatament a Alger, lloc on la seua família tenia llaços, per a allunyar-se de la seua ciutat, amb un cert temor a possibles represàlies. Allí coincidiria amb alguns alacantins exiliats al nord d'Àfrica. Va tornar a Alacant al febrer de 1941 i va signar un

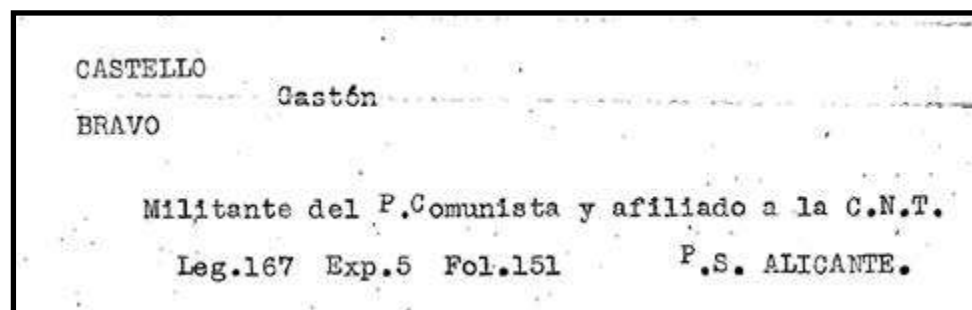

Foto 15- Fitxa de Gastón Castelló. Centre Documental de la Memòria Històrica. Portal PARES, Arxius Estatals

Foto 16- Artistes presos en la presó d'Alacant 1939. Foto donació Enrique Giménez. AMA

Silencis

contracte per a la comissió d'Alfonso el Savi. Va formar un equip de treball amb Manuel Albert, Otilio Serrano, Antonio Llorens i el seu nebot Ernestito Castelló. Al costat de la plaça dels Estels va plantar el seu monument titulat *Sugerencias* que va obtenir el primer premi. Va alternar aquesta labor amb encàrrecs de pintures religioses per a diversos temples.

Per la seua part Manuel González Santana va ingressar en el Reformatori d'Alacant el 23 de juliol de 1939 des de comissaria i va quedar a la presó atenuada el 30 de desembre de 1939. Melchor Aracil Gallego, de 33 anys, va ingressar en el Reformatori el 25 d'abril de 1939, el mateix dia que Gastón, acusat entre altres coses de ser "responsable de l'enverinament de les incultes masses i de la resistència roja". Un Consell de Guerra el va condemnar a sis anys i un dia. Sent rebaixada la seua condemna, perquè en 1942 trobem la seua signatura en la portada de la revista oficial de Fogueres i en la d'algun llibret.

El pintor Emilio Varela també va ser detingut i va passar un mes a la presó a l'estiu de 1939 per aquell manifest signat en 1936 de suport a la Unió Soviètica.

Després del seu període carcerari aquests artistes van reprendre la seua activitat professional aconseguint alguns encàrrecs de pintura religiosa per a les diverses esglésies que estaven sent renovades pels desperfectes patits durant la Guerra Civil.

Diversos d'aquests pintors es van reunir en 1944 per a realitzar una foguera col·lectiva en el districte de la Plaça del Pont. Gastón Castelló havia sigut nomenat Foguerer Machor d'aquesta comissió i va reunir els artistes: Melchor Aracil, Emilio Varela, Miguel Abad Miró, Manuel Albert, Daniel Bañuls i Adrián Carrillo. El monument es va titular *Cuidado con nuestro barrio*, i va obtenir el tercer premi de segona categoria. La foguera amb forma de cases típiques contenia diversos "llenços-llàstimes" dels pintors, que, com recorda Gastón van desaparèixer "durant els escassos segons de foscor que van precedir al tret de la palmera". No sabem si es conservaran en algun domicili particular. Eixa foguera va ser una manera de celebrar la volta a la vida, més o menys normalitzada, d'eixe grup d'amics que havien compartit tantes vivències junts.

Foto 17- Gastón amb l'equip i comissionats d'Alfons el Savi, 1941. Col·lecció Miguel Castelló

Foto 18- Foguera Plaça del Pont 1944, obra de Melchor Aracil, Emilio Varela, Miguel Abad Miró, Manuel Albert, Daniel Bañuls i Adrián Carrillo. Portal La foguera de Tabarca

La festa en guerra. Falles i antifeixisme a València

Gil-Manuel Hernández i Martí
Historiador i sociòleg

El projecte de les falles antifeixistes

L'any 1936 es van plantar a València 117 falles i entre el 12 i el 19 de març, dates durant les quals es va desenvolupar la Setmana Fallera, va ser notòria l'afluència de visitants. Els fets polítics, segons la premsa de l'època, no van influir en la festivitat, que tingué un marcat caràcter popular. En realitat, les Falles del 1936 van suposar el corol·lari d'unes festes majors que no paraven de créixer des de començaments de segle, tant pel que fa a visitants, com a participants, ressò mediàtic, artistes implicats, comissions falleres i complexitat organitzativa. Bé es pot dir que, a l'altura del 1936, les Falles eren una festa que expressava una versió temperamental de la identitat valenciana, vehicle d'una nova sacralitat civil i plataforma de la promoció turística de València.

No obstant això, quatre mesos més tard de la cremà de les falles del 1936, esclataria la Guerra Civil, posant clarament en dubte el futur de la festa fallera, que apareixia per als valencians clarament com a irrenunciable. Allò que va aportar de nou el fet de la contesa bèl·lica va ser el fenomen de la totalització

Foto 01. Fragment del llibret faller de 1937. Arxiu Associació d'Estudis Fallers

festiva. La cultura es va totalitzar pel que fa a la legitimació i reproducció ideològica de cada un dels bàndols en lliça. En conseqüència, la festa, com a fenomen cultural, va ser apropiada d'una manera doctrinària, exclusivista i excloent per cada una de les parts en conflicte, que van procurar utilitzar-la i rendibilitzar-la al màxim de les seues possibilitats. I ja que aquella festa que en la ciutat de València ofería els majors atractius i potencialitats per a ser exportada era la de les Falles, a causa del seu caràcter de festa major per excel·lència i condensador de la identitat valenciana, sobre aquesta es va desenvolupar un procés de totalització festiva, fruit de la situació del moment, i vertader antecedent de la pràctica a posar en marxa en el futur pel bàndol que obtinguera la victòria.

S'ha de tenir en compte que la totalització festiva implicava l'abolició de la diversitat de concepcions sobre una festa. Aquelles havien coexistit fins al 1936 en un clima de certa convivència, encara que trasbalsat per una pugna constant. De fet, si les diverses concepcions de la festa, i per tant de les Falles, van poder alternar-se fins al 1936, a partir de l'etapa bèl·lica la intransigència i la visió unilateral, condemnatòria de la seua visió oposada, van estendre's tant a la zona republicana com a la revoltada. En la primera s'anava cap a l'ideal revolucionari, i en la segona es pretenia restaurar des de la reinterpretació feixista un ordre tradicional i ultraconservador. Això va comportar en el cas de les Falles una redefinició totalitzadora, una utilització exclusiva al servei dels ideals i objectius de cada bàndol, la qual cosa incloïa una doble vessant: l'apologia de les Falles per als propis propòsits ideològics i la condemna dels plantejaments de caràcter contrari. En tot cas, mai les Falles van aparèixer qüestionades essencialment, sinó potenciades en aquests dos bàndols, a causa de la seua ja comentada capacitat de ressonància propagandística.

Serà, per tant, en aquest context de totalització de la festa fallera, on calga situar el seu desenvolupament durant els anys de la Guerra Civil, si bé les dades es poden circumscriure a l'any 1937, ja que durant el 1938 i 1939, a penes n'hi ha referències. La plasmació més important de la concepció de les Falles des del bàndol republicà tingué lloc amb motiu de l'encàrrec i confecció de quatre falles polítiques de caràcter antifeixista, que s'havien de plantar als carrers de València el març de 1937. No van arribar a instal·lar-se al carrer, però els seus ninots es van ex-

Foto 02. Esbós al llibret faller de 1937. Arxiu Associació d'Estudis Fallers

Foto 03. Esbós al llibret faller de 1937. Arxiu Associació d'Estudis Fallers

Silencis

hibir a la Llotja. No obstant això, per a captar les implicacions del projecte de les quatre falles de temàtica antifeixista, es fa necessari prèviament situar-lo en un context que tinga en compte les circumstàncies històriques i el discurs totalitzador emergent.

Així, s'ha d'assenyalar que després de l'arribada, el gener de 1937, del govern central a València, el dia 4 d'aquest mes es va dissoldre l'antic Ajuntament de la ciutat, segons una llei que pretenia posar fi a la interinitat de les antigues gestores sorgides després del 18 de juliol en substitució dels ajuntaments tradicionals. Després de llargs preparatius, el 3 de febrer es va constituir el nou Consell Municipal de València, l'alcalde del qual, Domènec Torres, pertanyia a la CNT. El 8 de febrer va arribar la notícia de la caiguda de Màlaga i el dia 14 es va organitzar una gran manifestació sindical.

Manuel García García, en un article sobre les falles del 1937, arreplega les anteriors circumstàncies i resumeix en tres els fets significatius que, segons el seu parer, haurien explicat que un grup d'intel·lectuals i artistes valencians aconseguiren convèncer el Ministeri d'Instrucció Pública i el seu titular, el comunista Jesús Hernández, perquè subvencionara unes falles d'accentuat contingut polític. Els fets als quals es refereix García van ser la instal·lació a València del govern de la República, l'afonament del vaixell soviètic *Komso-mol* al port de la ciutat i la ja citada caiguda de Màlaga. La circumstància que el govern republicà tinguera la seua seu a València hauria facilitat, seguint l'argumentació de García, que el Ministeri d'Instrucció Pública subvencionara unes falles polítiques, ja que tots els esdeveniments ressenyats no haurien fet més que exacerbar l'antifeixisme, que va ser precisament l'eix temàtic que va animar les falles del 1937. La premsa republicana es va fer ressò de la situació i, d'esta manera, el setmanari madrileny *Crónica* deia per boca de Vicente Vidal Corella: "València sacrifica la festa de les falles i converteix els diners destinats a elles en robes i queviures per als milicians". De la mateixa manera, segons García García, "testimoniatges gràfics del moment recullen a un grup de xicotets fallers destinant els seus estalvis als xiquets evacuats durant la guerra i a les populars modistes que feien antany vestits per als ninots cosint roba per a l'Exèrcit Popular". Més extens és el fragment de

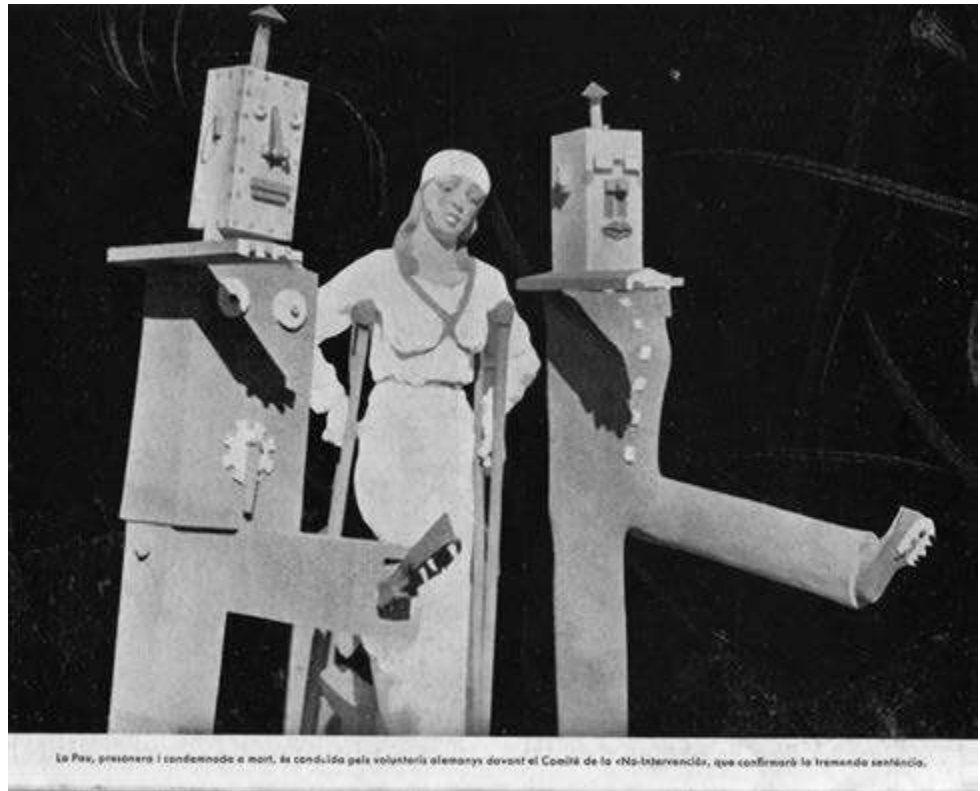

Foto 04. Fragment del llibret faller de 1937. Arxiu Associació d'Estudis Fallers

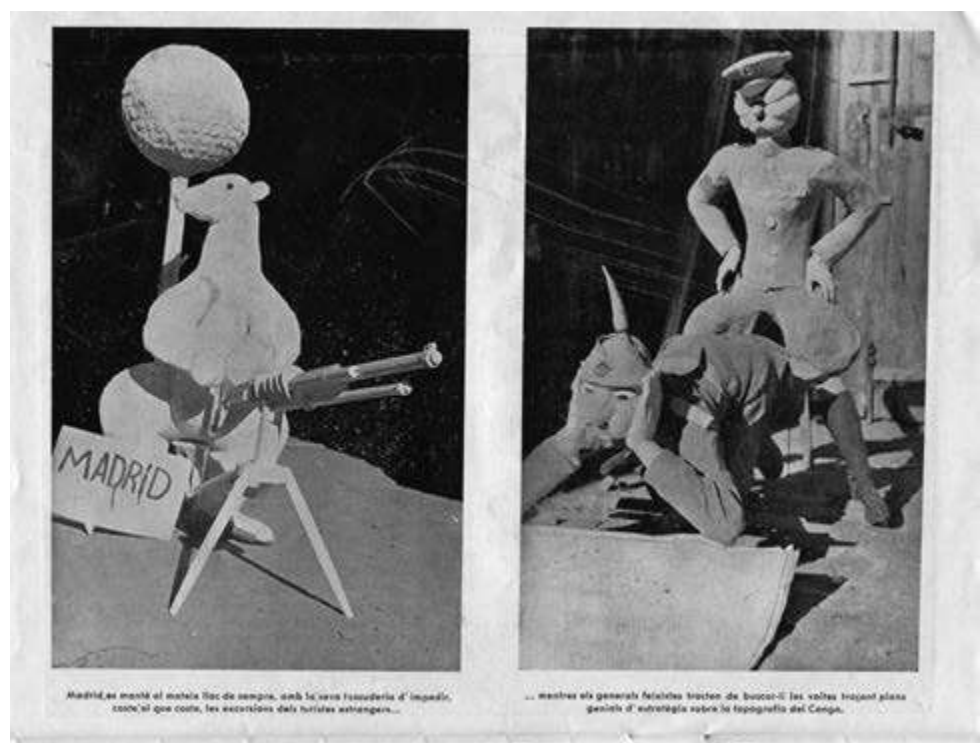

Foto 05. Fragment del llibret faller de 1937. Arxiu Associació d'Estudis Fallers

premsa reproduït en un article de Manuel Aznar Soler, que s'expressa en termes semblants. Aznar Soler cita Fausto Lamarca en "Els diners de les falles per a llars infantils i hospitals de sang".

Va ser, doncs, en aquest context històric en el qual els intel·lectuals i artistes van mamprendre la realització de les quatre falles polítiques. Si atenem la vida fallera de la ciutat de València, efectivament pot observar-se que des del mateix inici de la guerra algunes de les comissions falleres van dur a terme actes destinats a recaptar fons per a la Junta Provisional de Socors, les milícies populars i unes altres institucions semblants, fent ostentació d'abundància de símbols esquerrans. Ricard Blasco relata que les comissions falleres van quedar desorganitzades i van donar els seus fons per a les necessitats bèl·liques, i cita el cas concret de la falla Conca-Roberto Castrovido. Segons Blasco, en acostar-se el mes de març de 1937, el Sindicat d'Art Popular (CNT), com a entitat que canalitzava l'activitat dels artesans fallers cap a la propaganda política, juntament amb l'Aliança d'Intel·lectuals per a la Defensa de la Cultura, van promoure, com ja s'ha indicat, la construcció de quatre falles, en les quals també van col·laborar alguns components de la UGT, sota les pautes imposades pel Ministeri d'Instrucció Pública i Belles Arts. L'11 de febrer de 1937 *la Gaceta de la República* va publicar una ordre d'aquest ministeri que concedia 40.000 pessetes a l'Aliança per a la construcció de "quatre falles de caràcter antifeixista". Les falles es col·locarien en llocs prèviament fixats pel Consell Municipal.

L'ajuda es justificava dins de la política cultural del Ministeri de "fomentar i impulsar totes aquelles manifestacions artístic-populars que per estar fortament arrelades en la tradició han arribat fins hui amb tot el seu contingut vital i força expressiva"; per això, la meta proposada fou "aprofitar tota la seua potència satírica d'origen", si bé imprimint-li "un nou sentit de propaganda que s'acomode a les circumstàncies perquè travessem", com concloïa el text de l'ordre. Com ha assenyalat Manuel Sanchis: "Per a la realització del projecte es va triar la secció d'arts plàstiques, encarregant-se Gori Muñoz de la convocatòria dels afiliats al sindicat d'Art Popular, sent el mateix José Renau el que va supervisar el control artístic".

Un nou ideari per a les falles

Però per a comprendre la dimensió i continguts dels cadafals ressenyats, es fa necessari prestar atenció a un article de Josep Renau, que suposa la justificació ideològica de la totalització de la festa fallera per part de les forces revolucionàries, atès que reinterpreta el passat faller i projecta una nova concepció de la festa, al servici de la revolució i en contra del feixisme amenaçador. L'article de Renau va aparèixer en la revista *Nueva Cultura*, publicació que dins del procés de redreçament cultural exemplifica una confluència entre marxisme i nacionalisme, estant vinculada al PCE i sent-ne director el mateix Renau. L'article del cartellista portava l'expressiu títol de "Sentit popular i revolucionari de la festa de les falles". En el text, Josep Renau començava recordant els orígens gremials de les falles en honor de Sant Josep, fent remuntar la festa a la data del 1538, per estar encara recent la repressió del moviment de les Germanies, protagonitzat segons Renau pels gremis. De manera que:

"I van ser aquests mateixos gremis —el de la fusta concretament— els qui van transformar la seua festa sindical en l'instrument que canalitzava l'alleujament del poble en la tragicomèdia de vestir els troncs rituals —el parot o fusta encreuada en què els fusters penjaven el cresol de les seues vigílies fabrils— amb l'aspecte i efígie dels odiats o de la seua encarnació immediata: el comerciant lladre, l'agutzil dèspota, l'edil aprofitat... Les flames compleixen després la seua missió litúrgica de purificació. Laquelarre maleït es consumeix en contorsions, mentre el poble riu satisfet en dansa simbòlica d'alliberament."

És a dir, que els gremis, en especial el de fusters, haurien desenvolupat segons Renau les falles com a crítica del poble arran de la repressió del moviment de les Germanies.

A continuació, Renau afirmava que la festa va aconseguir sobreviure a la descomposició dels gremis, arrelant-se encara més en el poble, "acusant en creixent mesura el seu perfil d'expressió legítima del poble valencià". Per això, creia l'autor que havia arribat l'hora que foren els barris populars els encarregats d'arreglar l'herència gremial i fer un art de la improvisació popular.

Per tant, per a Renau, la festa fallera començaria al sí del poble com a un arma llancívola contra els fets, coses o persones objecte de crítica. Conseqüentment, l'artista faller també seria popular i coincidiria en els mateixos interessos que el barri. No obstant això, per a Renau es donava un interessant procés, ja que per mitjà d'aquesta llarga evolució "Sant Josep va quedant a un costat, estrany al desenvolupament de la festa, més lluny cada vegada el mite catòlic del poble, que consolida la festa arrelant el seu sentit sensual i crític, és a dir, materialista i revolucionari". Posteriorment, Renau descrivia com les crítiques falleres van anar transcendent des de l'àmbit veïnal fins a l'estatal, perill que la burgesia mercantil va descobrir, reaccionant amb la repressió, aplicada amb la intenció de "castrar al poble del seu instrument crític i desviar la seua finalitat cap als llits dels seus propis interessos". A continuació, l'autor lamentava l'evolució patida per les Falles entre els anys 1920 i 1936, perquè considerava que havien anat enrolant noves capes de població estranyes al seu esperit, creant així les bases de la seua desnaturalització espiritual i material, convertint-se en un simple pretext d'atracció turística, a major benefici de la burgesia: "Els diners venia de nou. Les castes dominants, incultes i embrutides, tallaven en la seua arrel la magnífica capacitat creadora del poble, enverinat les característiques més típiques de la cultura popular valenciana. Les millors falles es planten ara en els barris opulents, i la seua geografia urbana, entranya popular de la festa, queda completament alterada".

Per a Renau, el vell esperit popular havia caigut davant de la censura oficial i la prohibició de representacions sociopolítiques, exacerbant-se al mateix temps el barroquisme sensual cap al "tereny perillós de la pornografia". Això no feia més que "envilir" l'ànima de la festa i els costums del poble. Als ulls de Renau, el criteri de l'Ajuntament o altres institucions, a través dels premis, hauria contribuït a aquesta desnaturalització, impulsant en els artistes populars el servilisme del gust oficial. És a dir, que, segons el parer de Renau, la burgesia hauria enverinat l'essència popular de la festa fallera.

Renau observava com a desviacions del sentit plàstic una tendència a exacerbar els elements grotescos, posant fi al realisme burlesc original, quan no s'era procliu cap al decorativisme fred i superficial, excloent-ne la crítica i derivant així la falla en pura plàstica i cosa monumental, és a dir, en "l'antitesi matei-

xa de la seua raó funcional". A pesar de tot això, per a l'autor el procés d'enverinament descrit encara no hauria aconseguit a l'altura de 1936-1937 unes cotes tan elevades que n'impediren la recuperació per a la seua ulterior transformació "sobre la base de les noves necessitats creades". És per això pel que creia Renau que el poble necessitava en aquells moments més que mai les Falles, "perquè en la seua lluita per una nova vida millor es recolza en la seua tradició històrica, en la salvació dels seus valors ancestrals", perquè significaven l'expressió de l'impuls del poble valencià, amb una condició profundament crítica i una intenció explosiva d'arrasar sense pietat tot allò que fora odiat.

Per tot això, per a Renau, la festa de les Falles tindria un paper de cabdal importància en la psicologia de les masses, evidenciant el desenvolupament de la consciència crítica del poble valencià, arrelat segons la visió de l'autor en una gloriosa tradició liberal, des de les mateixes Germanies fins a l'antifeixisme, sempre en contra dels eterns enemics del país, que eren, segons el seu parer, essencialment els mateixos. En conseqüència, s'havia d'utilitzar i instrumentalitzar les Falles a favor de la causa popular i en contra de la dels seus enemics.

Per això, en els dramàtics moments de la guerra, "amenaçats pels eterns assaltants de la nostra història, el poble valencià ha de mobilitzar les seues millors potències, les seues més eficaces armes de lluita per a ajudar a la realització de la victòria antifeixista". No pot, per tant, quedar millor expressat el sentit i l'orientació que Renau pretenia que es donara a les Falles en el bàndol revolucionari. Finalment, enllaçant amb els projectes de falla preparats per al 1937, proclamava:

"Que aquest any històric les flames populars de València reivindiquen el seu sentit d'antany.

Que el foc simbòlic aniquile el que la crítica del poble condemna amb la seua fallada inapel·lable.

I si les cendres de les nostres falles contribueixen a accelerar la victòria espanyola, del munt de tot el destruït, de tot el negatiu i antipopular abrasat, sorgirà el miracle de la nostra llibertat consolidada, la realitat tangible de la nostra cultura nacional salvada per sempre."

Al capdavant, la proposta de Josep Renau apareix clara: les Falles són una festa obra del poble, sorgida a l'empara de la protesta popular contra l'eterna repressió exercida per les classes dominants. Aquestes haurien intentat manipular les Falles, viciant-les i orientant-les en el seu propi benefici; la festa va córrer greu perill de ser totalment desnaturalitzada, però no s'havia arribat al final del temible procés, de manera que les falles del 1937 tenien el sentit de recuperar la vella essència fallera reivindicativa, per a utilitzar-la a més revolucionàriament en contra de la burgesia i el feixisme. D'aquesta manera, amb l'aliança entre el poble i l'art popular, es podria aconseguir la neteja de les falles de les intromissions burgeses, i restaurar-ne tot el potencial crític, satíric i revolucionari. Al cap i a la fi, es tractava de posar les Falles al servei de l'antifeixisme i la revolució en marxa.

Segons Ricard Blasco i M. Aznar Soler, l'intent de Renau, que comportaria una important polèmica a la ciutat, "denunciava el caràcter mercantilista i turístic de la festa, desnaturalitzada per la classe dominant valenciana fins a fer-li perdre la capacitat crítica i el valor com a element de primer ordre d'una cultura popular valenciana, i recordava l'origen de la festa, lligada al gremi dels fusters, i el caràcter catàrquic d'un foc que anihilada tots els dimonis col·lectius que l'artista popular creava com a expressió de la consciència col·lectiva d'un barri. Aquest sentit crític i popular calia recuperar-lo, i la conjuntura del 1937 semblava idònia per a una política cultural conseqüent".

Els mateixos autors descriuen com aquest intent polític de fer servir la festa com a forma popular de propaganda el defensava la Secció d'Art Popular del Sindicat de Professions Liberals de CNT-AIT, emfatitzant que els organitzadors no pretenien celebrar inconscientment la festa en la rereguarda, "sinó d'instrumentalitzar-la com a forma popular de propaganda republicana". Segons Enric Soler i Godes "a l'arribar el mes de març, és pensà en els falles per a que la ciutat donara la sensació de vida normal", i respecte a les falles projectades assenyalava que "mai s'havien plantat a València unes falles amb mes viva intenció política", les quals "reberen una empremta social definitiva al davant de la revolta feixista". Les falles havien d'haver-se plantat el març de 1937, però "l'oposició d'alguns i l'enveja d'altres reeixí a plasmar-se en la prohibició municipal de plantar-les. Els ninots s'exhibiren a la Llotja". Però, a pesar de la prohibició oficial, la revista *Nueva Cultura* va procedir a editar el llibret de les quatre

falles polítiques dissenyades sota el significatiu títol d'*Els enemics del poble a l'infern*. Així mateix, va arreplegar la notícia de com els combatents valencians del batalló Juan Marco plantaren i cremaren una falla al front de Granada, d'on els redactors de *Nueva Cultura* deduien el plantejament purista i equivocacat que va portar a la prohibició de plantar falles a València.

De la mateixa manera, s'oferia l'esbós que els "camarades valencians de la 1a Companyia del nostre batalló, han instal·lat enfront de la nostra Comandància Militar i Comissariat de Guerra". Per a Ricard Blasco, "sens dubte el Comissari va encoratjar la iniciativa, que li servia tant per a excitar els ànims en la lluita com per a reforçar la moral dels soldats que enyoraven el seu València natal".

En l'esbós de la falla plantada al front de Granada es veu dues figures sobre un entaulat on es llig: "Quin «pet» portes Queipo". Un dels ninots representa un home vestit amb un jersei on porta escrites les sigles FP, el qual sosté un cartell on posa: "No passaràs! Passarem!". Davant seu hi ha un ninot que simula un militar revoltat amb una botella al cinturó i un cartell que resa: "Patim per la pàtria", tenint just al costat un micròfon on es llig "Radio Sevilla. Últimes notícies. La toma de Madrid, 17-3-3000". Evidentment, la figura del militar ridiculitzava el general Queipo de Llano i les seues famoses retransmissions des de Radio Sevilla.

El projecte de les quatre falles antifeixistes del març de 1937 estava cridat a impactar directament en l'estètica fallera, caracteritzada per Emili Nadal en els últims temps previs a la contesa com "l'aliança de les arts plàstiques amb la poesia". Regino Mas, membre de la secció d'Arts Plàstiques de l'Aliança, i sobre esbossos de Gregori Muñoz, va ser l'artista encarregat de plasmar unes idees que, al remat, a causa de la prohibició municipal mencionada per Blasco, van haver d'exhibir-se parcialment als baixos de la Llotja. De fet, l'exposició es va denominar del Ninot Faller, i els donatius recaptats van ser destinats a l'ajuda als xiquets que havien vingut com a refugiats des d'unas altres províncies, principalment de Madrid i Màlaga.

En realitat, es pretenia la construcció de quatre cadafals que, aprofitant tota la seua potència satírica d'origen, contribuïren a difondre un nou sentit de propaganda d'acord amb les circumstàncies del moment. Per a això, Gori Muñoz va

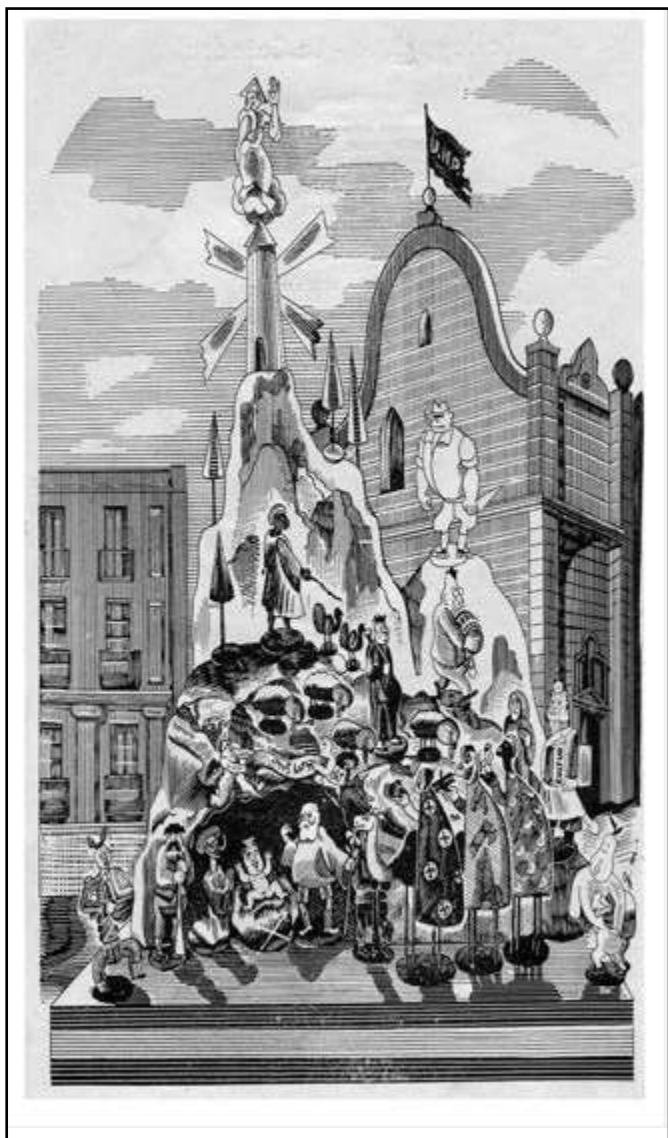

Foto 06. Esbós al llibret faller de 1937. Arxiu Associació d'Estudis Fallers

Foto 07. Fragment del llibret faller de 1937. Arxiu Associació d'Estudis Fallers

recórrer a la plàstica del cartell de guerra caricaturesc, que Facundo Tomás qualifica atreviadament de "fallerista", i Regino Mas va conferir als cadafals un aire rústic i ingenu, tractant de respectar el caràcter primigeni de les falles.

En el número especial de *Nueva Cultura*, Emili Gómez Nadal conclouia el pròleg, titulat "Les falles d'enguany", reinicidint en la necessitat de la utilització i instrumentalització política de les Falles per a lluitar contra el feixisme i la reacció:

Enguany les falles de Sant Josep seran la foguera purificadora on creme i es destruisca el feixisme i amb ell tota la cohort de misèria, injustícia i barbàrie que l'acompanyen com atributs intransferibles.

Com pot apreciar-se, queda perfectament de manifest la vessant totalitzadora de la festa fallera al servei de l'antifeixisme i, en un segon pla, de la revolució. Aspectes que seguidament tindrem ocasió de veure reflectits en els arguments de les quatre falles polítiques del 1937.

La polèmica sobre l'oportunitat de les falles propagandístiques

Però, com ja s'ha avançat, sembla que la *plantà* de les falles polítiques projectades va suscitar una polèmica sobre la possible inconveniència de celebrar el festeig faller en una rereguarda que la propaganda franquista ja denominava "Levante feliç", la qual cosa, segons Blasco i Aznar, va dur l'alcalde Torres a prohibir l'erecció dels cadafals. Per a Blasco, en la premsa d'aquells dies es pot seguir el rastre de la polèmica que va comportar la decisió de no plantar les falles projectades. Sembla que l'arrel d'aquesta polèmica és obscura, encara que fa l'efecte que hi hagué algun tipus de rivalitat política entre partits antagonistes, no exempta de ressentiments per causes econòmiques. Així, després de la polèmica, el Consell Municipal va acordar el 12 de març de 1937 "donades les circumstàncies per les quals travessa la nació, no autoritzar cap festeig ni la col·locació de falles en el terme municipal". Com a excusa, es va afegir la suposició de les nefastes conseqüències que podria ocasionar un bombardeig al mig d'una aglomeració de públic al voltant dels monuments. La mesura s'aplicaria només a les falles, no a altres festivitats pròpies de la República. No obstant això, també s'adduïa que, des-

Foto 08. Fragment del llibret faller de 1937. Arxiu Associació d'Estudis Fallers

prés de la proposta referida de no autorització, "va haver-hi un xicotet debat, perquè el conseller Catalá va estimar que ha de donar-se una raó que justifique aquest acord, i va apuntar entre altres la d'un possible bombardeig, que tindria terribles conseqüències per l'aglomeració de públic". Per tot això, abans convé detenir-se en la polèmica esmentada.

Així, *La Correspondencia de Valencia* es feia ressò el 6 de març de 1937 d'un escrit de l'agrupació Art Popular sobre les falles, "d'eixes falles que, segons sembla, s'insisteix a plantar". Aquest diari arplegava de l'escrit d'Art Popular "que durant eixos dies estaven apareixent en la premsa valenciana insistents solts", tenint l'aspecte "d'una premeditada campanya en contra d'eixe costum tradicional". Davant d'açò *La Correspondencia de Valencia*, que es limitava a sintetitzar l'escrit d'Art Popular i no a reproduir-lo sencer "per ser un poc llarg", assenyala que "els valencians respectem eixe costum, no per tradicional, sinó per ser eminentment popular i fins a perquè en ella s'han donat moltes notes de rebel·lia". Davant de l'argument d'Art Popular que les falles proposades eren només de propaganda, el diari portaveu de la UGT es preguntava si no hi havia el perill que predominara la festa sobre la propaganda, i postil·lava: "llevant l'ocasió, s'evitarà el perill", reblant: "D'altra banda, no diu res a Art Popular l'opinió de la Premsa, manifestada en periòdics de diverses tendències, entre ells alguns als quals els components d'Art Popular han de ser especialment afectes?". Darrere d'aquesta polèmica pot estar el fet que Art Popular depenguera de la CNT, mentre que *La Correspondencia de Valencia* era de la UGT, i de fet en l'òrgan llibertari *Fragua Social* no apareix cap postura en contra de la celebració de les falles durant aquells dies.

Les falles al servici de la guerra i la revolució

Com assenyala Vicent Borrego, les quatre falles es van caracteritzar per les seues al·lusions polítiques i bèl·liques de marcat caràcter antifeixista. Fins i tot Regino Mas, encarregat de realitzar-les, va fer un tomb, encara que esporàdic, al personal estil que caracteritzava la seua producció. Així, "l'estètica de caràcter verista i mimètic a la qual les comissions falleres, poble i academicistes (molt dels quals van integrar, sovint, el jurat qualificador) estaven acostumats, va ser abandonada en nom d'una forma d'expressió caricaturesca, directament relacionada amb el còmic".

Com també ha assenyalat Linda Panea, l'estil caricaturesc es va convertir en un mitjà de lluita i renovació estètica, com s'adverteix en el seu estudi de les quatre falles antifeixistes del 1937. El propòsit d'aquestes quatre falles era rescatar el caràcter corrosiu i correctiu de la vella crítica fallera, sent el seu objecte l'expressió de la repulsa contra tot règim feixista. Per a això, fins i tot el mateix artista faller s'havia convertit en un treballador revolucionari al servici del poble:

Treballadors de les falles,
artistes treballadors,
ajudem, trencant cadenes,
qu'en Espanta vol ser lliure
alçant els punys amb raó.

Des d'aquesta perspectiva analitzarem les quatre falles, que van ser denominades, respectivament, *El betlem d'enguany*, *La balança del món*, *Coses d'ara* i *La catedral*. Aquesta anàlisi detallada es fa necessària per a poder exemplificar la totalització festiva de les Falles per part del bàndol republicà. Com a curiositat interessant, s'ha de destacar que es conserva un documental titulat *Postdam-12*, en versió francesa i de producció del bàndol republicà, on figuren detalls de l'exposició dels ninots i de la falla *El betlem d'enguany*.

La falla *Coses d'ara* apareixia com a "falla primera" en l'edició del llibre de *Nova Cultura*. Es tractava d'una falla amb un profund contingut social. Criticava amb duresa tant la postura dels revoltats i acaparadors de queviures com la d'aquells que, havent assumit els postulats teòrics dels seus respectius partits i sindicats, actuaven amb una conducta jutjada com a deplorable, oblidant-se de la penosa situació de la resta dels seus camarades.

Com s'aprecia en l'esbós, coronava el monument un cuiner portador d'una enorme col, als peus del qual s'amuntegaven multitud de casseroles. A mitja altura es representaven diverses escenes. Se n'hi podia apreciar la d'un grup d'opulents facciosos quintacolumnistes, que no podien evitar la seua alegria en escoltar l'avanç de les tropes revoltades a través de Radio Sevilla, emissora confiscada pels rebels. En un altre grup s'exposaven les figures de dos senyorets que presumien ser de la CNT, exhibint els seus corresponents carnets, però que no preni cap iniciativa durant la contesa. En altres grups es reflectia un tema comú: el terror que estava vivint la població.

En les bases, davant de la façana d'una carnisseria, apareixia la figura d'una beata que, amb la seua rutinària manera de procedir, es queixava de la seua situació i demanava a Déu que aquesta millorara, encara que no per això deixava d'acaparar aliments. Més avall, hi havia dues figures que representaven uns afiliats a la UGT, que es delectaven davant d'un banquet, desentenent-se de la situació. També es deixava veure que el poc embotit existent era elaborat amb carn de dubtosa procedència, atés que els membres de la gosserra municipal feia temps que no tenien treball. Finalment, la nota dramàtica la posaven un grup de dones espentolades guardant cua davant d'una botiga per a poder obtenir la seua ració diària de queviures. La falla constituïa, per tant, un autèntic quadre de costums del moment: la crítica de la fam, del racionament i els acaparadors, de la hipocresia i covardia de suposats sindicalistes, i la denúncia de la conspiració facciosa, si bé l'èmfasi es posava a mostrar la dura vida quotidiana a la rereguarda, amb accentuades dosis d'autocrítica.

La segona falla en l'ordre del llibre es titulava *La catedral*, si s'haguera arribat a plantar, com bé indica Vicent Borrego, hauria constituït una de la més artístiques falles que fins a aquella data s'hagueren erigit. Així, davant de la façana de la catedral de Burgos, reproduïda mitjançant un complex sistema de fusteria, un milicià, alçat sobre dos grans bidons de desinfectant, tractava de purificar mitjançant una mànega l'interior del temple, ja que no consentia que tota una obra d'art, forjada per l'esforç popular, servira de cau als enemics del progrés i la pau. D'aquesta manera, davant dels efectes de la substància exterminadora, eixien llançat per una de les grans rosasses diversos personatges: un capellà, que a pesar de ser catòlic empunyava armes; un dels moros de les tropes regulars vinguts des del Marroc; el general Franco, hàbilment caricaturitzat, i un indeterminat general nazi. Per tant, allò que condemnava aquesta falla era la postura dels revoltats, que per aquelles dates pretenien convertir Burgos en la capital del bàndol alçat.

La tercera falla portava por títol *El betlem d'enguany*. Aquest cadafal representava un típic betlem o naixement nadalenc, en el qual les figuretes dels personatges tradicionals havien sigut substituïdes per la dels polítics i uns altres personatges representatius del moment. En aquest cas no es feia refe-

rència, per tant, al naixement de Crist, sinó al de la Guerra Civil. D'aquesta manera, al portal, reemplaçat en aquest cas per una inestable establia instal·lada en un quarter, apareixia un pessebre amb un nounat, el rostre del qual era el del general Franco. Com a pares tenia dos generals revoltats: Cabanellas, que feia de sant Josep, i Queipo de Llano, en el paper de la Mare de Déu. Aquests dos vestien la roba d'aquests personatges sagrats. Per la seua banda, l'ase i el bou estaven coberts respectivament amb una mitra papal i un barret de copa alta, la qual cosa els convertia en símbols dels revoltats. De la mateixa manera, els àngels encarregats de la custòdia del naixement eren dos guàrdies civils. A retre culte al nounat acudien els Reis Mags, guiats per una creu gammada a manera d'estrela: Melcior estava personificat per Hitler, que ofería al xiquet un tanc en compte d'or; Gaspar era Mussolini, que aportava un aeroplà, i el rei negre Baltasar simbolitzava el Marroc i ofrenava un xicotet moro armat, en referència a les tropes marroquines desembarcades a la Península sota comandament espanyol. En una altra base un capellà armat guiava cap al portal el seu ramat, compost per una bandada de borrecs coberts amb la típica boina requeté, fent referència així al voluntariat tradicionalista que formava part dels facciosos. Per la seua banda, l'escorxador, abillat de torero, també acudia a retre homenatge al nounat, juntament amb el capital i una beata. De la mateixa manera, un alemany vestit de paisà intentava substituir la cultura del país per una altra d'arrel germànica. També s'hi advertien dos autòmats, que representaven el cec acatament militarista per damunt de qualsevol reflexió; apareixien efectuant la salutació feixista i portant presonera la pau, simbolitzada per una dona desconjuntada que caminava amb l'ajuda de croses. A més, s'al·ludia al frau de Lerroux, qui havia fugit a Portugal emportant-se quantiosos béns de la hisenda pública, així com el rellogte d'or que va desencadenar el cèlebre escàndol de l'estraperlo. Finalment, al més alt de la muntanya, sobre un molí de vent, apareixia la figura de Déu, qui, desconcertat i enfurit pels esdeveniments que contemplava, enviava a la terra llamps i trons. En resum, de nou l'al·legat antifeixista era evident. Cal ressenyar que algunes escenes d'aquesta falla es van recrear en una exposició sobre l'artista Regino Mas que es va fer el 1999 al Museu d'Etnologia de la Diputació de València.

La quarta i última falla política, denominada *La balança del món*, tenia com a coronament una gran balança en cada un dels platets de la qual es plasmaven els bàndols enfrontats en la contesa. Paradoxalment, el més elevat d'aquests dos era el que més pes sustentava, perquè sobre ell s'acumulaven avions, mines, obusos, submarins i bosses d'or, i a les vores s'aferraven amb insistència cacics, capellans, bisbes i militars, obrers i representants del poble plagitant una bandera amb la inscripció "Proletaris de tots els països, uniu-vos". Les escenes dels baixos es referien majoritàriament a l'actitud de les potències internacionals durant el desenvolupament de la guerra: Léon Blum, reclinat en una butaca i un *bobby* britànic que tocava el violó simbolitzaven la inhibició francobritànica davant de l'agressió a la República. El Japó i la Xina estaven a l'expectativa. Per la seua banda, el poble portugués era presentat per la figura d'un obrer que gustosament donaria suport a la República agredida, però que es veia emmordassat i reprimit per la dictadura d'Oliveira Salazar: la soga que li envoltava el cos i el cadenat posat a la boca transmetien la idea. No obstant això, amb l'URSS el tracte va ser diferent, per ser l'únic país que va sonar suport a la República; per això s'elogiava la seua postura, i d'aquesta manera un conseller polític enviat a Espanya pels soviètics era representat sobre un podi, on hi havia gravats la falç i el martell, símbols del comunisme, mentre el poble l'aclamava. Com també ocorria en *El betlem d'enguany*, la intervenció germànic-italiana a favor de Franco era durament criticada: així, apareixien Hitler i Mussolini portant un gos, que no era altre que Franco duent obediència a la boca al mapa de Mallorca, amb la qual cosa es feria referència a l'alçament de les Illes Balears. A la part posterior de la falla, un altre alemany, abillat de prehistòric, llançava un projectil contra el colom de la pau per mitjà d'un tirador fet amb una creu gammada. Però més significativa era la representació d'un dels membres de Falange, que, tombat en terra i cobert amb un casc rematat per un nap, observava un plànol de Madrid, amb el propòsit de prendre'l. Mentre cavil·lava la manera de dur-ho a terme, un nazi, amb cap de carabassa, el sodomitzava. Finalment, per a demostrar la força de la resistència de Madrid, s'hi apreciava la figura d'un ós que, al costat de l'arboç, empunyava una metrallera. En tot cas, la contraposició fonamental que planteja la falla és entre dues classes socials, la dels rics i la dels proletaris.

Al capdavant, podem definir més concisament el caràcter de les falles que no es van arribar a plantar el 1937. Les quatre eren de signe polític, però no totes eren enterament crítiques ni es referien al mateix. *Coses d'ara* era bàsicament crítica tant cap al feixisme com cap als defectes advertits en alguns individus del bàndol republicà: desinterés, acaparament, covardia, etcètera. Al seu torn, mostrava d'una manera realista les dures circumstàncies e les quals vivia una ciutat de la rereguarda: escassetat, fam..., la qual cosa afegia un cert contingut social a la vessant netament política. Respecte a *La catedral*, era crítica amb les forces revoltades, però feia apologia del milicià, del defensor de la República. Una cosa semblant ocorria amb *La balança del món*, que censurava la coalició revoltada i els seus aliats internacionals, mentre que exaltava els revolucionaris i els resistents al feixisme. Per la seua part, en *El betlem d'enguany* es feia una crítica despietada contra tots els components, espanyols i estrangers, del bàndol alçat. Per tant, va predominar la crítica sobre l'apologia, i mentre que la primera s'encruelí essencialment en el feixisme, la segona va defensar la República i la revolució. És a dir, que les falles del 1937 van ser per definició antifeixistes, i secundàriament prorrepúblicanes o prorrevolucionàries, en el sentit que la segona actitud es va generar bàsicament arran del rebuig visceral contra el feixisme. Va animar, doncs, aquestes falles, un sentit didàctic a través del qual es ridiculitzava l'enemic, pintat de manera grotesca i ridícula, alhora que s'exalçava el bàndol propi, mostrat com heroic i triomfador. Es tractava, per tant, d'una afirmació d'antifeixisme i d'una exhibició de la fe en la victòria sobre aquell, propaganda bèl·lica en suma, totalització exclusivista de la festa fallera al servei d'uns ideals polítics determinats, entre els quals i paradoxalment el valencianisme no va ser posat de manifest. Es va deixar, així, la falla, acceptada ja com a identificador màxim de la identitat valenciana, que complira la funció de transmissor propagandístic del missatge emés des del bàndol republicà.

Sembla que l'eficàcia de les falles, fins i tot no sent plantades, va ser gran entre la gent que va acudir a la Llotja a veure exposades les escenes. Així, segons assenyala García García: "encara que el tema dominant era una vegada més la política (en aquest cas la tragèdia de la guerra civil) espanyola, els improvisats artistes fallers van mantindre en tot moment la ironia i sarcasme peculiar

que havia caracteritzat les falles tradicionals". Per la seua part, en el número de *Nueva Cultura* del maig de 1937 es va fer balanç de l'exposició. L'articulista José Muñoz creia en l'encert de la iniciativa de l'Aliança de reivindicar el sentit popular de les falles, ja que "alliberant-les dels seus contagis més greus: el mal gust, la pornografia i el virtuosisme «professional», plantegen bon nombre d'ensenyaments que convindria tindre present en endavant". Muñoz destacava la positiva reacció del poble davant dels ninots exhibits a la Llotja. Per a aquell, s'havia perdut a València l'humorisme "que no ens pertany". Després passava a censurar la "plaga del mal gust que envaïa l'humorisme, amb la qual cosa s'han perdut les gaubances sanes, cordials, del poble a qui no se li ha sabut ensenyar a riure sense que després senta rubor del seu riure". Per això, Muñoz es mostrava partidari de buscar "una eina d'higienització" perquè no es perdera "la nostra cultura popular". Per a això proposava la tècnica usada per l'Aliança, que, segons el seu parer, "no és precisament aquella que han vingut usant els fallers, fer-los tornar dels seus errors i mostrar-los d'una manera meridiana que en tot moment hi ha hagut artistes o artesans que han laborat per una emancipació de l'home i per deslliurar-se de les teranyines de la seua època". En conseqüència, hi ha ací un precedent de les crítiques de l'esquerra als fallers de base, ja que suposa una revisió del sentit i orientació de les Falles, després de la seua "desnaturalització". Amb la conjuntura bèl·lica, es creia arribada l'oportunitat històrica de recuperar-se i de dotar-se d'una orientació nova i crítica, enllaçant així amb la font més tradicional de les Falles. Finalment, Muñoz conclouia les seues reflexions d'una manera significativa, on alhora que es reafirma la recent instrumentalització revolucionària de les Falles, proposa la transformació d'aquestes com a festa, com a alternativa a un futur anodí:

Afirmem la nostra esperança que els errors es rectifiquen, i que el noble intent acabat d'iniciar sàpia degudament desembolicar-se. Si no, formalment creiem que les falles han d'acabar per sempre entre el fragor de la nostra lluita. I acabar sense soroll, com una corda de violí que es fera fallida en una introducció wagneriana.

Foto 09. Esbós al llibret faller de 1937. Arxiu Associació d'Estudis Fallers

L'aeròdrom de Rabassa: crònica d'una desfeta

Josep Antoni Pujol i Aguado

Llicenciat en Geografia i Història

Durant la guerra civil, la ciutat d'Alacant assolí un paper important com a espai estratègic. El seu port era l'entrada de subministraments de tot tipus, tant de material militar, com d'aliments, maquinària industrial, matèries primeres... També era el lloc per on eixien les mercaderies, encara que restringides, que permetien el comerç i, consegüentment, la pervivència de l'activitat econòmica indispensable per a la vida quotidiana dels seus habitants i per al sosteniment dels esforços de guerra. Recordem a aquest respecte que el famós vaixell *Stanbrook* havia arribat al port d'Alacant en una data tan tardana com març de 1939 amb la intenció de carregar taronges i safrà.

En l'entorn del port se situaven alguns dels dipòsits de combustible més grans de què disposava la República, així com algunes fàbriques de béns de producció, indústries metal·lúrgiques, químiques i ceràmiques. És per això que la zona portuària es convertí en l'objectiu prioritari dels bombardejos dels avions italians. Per a protegir tot aquest entramat, es crearen una sèrie de defenses antiaèries -bateries costaneres, llocs

d'observació, búnkers...- en la serra de Sant Julià, en el cap de l'Horta, en el parc del Mar i, sobretot, l'elecció de l'aeròdrom de Rabassa, amb una doble funció, com a base de les patrulles que havien de defensar el port i la ciutat dels atacs enemics, i com a seu d'una fàbrica de construcció, muntatge i reparació d'aeronaus.

Acabada la I Guerra Mundial, l'enginyer francès Pierre-Georges Latécoère tingué la idea de crear una línia aèria transatlàntica dedicada al servei postal i al transport de passatgers que enllacés França i el nord d'Àfrica, el que comportava travessar els cels de la península Ibèrica, on hauria de fer escales. En 1919, el director general de les Línies Aèries Latécoère buscà en els afores d'Alacant un espai on construir un aeròdrom. El lloc elegit va ser el paratge de Rabassa. Els primers biplans arribaren eixe mateix any a les pistes del nou aeròdrom, funcionant amb certa regularitat durant poc més d'un lustre. Com l'àrea presentava alguns inconvenients quan bufava el vent i en moments de pluges, la companyia buscà un terreny més adient per a l'aterratge de les seues aeronaus i

es traslladà a unes noves instal·lacions en El Altet, en 1927. Rabassa quedà llavors com a pista auxiliar. Fins 1936, quan assolí un nou protagonisme.

Eixe any, poc abans del colp d'estat, s'havia procedit a la reorganització de l'aviació militar amb la creació de quatre regions aèries, amb els seus aeròdroms de referència. Rabassa, però, encara no apareixia en aquest organigrama. L'alçament militar de juliol de 1936 en la ciutat d'Alacant va ser promogut per alguns oficials de la caserna del regiment Tarifa núm. 11, situat en Benalúa, entre els quals trobem els tinents Joaquín Lucíañez i Santiago Pascual, amb lligams amb la trama civil a través dels seus germans respectius. El capità general de València ordenà l'aquarterament de les tropes, a l'espera de l'evolució dels esdeveniments. Aquesta actitud dubitativa de l'alt comandament militar en la regió permeté que el governador civil, Valdés Casas, amb el suport d'una companyia de Guàrdies d'Assalt i la contribució de milicians armats de les organitzacions obreres, es fera amb el control de la ciutat.

Foto 01- Bombardeig de les instal·lacions de Campsa. Càtedra Pedro Ibarra

Foto 02- Avió de Lignes Aeriennes Latécoère. Extret d'un article de Rosser Limiñana

Silencis

Mentrestant, lluny d'ací, en Guadalajara, l'enginyer militar Enrique Corbellá Albiñana, fou nomenat responsable tècnic de la factoria de la companyia Hispano-Suïssa d'Aviació en aquella ciutat. En agost, davant dels bombardejos a que va ser sotmesa Madrid i les poblacions del seu entorn, les autoritats decidiren traslladar les instal·lacions de la indústria aeronàutica a zones de rereguarda. Corbellá, secretament partidari dels sollevats, intentà retardar el trasllat, sense èxit. El 14 d'agost va eixir el primer tren amb material de la factoria cap a Alacant i al dia següent arribaren els primers efectius a la ciutat. Pocs dies més tard, la província d'Alacant fou declarada zona de guerra i el governador civil ordenà la confiscació del camp d'aterratge de la companyia Latécoère, del terrenys de la Societat Tiro Nacional, i d'altres propietats a tocar per a construir un aeròdrom militar i les instal·lacions de fàbriques aeronàutiques. El 28 d'agost es firmà l'acta d'ocupació dels terrenys assenyalats. Entre agost i setembre es traslladà tot l'equipament industrial i administratiu i els 450 operaris de la factoria Hispano-Suïssa a la zona de Rabassa.

El 4 de setembre es va constituir un nou govern en què figuraven Largo Caballero com a president i Indalecio Prieto com a Ministre de Marina i Aire. Aquest últim ministeri englobava l'Aviació Militar i l'Aviació Naval. Dos dies més tard, es crearen les Forces Aèries de la República Espanyola (FARE) i la Subsecretaria de l'Aire, encarregada, entre altres coses, de la fabricació d'aeronaus. Es crearen set regions aèries i Rabassa quedà integrada en la 4ª regió aèria, amb capçalera en València.

A finals de setembre arribà l'enginyer Corbellá a les instal·lacions de Rabassa. Una de les seues primeres tasques va ser la de construir un ramal ferroviari entre el ferrocarril Madrid-Alacant i el campament de Rabassa per agilitzar l'arribada del material necessari per a la construcció d'aeronaus. El seu treball al front de la fàbrica li valgué l'ascens a major, en octubre de 1936.

En novembre, s'incorporaren també els 50 treballadors i el material de l'empresa Aeronàutica Industrial S.A. (AISA) i de l'empresa d'hèlixs d'Amalio Díaz. En total, junt amb el personal de la Hispano-Suïssa, prop de cinc-cents obrers, tècnics i personal administratiu. Sis pavellons de la caserna de Rabassa, disponibles després que els seus ocupants hagueren

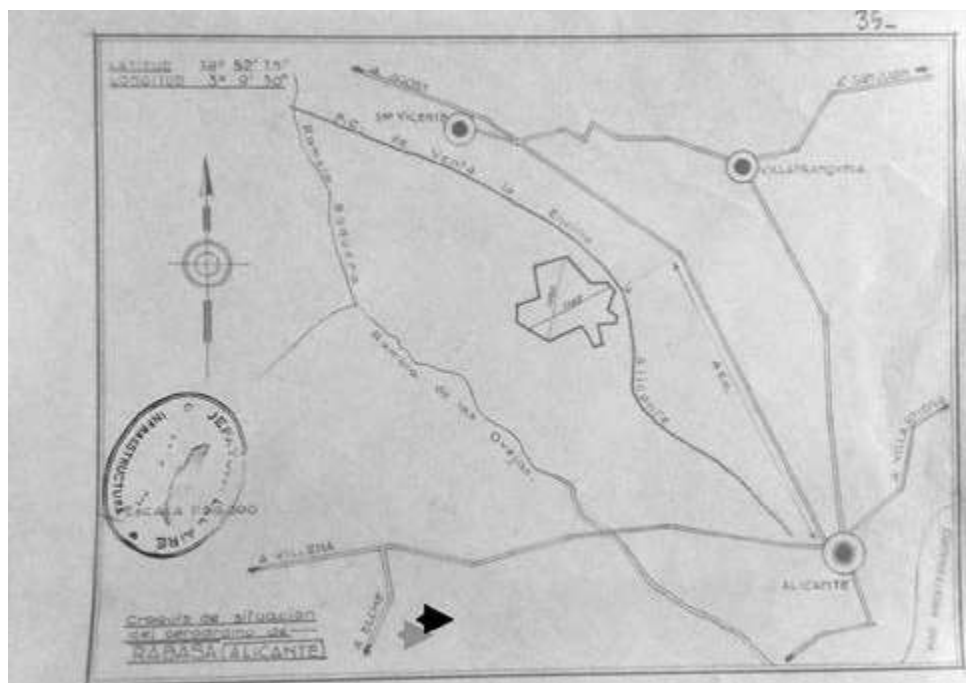

Foto 03- Ubicació de l'aeròdrom de Rabassa, entre Alacant, Sant Vicent i Villafranca. AHEA, A 12012

Foto 04- Distribució de l'aeròdrom de Rabassa. AHEA, A 12012

marxat al front, foren ocupats pels empleats de la Hispano Aviació; i altres dos, pel personal d'AISA. S'habilitaren també espais de La Ceràmica Alacantina, fàbrica pròxima al camp d'aviació, per a instal·lar-hi el procés de fabricació i s'escometé la construcció d'hangars metàl·lics dels que finalment es construï només un, l'estructura del qual encara és visible en els terrenys de la Universitat d'Alacant.

En estos primers moments, ambdues factories treballaren sota la seua pròpia denominació i administració, fins que, tant el municipi com els sindicats, decidiren col·lectivitzar-les. La factoria de la Hispano-Suïssa continuà la fabricació de cinc avionetes HS E-34 i alguns Nieuport-52 i desenvolupà el prototip del caça HS-C36, del què no se'n va completar cap, a pesar de les seues excel·lents prestacions. AISA, per la seua banda, construiria fins juny de 1937 una dotzena d'avionetes Gil-Pazó 1 (GP-1).

Durant aquest mes de novembre, la ciutat i el port d'Alacant van ser bombardejats en dues ocasions, els dies 5 i 28

-aquest últim atac com a represàlia per l'execució de José Antonio Primo de Rivera pocs dies abans- sense afectar a l'aeròdrom, probablement per desconeixement de la seua existència. Eixe mateix mes arribà al port el vaixell de càrrega soviètic *Georgi Dimitrov* amb 6 caces *Polikarpov I-15 "Xato"* que van ser muntats en Rabassa. Anaven destinats a formar una unitat de nou avions amb la missió de protegir la ciutat i el port d'Alacant. La seua presència, tanmateix, no va ser contínua com ho testimonia el fet que, en alguna ocasió, hagueren de desplaçar-se avions des de Cartagena per a protegir la ciutat.

En desembre, es militaritzaren totes les indústries relacionades amb activitats militars de la província d'Alacant, tal com s'havia fet dos mesos abans en les que es trobaven més a prop dels fronts. Enrique Corbellà fou confirmat com a responsable tècnic de la fàbrica Hispano-Suïssa.

En febrer de 1937 es creà una Escola de Pilots en Rabassa i arribaren aparells procedents de la base de Los

Alcázares i de la de San Javier (Múrcia) per a la formació dels nous pilots. Entre les aeronaus hi havia alguns Fiat bimotors i Fokker 19 de les Línies Aèries Postals d'Espanya (LAPE). Mentrestant, en les factories es muntaren alguns avions *Polikarpov R-Z "Natatxa"*, per a substituir els *Polikarpov R-5 "Rasant"* i els Vicker Vildebeest. Amb les noves aeronaus es creà el Grup 20 de bombardejig amb base en El Carmolí (Múrcia). Un altre enginyer destinat en Rabassa, Fernando Medialdea Olivencio, intentà sabotejar el seu muntatge adduint el desconeixement de la seua mecànica, motiu pel qual va ser substituït per altre enginyer, Julio Adaro Terradillo.

Entre abril i juny de 1937, les factories establertes en Rabassa passaren a dependre de la Subsecretaria d'Aviació. Totes les factories passarien a denominar-se a partir d'eixe moment Serveis d'Aviació i Fabricació (SAF). AISA passà a ser el SAF-1 a càrrec del qual quedà l'enginyer aeronàutic Andrés Pitarch Ruiz; i la Hispano-Suïssa, el SAF-5, comandat per Enrique Corbellà.

Foto 05- Propaganda de la fàbrica La Ceràmica Alacantina, on podem veure les instal·lacions que albergaren distints departaments del SAF-15. Biblioteca Valenciana Digital.

Silencis

Després dels successos de maig en Barcelona que enfrontaren a anarquistes i membres del POUM contra la Generalitat catalana que comptava amb el suport dels comunistes, caigué el govern de Largo Caballero. El substituí un nou govern al cap del qual estava José Negrín López. Els ministeris de Marina i Aire i el de Guerra s'agruparen en un nou Ministeri de Defensa Nacional encapçalat per Indalecio Prieto. Es creà un Estat Major Central amb quatre subsecretàries: terra, marina, aviació i armament. Es creà l'Arma d'Aviació que fusionà definitivament l'Aviació Militar i l'Aviació Naval.

En el marc d'aquesta reestructuració Carlos Shelly Echaluze fou nomenat delegat del Ministeri de Defensa Nacional per a la requisita de la fàbrica Hispano-Suïssa, vista l'escassa productivitat de la fàbrica, deguda a la falta de subministrament i també a l'acció de la quinta columna infiltrada en el procés de producció i que el sabotjava sistemàticament, liderada pels responsables tècnics de la fàbrica. De fet, del model *Fokker D-21*, un dels avions que havien de modernitzar les FARE, només arribà a construir-se el prototip.

En agost es crea el Servei d'Intel·ligència Militar (SIM) amb la finalitat de combatre l'espionatge i impedir els actes de sabotatge en les forces armades, tot i que, amb el temps, derivà en una policia política controlada pel Partit Comunista.

A finals d'eixe mes, l'Escola de Polimotors de Reus es traslladà a Rabassa. Abelardo Moreno Miró quedà al front i fou nomenat Cap del 1r sector de la 4ª Regió Aèria, amb seu en Rabassa. Hem de diferenciar una doble administració, paral·lela i complementària: d'un costat, l'administració de l'Arma d'Aviació, que controlava el camp de vol de l'aeròdrom, ocupada en la formació i entrenament de pilots, escala de vols d'enllaç i transport, així com en la protecció de la ciutat i port d'Alacant a través de l'esquadrilla de caces instal·lada allí; i, per altra banda, l'administració del Servei d'Aviació i Fabricació, depenent de la Subsecretària de l'Aire, que gestionava la producció de les fàbriques, on es muntaven i reparaven les aeronaus.

En setembre de 1937 es produí la unificació del SAF-1 i el SAF-5, formant el SAF-15, la tercera instal·lació industrial del País Valencià, atès el nombre d'empleats. El seu primer director va ser Andrés Pitarch, mentre que Enrique Corbellà

Foto 06 - Muntatge d'un Polikarpov I-15 en la fàbrica de Reus. David Seymour, arxiu Magnum

Foto 07- Cartells de propaganda en la Rambla, 1937. Foto Sánchez. AMA

Foto 08- Acte d'Altaveu del Front en el Teatre Principal, 1937. Foto Sánchez. AMA

va ser nomenat Cap d'Estudis, encarregat de desenvolupar el *Fokker D-21*, les llicències del qual havia comprat el govern republicà i que no va intervenir en la guerra degut als retards en la seua construcció. Fernando Medialdea va ser nomenat Cap de tallers i fabricació del SAF-15. Tots tres enginyers eren emboscats i estaven implicats en el sabotatge de la producció. Així s'entén que una factoria que arribà a tindre al voltant de 1.400 operaris no produís més d'una dotzena d'avions en tot el temps que estigué funcionant, quan altres factories similars, com la de Reus, produí 250 avions en el mateix temps.

En aquest moment, s'aprovà un nou organigrama del SAF-15. La direcció passà al convent de Santa Faç on romanqué fins 1938 en què es traslladà a la finca El Rinconet en El Palamó. En octubre Fernando Medialdea entrà en contacte amb "La Tècnica" una organització de la quinta columna que actuava en Alacant, a través del sergent Melecio Casado Pérez, també destinat en Rabassa.

En novembre s'escometé una reestructuració de l'Arma d'Aviació. Cada regió aèria es dividí en sectors. La 4ª regió fou organitzada en cinc. Rabassa quedà com aeròdrom permanent i capçalera del 1r sector, amb el codi 411 (4ª regió, 1r sector, 1r aeròdrom). D'ell depenien els aeròdroms eventuais d'Onil, Santa Pola, Xàbia, El Altet i Xixona (aquest finalment no va arribar a construir-se). Entre desembre de 1937 i gener de 1938, Luis Melendreras, tinent coronel delegat d'obres, inspeccionà els aeròdroms del sector i presentà un informe. Emeté una valoració desfavorable del d'Onil, per les dificultats d'aterratge degut a la proximitat de les muntanyes, i el destinà a camp de proves. Sobre el de Santa Pola, també emeté un informe igualment desfavorable, encara que recomanà que continués com a camp fictici. Proposà l'apertura d'un aeròdrom nou en la partida d'El Manyà, en el terme de Monòver, que tant de protagonisme assoliria al final de la contesa per ser el lloc des del qual partirien a l'exili els membres del govern republicà, en març de 1939. El de Xàbia, s'ocupava de la protecció de Dénia. El de l'Altet no s'usava per a operacions militars, continuant sent la seu de la companyia Air France. El de Xixona no arribà a construir-se. Es proposà la construcció d'un nou aeròdrom en l'entorn d'Oriola que tampoc no va arribar a construir-se. Aquests aeròdroms eventuais comptaven amb una xicoteta guarnició de cinc soldats.

Un informe de 26 de març de 1938, d'Abelardo Moreno Miró, cap del 1r sector de la 4ª regió aèria i de l'aeròdrom de Rabassa, en detalla les instal·lacions. A banda dels edificis destinats a allotjament de la tropa, dormitoris, cuina, menjador, infermeria, armeria, cos de guàrdia, serveis telegràfic i telefònic, administració del camp, magatzem, trobem un servei de fabricació i experimentació d'armament en el Fondó Piqueres, entre el campament de Rabassa

i les llacunes, per a l'abastiment de trilita, l'existència de cinc refugis, dos d'ells en mina, un polvorí en l'aeròdrom també en mina i set canons antiaeris en el perímetre. També depenent de l'aeròdrom hi havia l'allotjament de personal en distintes finques de la contornada, un hospital d'aviació en Sant Joan, un destacament en Busot, dos polvorins en els túnels de la via fèrria Alacant-Alcoi i un parc central d'armament en La Sarga amb una guarnició de 28 soldats.

Foto 09- Monestir de la Santa Faç. L'església i el convent albergaren oficines administratives i un laboratori de prototips del SAF-15 a partir de 1938. Josep Antoni Pujol

Foto 10- Panoràmica des del búnker núm. 1 amb el castell de Santa Bàrbara a l'esquerra i el cap de Santa Pola a la dreta. Josep Antoni Pujol

Silencis

Per la seua banda, els edificis adscrits al SAF-15 eren l'edifici principal de La Ceràmica Alacantina, els immobles del campament de Rabassa, un hangar metàl·lic construït per Antonio Badias Aznar i dependències en distintes localitats. Paral·lelament, en el SAF-4 d'Elx es fabricaven llançabombes i es reparaven avions i en el SAF-6, en Santa Faç, disseny de prototips, i en Onil, fabricació d'hèlixs, rodes i instruments de navegació.

En la primavera de 1938 arribaren els plànols del *Fokker C-10*, redactats en holandés. Pitarch i Corbellà, director i cap d'estudis del SAF-15 respectivament, dilataven la construcció de les aeronaus fins que els plànols foren traduïts al castellà. La casa holandesa envià un enginyer per a solucionar el problema, però després d'agres disputes amb els tècnics de la factoria sobre el procés de producció, retornà al seu país. Els directius de la fàbrica continuaven la seua tasca de sapa, entregant llistes d'aprovisionament amb errades i amb continus canvis de criteri. El Partit Comunista els acusà de boicotejar la producció. El SIM realitzà una investigació que acabà amb la detenció d'Andrés Pitarch, cap del SAF-15, en abril, per sabotejar la construcció dels *Fokker C-10* i *D-21* i per pertànyer a La Tècnica, organització de la quinta columna. Passà la resta de la guerra en la presó. També va ser encausat en el curs d'aquestes investigacions Melecio Casado.

Tanmateix, Enrique Corbellà i Fernando Medialdea eixiren indemnes. Més encara, Enrique Corbellà va ser nomenat director eventual del SAF-15, càrrec que ocupà d'abril a juliol de 1938. En aquest temps d'interinitat, promogué la dispersió del SAF-15 entre distintes localitats, adduint la necessitat de protegir la producció dels bombardejos, però amb la secreta intenció d'obstaculitzar encara més la producció. Els tallers de peces elementals i soldadura van ser traslladats a una zona entre Ciutat Jardí i El Palamó; les oficines de direcció general i l'oficina tècnica i de transports, a la finca El Rinconet; magatzems generals, a Floreal del Raspeig (nom que rebé Sant Vicent durant la guerra); taller de fusteria, ales de *Fokker*, fuselatge dels "Mosca" i forn de tractament tèrmic, en Agost; taller d'acoblament i peces elementals, en Monòver; entelat, pintura i muntatge general dels components, en Onil; taller de xapa, a Castalla; taller de maquinària, en les coves de Canelobre; laboratori i taller de disseny de prototips, en Santa Faç.

Foto 11 - Detall de la marca de fabricació del SAF-6 sobre una hèlix d'un Xato en l'aeròdrom de La Sénia. Josep Antoni Pujol

Foto 12 - Pilots anònims esmorçant junt a un Mosca en un lloc indeterminat. David Seymour, arxiu Magnum

El govern republicà obtingué en l'estiu de 1938 la llicència per a la construcció dels *Polikarpov I-16* "Mosca", dels quals va iniciar una sèrie de 100 avions. Estava previst el lliurament de 8-10 al mes. Els quatre primers van ser entregats a finals d'octubre del 1938. Deu avions més estaven acabats el febrer del 1939 i una trentena més en fase de muntatge, però el final de la guerra va paralitzar la seva finalització. Una dificultat de fabricació consistia en què s'havia d'enviar el tub d'acer de l'ala dels "Mosca" a Barcelona per a un tractament tèrmic, ja que només allí hi havia un forn adequat. Tres vegades per setmana un avió correu feia el trajecte Barcelona-Va-

lència-Alacant amb peces de l'I-16. Per eludir aquest contratemps, més acusat a partir del moment en què les tropes franquistes tallaren la comunicació amb Catalunya a l'arribar al Mediterrani i partir el camp republicà en dos, es va començar a construir un forn en Agost, però es va finalitzar massa tard, quan ja no va poder ser utilitzat.

Fernando Medialdea va ser el responsable d'aquest retard. Prèviament, havia iniciat el muntatge de vint-i-cinc *Fokker C-10* i altres tants del *Fokker D-21*, sense acabar-ne cap. L'1 de maig de 1938 es feu el primer vol del *Fokker C-10*, però s'avortà la seua producció en cadena,

Foto 13 - Pilots anònims esmorçant junt a un Mosca en un lloc indeterminat. David Seymour, arxiu Magnum

Foto 14 - Un dels avions amb el distintiu pel qual se'ls anomenava Popeye. David Seymour, arxiu Magnum

Foto 15- Reproducció d'un "Mosca" de la 4ª esquadrilla del Grup 21 de caces, amb el símbol del "Sis Doble" en el camp d'aviació de La Sénia. Josep Antoni Pujol

una vegada que s'havia signat el conveni amb la URSS per muntar els moderns "Mosca". Poc després arribaren a Rabassa els *Polikarpov I-16* tipo 10, amb millors prestacions que els models anteriors. Tot i això, inexplicablement, Medialdea continuà ascendint en l'escalafó militar, assolint el grau de comandant.

Durant el mes de juny i juliol, l'aeròdrom va ser objectiu de diferents bombardejos. El 9 de juny patí el primer, a càrrec de cinc *Savoia S-79* de l'aeronàutica italiana, que no causaren danys. L'aeròdrom estava indefens davant esta escomesa, fins el punt que dies més tard hagueren de desplaçar-se cinc caces des de Cartagena per refusar un atac. El 17 de juny un segon bombardeig, novament a càrrec dels *Savoia* italians, va descarregar les seues bombes sobre Rabassa destruint els edificis entre l'hangar i La Ceràmica Alacantina, que estaven ocupats principalment per oficines. Tanmateix, Salas Larrazábal diu que durant aquest mes es lliuraren vint caces "Xatos" i altres vint-i-cinc el mes següent.

A partir de la segona meitat del mes de juny, segons conta Marcelino Viejo, treballador de la Hispano-Suïssa, van ser destinats temporalment a l'aeròdrom de Rabassa quinze *Polikarpov I-16* "Mosca", pertanyents a les esquadrilles de "Popeyes" o del "Sis Doble" (pels dibuixos que els identificaven) que corresponien a la 3ª i 4ª esquadrilles del Grup 21.

El 28 de juny es produí un nou bombardeig, per vuit *Savoia S-79* afectant la zona entre l'hangar, la ceràmica, la línia fèrria i el campament de Rabassa. Va causar quantiosos danys, interrompé les línies de comunicació, danyà oficines, dormitoris i part de l'hangar, destruí dos *Fokker* i dues avionetes G-P1 i feu malbé dos "Mosca". Els caces republicans que s'enlairaren per refusar l'atac, no van aconseguir evitar el bombardeig ni abatere cap avió enemic, una constant en els atacs sobre Alacant.

El 4 de juliol, dues esquadrilles de bombarders italians atacaren successivament les instal·lacions concentrant-se en l'aeròdrom i en la línia fèrria, respectivament. Novament els caces republicans foren ineficaços a l'hora de repel·lir l'agressió. Tot i això, l'edifici principal de la ceràmica continuà en peus, pel que va poder continuar la producció.

Silencis

La caiguda de Castelló va provocar que la quarta regió aèria quedara dividida en dos sectors. Rabassa fou la capçalera del primer. En agost, José López Colungo substituï com a cap de l'aeròdrom a Abelardo Moreno Miró, qui va ser traslladat a l'Escola de Polimotors de Totana (Múrcia). El Subsecretari d'Aviació, Carlos Núñez Maza, nomenà a Carlos Pastor Krauel com a nou director del SAF-15. Aquest, imposà una major disciplina i independència dels comitès polítics, enfrontant-se als comissaris polítics i al SIM. Els comissaris polítics del moment eren Franco Quinzá i Lorenzo Carbonell, aquest, antic alcalde republicà d'Alacant. Mentrestant, Enrique Corbellá continuà com a cap d'estudis.

Com acabem d'indicar, el govern republicà no feia gaire que acabava de signar amb la URSS el conveni per construir un centenar de "Mosca" en Rabassa. En setembre, arribaren els tubs des de Barcelona per a les ales dels "Mosca". I en octubre eixiren els primers avions d'aquest model fabricats en el SAF-15. Tanmateix, tres en van ser retornats per defectes en l'entelat. Per aquest motiu, el sergent Melecio Casado ingressà en presó. Les deficiències eren contínues. El *Fokker D-21*, iniciat en Rabassa i completat en Santa Faç, va ser provat en l'aeròdrom d'Onil, en el que seria el seu primer i únic vol, amb múltiples avaries i trencament del motor. En novembre, la fàbrica de La Ceràmica Alacantina va ser objecte d'un sabotatge provocant l'esfondrament del sostre, que causà dos morts, diversos ferits, la destrucció de dos *Vulzee V-1*, tres "Mosca" i dues avionetes. El Partit Comunista i els obrers de la fàbrica acusaren a Fernando Medialdea d'haver propiciat el sabotatge.

En desembre de 1938 tots els camps van rebre un nou codi per evitar que les xarxes d'espionatge dels revoltats poguessen saber l'origen de les missions. Així Rabassa, capçalera del primer sector va ser coneguda com AZ-5; Onil, AZ-3; i Santa Pola, AZ-6. Els aeròdroms van ser un objectiu prioritari dels serveis d'espionatge. La documentació seguia un protocol descriptiu: localització i naturalesa del terreny, croquis, vies de comunicació, construccions annexes, unitats adscrites, personal, defenses antiaèries i la seva ubicació. També van ser importants els vols de reconeixement i la fotografia aèria, prèvia o durant el moment de l'atac.

L'1 de març, amb la guerra ja pràcticament acabada, Rabassa encara patí un nou bombardeig a mans de cinc *Savoia S-79*, sobre l'hangar i la zona entre aquest i la població de Sant Vicent, sense gaires conseqüències. El buit temporal entre aquest bombardeig i els precedents -l'anterior va ser el 5 de juliol de 1938- podria interpretar-se pel coneixement de la dispersió de la fàbrica i la inutilitat consegüent d'un atac. Aquest últim, doncs, obeeiria més a un càstig extemporani o a l'objectiu d'inutilitzar les pistes per a impedir l'evacuació de les autoritats i responsables polítics i militars republicans.

Els darrers dies de la guerra, Rabassa va assolir una certa importància ja que era un dels aeròdroms que podia permetre l'evacuació en avions d'autonomia limitada, com ara els caces. Davant l'ordre de lliurar els avions a Barajas, alguns pilots van dubtar entre l'exili o la rendició:

"En acabar la guerra pensem eixir d'Espanya amb els avions, però no vam poder eixir perquè quan ens va enxampar tot això..., el lliurament dels avions, ens van dir que anàrem a fer un Servei a Albacete. La Comandància d'Aviació, la Prefectura d'Aviació estava a Albacete i llavors nosaltres estàvem a Alacant i des d'Alacant nosaltres hauríem passat molt bé a Orà perquè volant alt sobre Alacant véiem ja la costa d'Àfrica. El que passa és que des d'Albacete no podíem. Nosaltres com a molt podíem volar..., potser podíem arribar a hora i mitja [...]."

O aquest altre testimoni:

*"El vint-i-set de març de mil nou-cents trenta-nou ens va convocar el cap d'esquadrilla, tinent *Viñals, per a informar-nos que s'estava negociant una "pau honrosa" i que, per a això, s'exigia el lliurament anticipat de l'aviació governamental. Per a fer el lliurament ens presentem nou pilots voluntaris. Enlairaem de Rabassa i la visió del Port d'Alacant era terrible. Allí s'acumulaven milers de combatents que esperaven inútilment que arribés algun vaixell per a poder eixir del país [...]."*

El 28 de març Carlos Pastor Krauel acomiadà els empleats del SAF-15 en El Rinconet. Eixe mateix dia, membres de la Divisió Littorio n'ocuparen les instal·lacions i s'endugueren tot el que hi havia en el seu interior. Fernando Medialdea i Melecio Casado prengueren el control de l'aeròdrom de Rabassa a l'espera de l'arribada de les tropes franquistes. Retingueren catorze "Xatos" que, procedents de València pretenien reposar combustible i marxar a l'estranger. Andrés Pitarch isqué de la presó, acudí a Rabassa i volà a Castelló per informar el general Aranda de la situació en Alacant. A mitjans d'abril, acabada la guerra, José María Patermina, fou nomenat nou cap del sector de l'aeròdrom de Rabassa.

Foto 16- Aeròdrom de Rabassa en 1946. Arxiu Juan Arráez Cerdá

Empremtes del passat

De l'aeròdrom de Rabassa es conserven l'estructura metàl·lica d'un dels hangars, construït en 1938 seguint el model del que existia en Manises. Té una planta rectangular de 80x31,5 metres amb una coberta asimètrica a dues aigües. L'accés es realitzava pel costat llarg. La teulada posterior era de majors dimensions i menor inclinació, mentre que la davantera tenia un major pendent. Contava amb finestres laterals i posteriors i comptava amb instal·lació elèctrica.

També es conserven vestigis de les instal·lacions perifèriques, casamates, refugis, polvorins... Les pistes i el centre de comandament desaparegueren amb l'establiment de la Universitat d'Alacant. La torre de control que es conserva és d'un moment posterior.

En zones pròximes poden veure un magatzem en la finca *Hort de Torrent* ocupada per una empresa de plantes i la finca El Rinconet, centre neuràlgic del SAF-15, que n'albergà els serveis de direcció i administració.

En la localitat de Sant Joan d'Alacant podem trobar algunes finques i cases que serviren d'allotjament a personal d'aviació i un hospital.

Foto 17- Estructura metàl·lica de l'hangar on s'observa la doble coberta asimètrica a dues aigües. Josep Antoni Pujol

Foto 18- Aspecte actual de l'hangar dins de la Universitat d'Alacant. UA, 2011

Foto 19- Búnker o niu de metralladores en les immediacions de Rabassa. Josep Antoni Pujol

Foto 20- Finca El Rinconet en l'actualitat. Josep Antoni Pujol

Foto 21- Finca la Concepción, en Sant Joan d'Alacant, que albergà un Hospital de Sang d'Aviació. Josep Antoni Pujol

El port d'Alacant, clau en el 39

José Miguel Santacreu i Soler

Catedràtic de la Universitat d'Alacant

En març de 1939, el port d'Alacant disposava de dos molls, el de Ponent i el de Llevant amb un dic prolongat en 1934-35 i un moll adossat, i de grues elèctriques modernitzades també en 1934-35, que li permetien ser un port eficient per a embarcar i desembarcar mercaderies i passatgers. Segons les darreres estadístiques generals del comerç exterior publicades a Espanya abans de la guerra iniciada en l'estiu de 1936, figurava entre els principals ports d'Espanya. Ocupava el cinquè lloc en la distribució del comerç exterior i movia més del 4% del valor total del comerç espanyol.

Quan va esclatar l'alçament militar de 1936, les activitats portuàries van ser controlades pels governs de la II República. El tràfic marítim de mercaderies va tindre una importància vital per al desenvolupament de la guerra i, segons la documentació del Servei Històric de l'Estat Major de l'Armada i de la Direcció General de Duanes, en el port d'Alacant es van registrar nombrosos moviments de tràfic de mercaderies fins a febrer de 1939, tot i els efectes de les operacions navals franquistes: el bloqueig de l'Estret de Gibraltar des del principi de la bel·ligerància, la pirateria en el Mediterrani des de l'estiu de 1937 i el bombardejos freqüents del port a partir l'estiu de 1938. Tots estos fets els explique detalladament en el llibre *Guerra i comerç exterior* (Institut de Cultura Juan Gil-Albert, 1992) del qual reproduïm un gràfic molt significatiu en este article.

Foto 01- Imatge panoràmica del port d'Alacant. AMA

El colp més dur per al tràfic mercant del port d'Alacant va ser la deserció de la flota de guerra republicana el 5 de març de 1939, la qual va abandonar Cartagena i es refugià en el port de Bizerta, on fou lliurada a les autoritats franceses el 7 de març de 1939 pels oficials republicans. La República i el port d'Alacant es van quedar sense protecció naval. Els vaixells mercants estrangers que traficaven amb els por d'Alacant, a partir d'ara, solament tindran l'única protecció dels vaixells de guerra britànics i francesos de la Patrulla de Nyon, la cobertura en les aigües jurisdiccionals de les bateries de costa i la dels avions de

la Primera Regió de l'Aire republicana i els hidroavions de les bases de San Javier i los Alcázares. Però els avions eren escassos en nombre, perquè també havien desertat alguns pilots coincidint amb la fugida de la flota. La navegació es convertia així en una operació d'alt risc, difícil d'assumir per les companyies d'assegurances i per les mateixes navilieres. A pesar de tot, encara hi hagué algun moviment de vaixells al port d'Alacant que va permetre abastir de queviures la població i conduir cap a l'exili els afortunats que van aconseguir embarcar en els pocs vaixells que van circular pel port d'Alacant en març de 1939.

Un dia després de la deserció de flota republicana, el 6 de març de 1939, va salpar del port d'Alacant el carboner *Harionga* amb 120 passatgers a bord. El *Harionga* havia arribat al port d'Alacant el 24 de febrer anterior procedent d'Orà amb càrrega de carbó. El 7 de març també va eixir del port el petit mercant *Plenbarance* (pot ser fora el *Ploubazlanec* perquè en el registre d'entrada i sortides que hem consultat no és veu molt bé nom o el registrador no ho va escriure correctament), el qual havia arribat procedent de Marsella amb càrrega general el dia anterior i no sabem si embarcà passatgers. Segurament sí. Els mercants britànics *Stanhope* i *Ronwyn* van arribar al port d'Alacant el 7 i 9 de març de 1939 respectivament procedents del port de Sète amb càrrega de farina. Van accelerar la sortida a la mar davant les notícies de la declaració de bloqueig tancat de la costa i dels ports feta amb un radiograma la nit del 8 de març de 1939 per l'Estat Major de l'Armada franquista. El bloqueig afectava de plé al port d'Alacant. Van salpar el 9 i l'11 de març respectivament amb més de 700 passatgers que els capitans van acceptar després del pagament de quantitats desmesurades.

A partir de l'12 de març de 1939, el registre d'entrada dels vaixells mercants del port d'Alacant solament conté dues anotacions, l'arribada dels vaixells mercants *African Trader* i *Maritime* el 12 de març de 1939 procedents d'Orà amb càrrega general. Després del 12 de març, ja no hi ha cap anotació d'entrada en el registre, ni tant siquiera figura la del *Stanbrook*, segurament perquè no va arribar al port transportant mercaderies sinó que era un vaixell contractat només per a embarcar persones i conduir-les a l'exili. De fet, és l'únic vaixell mercant que va arribar-hi la darrera quinzena de març de 1939, els qual va embarcar passatgers i va salpar burlant el bloqueig. En resum, els 3 vaixells mercants que van atracar al port d'Alacant la darrera quinzena del mes de març de 1939 segons el registre i els testimonis de les persones embarcades són els mercants *African Trader*, *Maritime* i *Stanbrook*.

El mercant *African Trader* va aprofitar el mal oratge per a salpar del port d'Alacant amb nombrosos passatgers entre la nit del 18 i 19 de març, si creiem les anotacions del registre d'entades i sortides de vaixells del port d'Alacant copiades per ordre del Servei Històric de l'Estat Major de l'Armada franquista en ocupar les drassanes del port. El dia

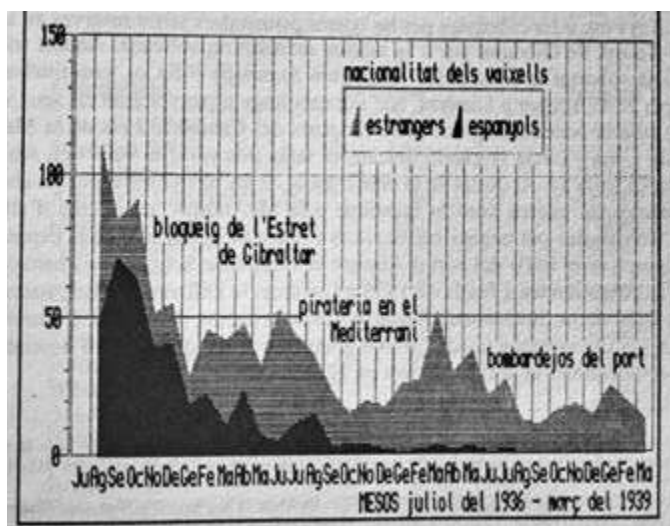

Foto 02- Evolució per mesos del moviment de vaixells mercants espanyols i estrangers durant la guerra. José Miguel Santacreu

Foto 03- Imatge aèria de la dàrsena del port i el moviment de vaixells. AMA

Foto 04- Vaixell amarrat en el moll del port d'Alacant. AMA

Silencis

21 arribava a Orà burlant el bloqueig. Hi ha contradiccions de les fonts d'informació a l'hora de quantificar els passatgers que transportava. Unes diuen que 900, altres 1.250 i n'hi ha qui afirma que n'eren més de 1.800. No podem confirmar-ho, perquè no hem trobar encara les llistes d'embarcament ni les del desembarcament, ni el diari del vaixell. Actualment, Eliane Ortega està elaborant un llistat amb fonts orals. El viatge va ser possible perquè els vaixells del bloqueig franquista no estaven de patrulla. El 20 de març el minador *Marte* reparava averies en el port d'Eivissa, el destructor *Huesca* salpà cap a Palma, on arribà a primera hora del dia 21, i el creuer *Mar Cantábrico* retornà a la seua zona de vigilància. A migdia, ja estava davant de València patrullant i, a les cinc de la tarda, veié el mercant *Léopardieux* atapeït de gent, el qual també va aprofitar la conjuntura per a salpar del port de València.

Durant la patrulla del 25 de març, el minador *Vulcano* va veure un mercant francès a l'altura d'Alacant amb destinació a Sète i l'obligà a sortir de les aigües jurisdiccionals republicanes. Sembla que el mercant *Stanbrook* aprofità la distracció del minador per a entrar en el port d'Alacant, encara que el port va patir un bombardeig de l'aviació italiana el mateix 25 de març. Venia d'Orà enviat pels socialistes de Rodolfo Llopis a arregar els correligionaris que esperaven en el port. El dia 27 Franco va dissoldre les Forces i Operacions de Bloqueig del Mediterrani seguint el pla previst per a reorganitzar la Marina, donat que es preveia el final de la guerra en breu. El 28 de març de 1939 va ser el lliurament oficial de Madrid als franquistes i el general en cap de l'Exèrcit republicà de Llevant, Leopoldo Menéndez López, ordenà suspendre les hostilitats, abandonar les posicions i que els militars i soldats republicans esperaren desarmats a les tropes franquistes.

Però la dissolució de les Forces i Operacions de Bloqueig del Mediterrani no va afectar l'activitat de les patrulles del bloqueig dels ports republicans. El minador *Júpiter* rellevà el *Vulcano* a 3 milles del cab de la Nao a les 09:30 del dia 28 de març i la tarda del dia 29 va veure un destructor francès que escoltava el mercant *Ploubazlanec*, que intentava anar al port Alacant. L'informe del comandant del minador *Júpiter* diu que el mercant arrumbà cap a Orà quan el destructor francès el deixà fora de les aigües jurisdiccionals a causa de la presència del minador *Júpiter* i que el mercant no podria intentar entrar a Alacant novament fins la matinada del dia següent, es a dir, el dia 30, circumstància que no va fer.

Foto 05- Bombardeig de l'aviació italiana sobre el port d'Alacant. AMA

Durant aquells esdeveniments navals, que van distraure la vigilància del minador, van salpar del port d'Alacant els mercants *Stanbrook* i *Maritime* amb passatger cap a Orà. Els informes dels vaixells del bloqueig no ens donen cap notícia de la sortida, la qual cosa significa que no els van veure o que feren la vista grossa. Nosaltres suposem més bé que aconseguiren burlar el bloqueig. L'hora i el dia exacte de l'eixida del port d'Alacant del *Stanbrook* i *Maritime* així com el nombre concret de passatgers que transportaven presenta tantes contradiccions com l'hora, el dia d'eixida i els passatgers que duia l'*African Trade*. Sí que es conserva una relació nominal del passatge del *Stanbrook* elaborada per la policia francesa en el moment de l'arribada del buc, la qual va trobar Juan Bautista Vilar durant una consulta dels arxius històrics de la gendarmeria francesa. (Podeu consultar la llista publicada en 1983 en el número 2 de la revista *Anales de Historia Contemporánea* de la Universitat de Múrcia). En total, 2.638 passatgers registrats; però en viatjaven més que no van ser registrats.

La matinada del 30 de març de 1939 el cap de la divisió dels dos creuers franquistes que vigilaven la costa alacantina va prohibir per radio a les autoritats d'Alacant que salpés qualsevol embarcació i amenaçà de canonejar-la. També va ordenar per *scott* al minador *Júpiter* que s'aproximés fins a 5 milles d'Alacant per a impedir la sortida de qualsevol embarcació del port. A les 19:50 hores el *Carnarias* va rebre una transmissió des del

Castell de Santa Bàrbara comunicant que entraven en aquell moment les tropes legionàries italianes de la Divisió Littorio en la ciutat i que l'estat de la població era pacífic. La Divisió Littorio va entrar a Alacant comandada pel general Bitossi i formava part del Cos de Tropes Voluntàries italianes del general Gámbara (les CTV), que depenien de l'Exèrcit del Centre comandat pel general Saliquet. La Divisió Littorio va arribar-hi des d'Ocaña per la carretera nacional. Els soldats italians van creuar per l'avinguda Alfons el Savi i fins l'Ajuntament i es van fer forts al peu del monument als Màrtirs de la Llibertat davant del port on estaven concentrades les tropes republicanes i les persones que intentaven embarcar en algun vaixell cap a l'exili. El fet va ser immortalitzat pel fotògraf alacantí Francisco Sánchez amb una fotografia que es conserva en l'Arxiu Històric Municipal d'Alacant.

El general Gámbara arribà a Alacant a última hora de la tarda del mateix dia 30 de març i parlamentà amb els representants del Comitè Internacional de Coordinació i Informació i amb els de la Junta d'Evacuació fortificada en les drassanes del port. Arribaren a un acord verbal que permeté els republicans continuar en les drassanes sense bel·ligerància i s'obrí la possibilitat de convertir el port en zona neutral internacional; però l'acord no va ser reconegut per Franco perquè el general Gámbara no tenia autoritat per a pactar la creació de zones neutrals internacionals en el territori espanyol.

Abans d'eixir el Sol, el 31 de març de 1939, el comandant general de l'esquadra franquista va ordenar al minador *Júpiter* que entrés amb precaució en el port d'Alacant per a informar del recursos i de l'estat del port. A les 08:00, el minador es va dirigir cap al port, embarcà al pràctic i fondejà en l'avantport a les 09:00, perquè hi havia homes armats de l'Exèrcit republicà que ocupaven els molls d'atrancament. Aquell matí, veié un destructor francès davant la costa d'Alacant, que volia entrar al port, i el comandant del minador li digué que estava prohibit. Llavors, el destructor francès desistí i, tot seguit, s'allunyà. A migdia, els minadors *Vulcano* i *Marte* estaven a la vista d'Alacant amb dos batallons franquistes del Cos d'Exèrcit de Galícia que havien embarcat en el port de Castelló. Dos creuers també arribaven davant la costa alacantina per a protegir-los. Tot seguit, el comandant general de l'esquadra franquista Manuel Moréu ordenà el desembarcament de les tropes dels minadors.

El *Vulcano* atracà en el Port d'Alacant a les 14:20 i el *Marte* a les 15:00 hores. Llavors, van desembarcar ràpidament els dos batallons i, en acabar el desembarcament, el minador *Marte* salpà a les 16:30 amb la missió de patrullar entre el cap de la Nao i el de Palos mentre que el minador *Vulcano* fondejà en la rada del port d'Alacant per a impedir la fugida de barquetes petites. Una vegada consolidada la situació del port, els creuers fondejaren també en les proximitats de la bocana del port a les 19 hores, perquè en els molls principals encara estaven els soldats republicans armats.

La nit del 31 de març a l'1 d'abril els minadors *Vulcano* i *Marte* vigilaven la navegació del port d'Alacant i patrullaven entre el cap de la Nao i el de Palos. El minador *Vulcano* va passar la nit interceptant barquetes que pretenien arribar al peu dels vaixells estrangers en trànsit. També dissuadí el vapor francès *Winnipeg* d'entrar al port d'Alacant. Una vegada desallotjats els molls de tropes republicanes, les quals van ser conduïdes al *Campo de los Almendros*, abandonà la rada del port d'Alacant a les 00:00 hores del 2 d'abril i rellevà a les 02:00 hores el minador *Marte* que patrullava entre el cap de la Nao i el de Palos. Si voleu aprofundir i conèixer amb més detall els fets, podeu consultar el llibre *Una presó amb vistes al mar. El drama del port d'Alacant, març de 1939* (Edicions Tres i Quatre, 2008).

Foto 06- Tropes italianes vigilen els refugiats que es trobaven al port d'Alacant. AMA

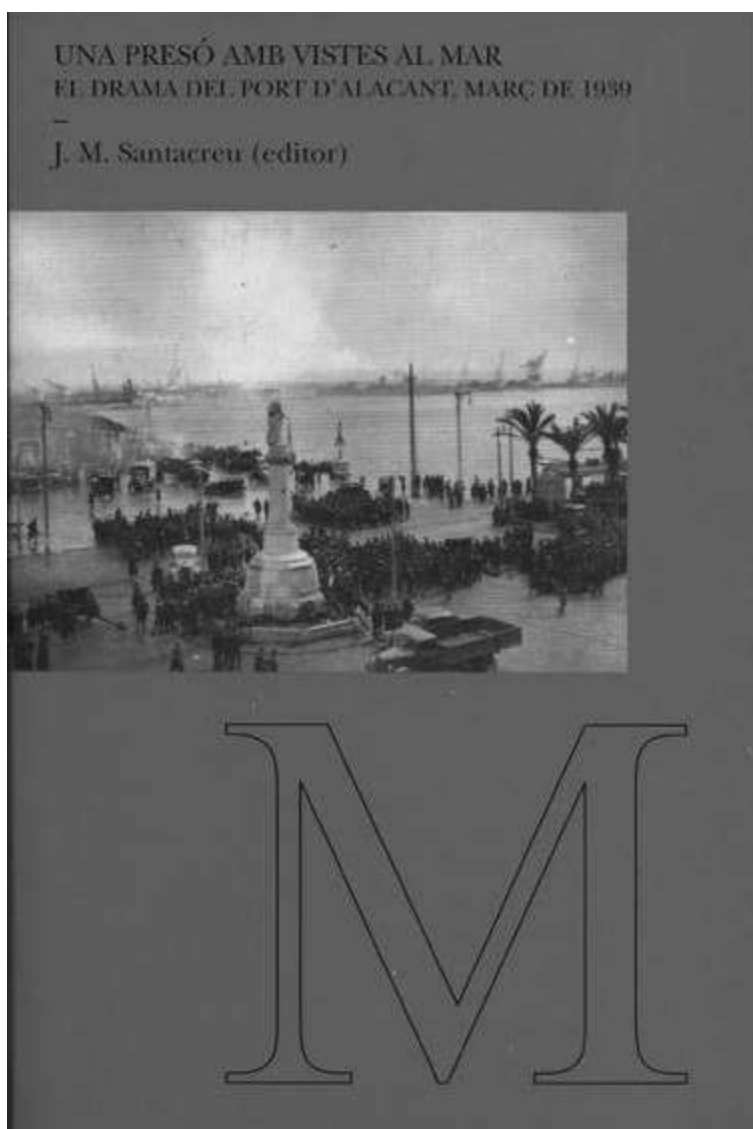

Foto 07- Coberta del llibre *Una presó amb vistes al mar. El drama del port d'Alacant, març de 1939*. José Miguel Santacreu

La fi del silenci: el port, la Bellesa del Foc Amparito Quereda i un antic Orà foguerer

Fran Martínez i Llorca

Doctorand en Educació

A qualsevol lector que arribe fins a aquestes pàgines, possiblement cride la seua atenció quina estranya connexió pot haver-hi entre el noms propis y llocs que apareixen en el títol d'aquest article, i amb els que pareix posar-se fi a aquesta primera etapa de silencis de juny. N'hi ha una, terrible com la majoria dels fets que envolten una guerra, però necessària de recordar i deixar impresa.

Quan quedaven entorn de quatre dies per a donar per conclosa la guerra civil espanyola, el carboner britànic *Stanbrook*, amb capacitat per a 24 tripulants, va fondejar a Alacant amb l'ordre comercial de carregar safrà i taronges. El vaixell arribava procedent de Marsella, d'on va partir l'anterior 19 de març. El port d'Alacant, que encara no havia sigut capturat per l'altre bàndol, era considerat com l'única via de fuga de soldats i civils republicans que intentaven fugir de la repressió posterior a la guerra. Poc després de l'anunci del Consell de Defensa i la posterior dimissió del govern de Negrín, diverses institucions de la república van intentar organitzar diversos tipus d'evacuació per a milers de persones que volien aban-

donar el país. Només al març van partir d'Alacant vaixells com el *Winnipeg*, *Marionga*, *Longwin* i *African Merchant*, transportant a milers de persones.

El *Stanbrook* va ser construït en 1909 en una drassana a la vora del riu Tyne. En 1937 va ser comprat per Stanhope, empresa londinenca fundada en

Foto 01- El Baden, un dels tants vaixells que feren de transport de refugiats polítics en la Guerra Civil. Otto Wunderlich

1934 per Jack Billemer, que va veure en la guerra una oportunitat per a transportar mercaderies des i cap a la República Espanyola, i va aconseguir passar d'una flota de dos vaixells a una de vint naus. El comerç amb la República espanyola es va tornar cada vegada més perillós a causa de les activitats de la marina i la força aèria rebels i els seus aliats alemanys i italians. El sistema comercial era complex: un vaixell podia, per exemple, entregar mercaderies a Espanya, després navegar al nord d'Àfrica per a recollir càrrega amb destinació a un altre lloc, i ja dirigir-se al destí o tornar a Gran Bretanya. Molts dels vaixells de Biermeir només feien viatges cap a i des d'Espanya, i el *Stanbrook* portava uns dos anys transportant càrrega des i cap a la República.

A l'arribada del *Stanbrook* a port, milers de ciutadans s'amuntegaven en els voltants de la dàrsena, i el capità de la nau, el gal·lès Archibald Dickson, va decidir canviar la seua càrrega comercial de provisions per l'evacuació de civils. Mentre el sol es posava el 28 de març de 1939, en un moment en què la ciutat tornava a ser bombardejada per l'aviació franquista, el vaixell *Stanbrook* partia cap a Orà amb una càrrega de 2.638 passatgers, amuntegats en qualsevol part del vaixell que caberen, en direcció al seu exili. En el litoral del port va quedar el desemparament dels quals havien perdut eixe últim vaixell. L'eixida del *Stanbrook* es considera diferent de la de la resta dels vaixells per dues qüestions: el caràcter exagerat en número i condicions dels seus ocupants, i la decisió reactiva, empàtica i voluntària del seu capità Dickson, desafiant la instrucció del propietari del vaixell de càrrega.

Uns dies més tard, Dickson va descriure la situació en una carta al popular periòdic britànic *The Sunday Express*:

"L'endemà va arribar algun carregament, consistint en tabac, taronges i safrà que va ser depositat en la molla. Sobre la mateixa hora al voltant de 1.000 refugiats van arribar a l'Edifici de Duanes en diverses formes de transport i de totes les províncies de l'Espanya Republicana, al mateix temps que les autoritats portuàries em sol·licitaven pujar a bord a aquests refugiats i portar-los a Orà, ja que es trobaven en una situació desesperada i se'm va dir que els seus passaports estaven en ordre i que podrien desembarcar a Algèria sense cap dificultat.

Foto 02- Refugiats republicans esperen al port l'arribada d'un vaixell. Arxiu de la democràcia UA.

Foto 03- Vaixell Stanbrook al port d'Alacant, on va arregar 2.638 refugiats. Llegat Rodolfo Llopis, Fundació Caixa Mediterrani.

Foto 04- El capità Archibal Dickson. Alicante Vivo

Silencis

Entre els refugiats hi havia un gran nombre de dones i xiques joves i xiquets de totes les edats, fins i tot alguns en armes. A causa del gran nombre de refugiats, em trobava en un dilema quant a la meua pròpia posició, ja que les meues instruccions eren no acceptar refugiats llevat que estigueren en una situació real de necessitat. No obstant això, després de veure l'estat dels refugiats, vaig decidir, des d'un punt de vista humanitari, portar-los a bord, ja que preveia que prompte podrien desembarcar a Orà. Entre els refugiats hi havia tot tipus de classes de gent, alguns aparentaven ser extremadament pobres i semblaven consumits per la fam i mal vestits, vestint una varietat d'abillaments que anaven des de micos a velles i desgastades peces d'uniformes, i fins i tot mantes i altres peculiars trossos de tela. Hi havia també algunes persones, dones i homes, amb una bona aparença i que vaig assumir eren dones i parents de funcionaris. Alguns dels refugiats semblaven portar amb si totes les seues possessions terrenals carregades en maletes; bosses de totes les descripcions, algunes lligades en grans mocadors i uns pocs amb maletes. [...]

Després que, entre 800 i 900 refugiats hagueren pujat a bord, per alguna raó o una altra els guàrdies i Funcionaris de Duanes en la molla aparentment van perdre el control de la passarel·la, de tal manera que va quedar embossada amb una massa forcejant de persones, que incloïa a alguns dels guàrdies i Funcionaris de Duanes que en eixe moment havien decidit unir-se al tropell de refugiats, tirant les seues armes i equip per a unir-se a l'estampida per pujar a bord en una sobtada allau. [...] Els últims dels refugiats estaven a bord, i jo ja feia temps que havia abandonat tota esperança de pujar qualsevol carregament a bord. Estime que en aquest moment hi havia a bord al voltant de 2.000 refugiats. [...] Aparentment aquestes últimes presses per pujar a bord del vaixell fur causades per un rumor que el lloc anava a ser bombardejat en un gran atac aeri. De tota manera vaig aconseguir mantindre als refugiats fora del pont de comandament i vaig donar les ordenes perquè se soltaren les amarres i que la passarel·la fora feta ferma al costat del vaixell ja que no es podia col·locar dins, i vaig maniobrar el meu navili fora del port començant el viatge a Orà. Quan a penes havíem eixit del port el rumor del bombardeig va provar ser veritat i als 10 minuts d'abandonar el port es va iniciar un terrorífic bombardeig de la ciutat i del port i el flaix de les explosions es podia

apreciar visiblement i la commoció dels projectils explotant es podia quasi sentir.

De totes maneres prosseguim el nostre viatge i durant la nit alguns dels refugiats van baixar als cellers per a dormir, però centenars van romandre en coberta i aquests van haver de romandre en peus tota la nit ja que no hi havia lloc per a tombar-se. [...] El saló estava ple de refugiats de totes les classes, algun dels quals estaven tombats sobre el sòl i altres sobre la taula. Els havia donat el permís per a anar allí i així alleujar la congestió en la coberta i altres llocs. També havia deixat la meua cabina a algunes de les persones més febles i també així ho havien fet alguns dels meus Oficials. Quant al menjar jo només vaig poder subministrar als refugiats més febles amb un poc de café i amb un poc de menjar a alguns d'ells. La gran majoria tenia pa, etc. suficient perquè els aconseguira fins a Orà.

[...] 20 hores després de deixar Alacant, fondegem en la badia externa però com no teníem autorització dels funcionaris del port per a entrar en aquest, vam haver de quedar-nos fora i passar una altra nit en males condicions.

[...]

P.D. Aquest és el sisé dia que la resta de refugiats roman a bord, fins i tot ara hi ha al voltant de 1.500 a bord. S'han pres disposicions per les autoritats locals per a subministrar pa. Abans que les dones i els xiquets desembarcaren els oficials del vaixell i jo mateix li hem subministrat xicotets luxes com ara llet, xocolata, dolços etc. Tots els refugiats masculins segueixen a bord i la seua aparença és realment patètica, especialment perquè no han tingut oportunitat de llavar-se ni afaitar-se. Alguns d'ells s'han despul·lat de les seues robes."

Foto 05- Coberta del Stanbrook durant la travessia d'Alacant a Orà. Llegat Rodolfo Llopis, Fundació Caixa Mediterrani

H.

to my vessel and brought her into the harbour and put her alongside the quay but all the refugees spent another night of extreme discomfort still huddled up together and sleeping or lying down x wherever there was room;

The next day I again went ashore and eventually managed to make arrangements for practically all the women and children to be taken ashore to a camp and arrangements are in hand to have the remainder of the refugees put ashore.

At present the vessel is still crowded with refugees of all classes who throng the sides of the vessel and barter money and goods with people in rowing boats, etc for a little food cigarettes etc.

Many of these refugees cannot have had a ~~xxx~~ wash since coming aboard my vessel and some long before that;

Yours truly,

Chico

A. Dickson
Master
S. S. "Stanbrook"

The Editor
Sunday Dispatch.
LONDON.

P.S. This is now the sixth day that the remaining refugees have been on board; there are even now about 1,500 on board. Arrangements have been made to supply refugees with bread by local authorities, ~~and a few~~ before women and children disembarked, the ship's officers and myself supplied them with small luxuries, such as milk, chocolate, sweets etc. all men refugees are still on board and their appearance is really pathetic, especially as they have not been able to wash or shave. None of them have even taken off their clothes.

A.D.

Silencis

El 29 de març, després de 22 hores de travessia, el *Stanbrook* va ancorar en el port de Mers-el-Kebir, prop d'Orà. El 31 de març també van deixar eixir a les dones i els xiquets. Els homes que encara quedaven van haver d'esperar un mes més a bord del vaixell, en pèssimes condicions d'habitabilitat i higiene. Alguns espanyols que habitaven a Orà es van acostar per a proporcionar-los menjar, medicines i productes bàsics.

Amparito Quereda, la primera Bellesa del Foc de Les Fogueres, era una de les passatgeres del *Stanbrook*

Entre l'extens llistat de passatgers que es van recomptar finalment en el *Stanbrook* figura un nom molt significatiu per a la festa de Fogueres. Amb el número de passatge 2352, trobem el nom i cognoms de Amparito Quereda *Bernabey*, de 23 anys d'edat, set anys després d'haver sigut les màxima representació femenina de Les Fogueres.

Amparito va ser triada Bellesa del Foc quan tenia 18 anys. Es va presentar a l'elecció com a representant de la foguera Magritas Club, que se situava en l'actual carrer Sant Vicent. Amparito va optar al títol al costat d'altres huit candidates: Esperanza Andreu, Finita Asensi, Felicitat Laliga, Angelita Pascual, Mercedes Pastor, Gloria i Mercedes Reis i Margarita Selfa. El jurat, format pels artistes Bañuls, Gastón Castelló, Custodi i Varela, els periodistes Coloma, Guillén i Costa, el secretari de la Comissió Gestora i el regidor Ruiz Pérez-Águila, la va definir com "una preciosa nineta rossa", un detall que no va passar inadvertit a l'opinió popular al no ser un tret propi de la "raça llewantina".

En una entrevista concedida a un periòdic de l'època després de ser triada, Amparito va confessar que el seu somni era ser actriu de cinema, i afirmava que el cinema no era el que la majoria de la gent creia, "es podia ser estrella i dona", i va recalcar al periodista que subratllara això de dona. Però la seua vida va transcórrer per un camí molt diferent al que ella somiava.

Anys després de ser Bellesa del Foc, es va casar amb un treballador del marbre alacantí, anomenat Joaquín Ortega Corbí. Ortega, que pel que sembla prenia part de les accions d'una de les txeques que es localitzava en Santa Faç durant la Guerra Civil, va ser acusat de greus delictes de sang. Per això, quan a les tropes franquistes els faltaven només uns dies per a arribar a Alacant, van decidir exiliar-se.

Foto 07- El Stanbrook arriba a Orà. Col·lecció Carmen Ródenas

Foto 08- El Stanbrook fondejat al port d'Orà. Llegat Rodolfo Llopis, Fundació Caixa Mediterrani

Foto 09- Amparito Quereda, Bellesa del Foc 1932. Revista Estampa, Biblioteca Nacional d'Espanya

El 28 de març de 1939 ells, eren uns dels milers de refugiats que esperaven en el port d'Alacant el vaixell per a partir a l'exili. El matrimoni va aconseguir embarcar en el vaixell *Stanbrook* del capità Archibald Dickson, al costat dels germans de Joaquín, Salvador i Vicente Ortega, que també havien format part de l'esmentada Checa. Els seus números d'embarcament van ser 1643, 1247 i 1248 per als tres germans.

Com va narrar el capità Dickson en la seua carta, a l'arribada a Orà va aconseguir que deixaren desembarcar en els primers dies a dones i xiquets. Amparito va eixir en eixe grup i va ser traslladada al costat de la resta de dones a l'antiga presó d'Orà Cardenal Cisneros. Van passar vint-i-sis dies fins que tots els passatgers del vaixell van estar en terra, no obstant això, no eren molt millors la condicions que els esperaven en terra.

324 Juan Bautista Vilas

N.º d'ordre	Prònoms & NOMS	Age	Profession	Observacions
2321	Rosa ABAD SOLER	9		
2322	Joseta ABAD SOLER	8		
2323	Angelita ABAD SOLER	14		
2324	Carmen ORTEGA LUNA	20	Estudiant	
2325	Juana CONEJERO CUENCA	43	S/P	
2326	Gines CUENCA CONEJERO	12		
2327	Hèlia CUENCA CONEJERO	9		
2328	Virginia CUENCA CONEJERO	6		
2329	Dolores GIL SANCHEZ	23	S/P	
2330	Eufèmia ANASAGASTI ORBE	20	S/P	
2331	Jacoba GARCIA IZQUIERDO	34	S/P	
2332	Alicia PEÑERA GARCIA	6	Mais	
2333	Mania Luisa PESIMA GARCIA	18	Dactilo	
2334	Mercedes PICASSO GIMENEZ	22	Dactilo	
2335	Azucena GARCIA FERNANDEZ	29	Tal·leuse	
2336	Ana GONZALEZ NEBOT	39	S/P	
2337	Bienvenido APARICI GONZALEZ	13		
2338	Jubilosa APARICI GONZALEZ	11		
2339	Hermanada APARICI GONZALEZ	2		
2340	Faquita PASTOR LLANOS	18	S/P	
2341	Faquita LLANOS MANTECA	36		
2342	Pilar PASTOR LLANOS	7		
2343	Luz ABLANEDO LOPEZ	36	Tal·leuse	
2344	Rosario CANDELARA DIAZ	20	S/P	
2345	Iberia ILLESCA CANDELARA	1		
2346	Mania Luisa REYES	20	S/P	
2347	Josefina PARDO PARDO	21	S/P	
2348	Manuel PARDO PARDO	9		
2349	Esperanza PARDO PARDO	13		
2350	Ana MELINA HERRERA	22		
2351	Serafin LOPEZ MEDINA	2	Mais	
2352	Amparito QUEREDA BERNABEY	23	S/P	
2353	Vicenta SANTAMARIA GARRIGOS	27		
2354	Concepción PRIETO SALDAMAS	29	Modista	
2355	Martilde GARCIA JUAREZ	27	Sandallera	
2356	Antonio NAVARRO GARCIA	1	Ans	
2357	Concepción MARTIN DE OLMEDO			
2358	Olmado MARTIN	2	Mais	
2359	Trinidad GUIJARRO GONZALEZ	27	Employée	
2360	Julia DIAZ FERNANDEZ	26	S/P	
2361	Anita CEBRIAN DOMINGO	21	S/P	
2362	Tiburcio ALONSO ALCALOE	13	S/P	
2363	Antonio JOAQUIN CABALLERO			
2364	Josefa SANZ SACONE			
2365	Miguel UGEDA LEON			
2366	Manuel MARTINEZ LOPEZ			
2367	Joaquin CUESTA AGUILAR			
2368	Concha NAVARRO OLIVER	32		
2369	Jesús MIÑANA ALBROICH	36		
2370	Ventura MARTI PEREZ	26		

Foto 11- Llistat de passatgers del Stanbrook, on figura Amparito Quereda (2352). Universitat de Múrcia

Amparito Quereda, la boniquíssima "BELLEA DEL FOC", diu...

El gran públic s'ha abalanzat a felicitar a la nostra nova «bellea», minuts després d'haver sigut proclamada bella entre les belles.

Per al redactor que embasta aquestes línies, era impossible acostar-se a Amparito Quereda, per a complir amb els seus deures professionals.

He pregat, he suplicat a les belles dones que apunaven a la nostra «bellea». Tot en va. No he aconseguit convèncer amb les meues atípiques línies de tanta dona bonica.

He recorregut a un ardit periodista i poc després, la gentil dona estava, un poc alarmada, davant del noi en el Soló Blanc de l'Agutzament on esperava trobar sa mare malalta, segons un avís que li va arribar:

—«Ets satisfeta pel teu popular nomenament?»

—«Moltima! He vist fets realitat una de les meues majors il·lusions.

—«Li agrada el cinema?»

—«M'encanta!»

—«Li agradaria ser una gran estrella de la pantalla de plata?»

—«Oh, sí! Seria la cima de les meues aspiracions.

—«Sempre que el seu nóvio no pense el contrari» li responc.

—«Accediria: se l'assegure. El cinema no és el que la majoria de la gent creu: es pot ser «estrella» i «dona». Açò de dona vull que ho subratlle.

—«Com li agrada a vostè els homes?»

—«No molt moxonos: així... com vostè! Que siguin esvelts; no molt guapos, perquè l'home guapo dexa molt que desjar.

I els ulls?

—«Que al mirar la dona que adoren, besen i acaricien.

Notem que a poc a poc anem perdent la serenitat. Estar prop d'Amparito Quereda i escoltar la seua veu i percebre l'aroma deliciosa del seu perfum de dona, és fer oposicions a una cel·la del manicomí.

Lluny ja del noi, li he cridat:

—«Amparito! Enhorabona en nom del DIARI D'ALACANT i men!

El somriure, tot joventut i emoció, ha sigut la seua resposta; la seua més bella afirmació de satisfacció.

I al carrer, el poble ha tornat a rodar i acabar a la nostra «bellea».

I el pobre periodista, trist i desolat, va recordant la mirada dolça d'aquella ulls serens que faran cremar a les «belles» alacantines en una nit de juny.

Manuel Pacheco i PUTG

Foto 10- Entrevista a Amparito Quereda al Diario de Alicante. Biblioteca Virtual de Prensa Histórica

Foto 12- Desembarcament del Stanbrook al port de Mazalquivir, prop d'Orà. Fundació Pablo Iglesias

Silencis

El marit i cunyats d'Amparito van ser internats a Camp Morand, prop de Boghari, en el Sahara, destí de la resta de refugiats espanyols. Malgrat que van creure haver trobat la salvació a Algèria, llavors sota el domini francès, el destí del passatge del *Stanbrook* va ser molt dispar. Alguns van morir enmig de les penalitats del treball en la construcció del ferrocarril transaharià, uns altres van aconseguir emigrar a altres països, molts van romandre durant dècades com a residents a Algèria.

A partir de 1943, Amparito i el seu marit van poder establir-se lliurement a Alger, on van forjar la seua residència durant quasi dues dècades, i ella va adoptar la identitat legal d'Amparo Ortega, seguint els preceptes de la colònia francesa.

Orà abans del forçós exili de la guerra

La colònia francesa d'Algèria va ser la terra triada en moltes ocasions pels alacantins, on emigrar-se quan en la seua terra les condicions no permetien viure.

A partir de 1908 les eixides d'Alacantins feia Algèria augmenta, i les seues causes podem trobar-les en el mal any agrícola de 1907, en la plaga de filoxera en la vinya, i la sequera a partir del 1911. Entre 1908 i 1913 van eixir feia Algèria 68.000 passatgers de la província d'Alacant. La població d'Orà l'any 1911 comptava amb 93.000 espanyols. A partir de la primera dècada del segle XX, l'emigració alacantina a Algèria es torna més estable. La reagrupació l'exercien els emigrants que ja s'havien assentat en la colònia. El cap de família havia viatjat en un primer moment i tornava pel cònjuge i els seus fills, encara que també era habitual que membres de la família extensa, és a dir, cosins o nebots de l'immigrant, viatjaren i, en un primer moment, s'allotjaren amb la familiar fins que trobaren ocupació. També era freqüent que l'immigrant amb terres criada a jornalers del seu poble natal perquè treballaren per a ell. Les alacantines van ser molt sol·licitades com a mestresses de cria o nodrisses fins al punt que aquest tipus d'immigració va arribar a ser coneguda com "Anar a criar a l'Alger".

Un d'eixos alacantins va ser Carlos Ramos, que es dedicava a l'exportació i importació de vins. Ramos havia sigut foguerer de Benalúa i l'enyorança de la seua terra i els seus recentment estrenats festejos de juny constituïsc junt un nodrit grup de oranesos d'adopció el que van denominar *El Comité d'Orà des Fes-*

Foto 13- Terrissaires d'Agost al port d'Orà. Museu de Terrisseria d'Agost

Foto 14- Joves espanyoles treballadores en Orà. Arxiu de la democràcia UA

VIAJE ESPECIAL PARA LAS FIESTAS de acuerdo con el COMITÉ DE ORÁN de
"Les fogueres de San Chuan"
Por el magnífico Paquebote "IPANEMA"
Salida de Orán: El miércoles 21 de Junio a las 20 horas.
Salida de Alicante: El lunes 26 de Junio a las 20 horas.

Para más informes y billetes de pasajes

Société Générale de Transports Maritimes à Vapeur S. R. 70, rue de la République MARSELLA	J. y A. LAMAINERE Paseo de los Mártires, 3 ENTRESUELO ALICANTE	C. DUCHÉ 4, Place Foch ORÁN
--	---	-----------------------------------

Foto 15- Anunci per a visitar Les Fogueres des d'Orà. Carlos Galiana Ramos en El Cantarano

tes d'Alacant. Les seues intencions no van tardar a arribar a l'Ajuntament d'Alacant i, en 1933, l'alcalde Lorenzo Carbonell i algunes autoritats locals, al costat de la Bellesa del Foc (la següent a Amparito Quereda. El destí no va voler jugar eixa, com menys, desafortunada carambola), les seues Dames i la Comissió Gestora. A l'arribada al port d'Orà, la gent les anomenava les "reines d'Espanya". Un mes després, al juny del 33, van arribar a Alacant diversos vaixells procedents d'Orà, amb el *Comité des festes d'Alacant* al capdavant disposats a plantar la seua foguera. En un document dirigit a alcaldia es detallen els passatgers que van viatjar en les línies procedents d'Orà i Alger, sumant un total de 1800 passatgers.

El col·lectiu d'artistes valencià Unió Art va plantar el monument "Tornem a lo de antes" en la ubicació de la actual foguera Explanada, participant en la Categoria A. La revista El Tio Cuc sintetitza l'explicació del monument foguerer d'aquesta forma:

"En aquesta foguera es critica la moda del desnudisme que es practica actualment amb detriment de la moral pública i que continuant tals pràctiques, tornarem als feliços i primitius temps d'Adán i Eva, sense fulla de parra."

Va obtindre 200 pessetes pel Premi de la Cambra de Comerç, i 250 pessetes pel Premi de Turisme. Tal com recull Pascual Rosser "va ser un esdeveniment social en totes dues ribes del Mediterrani i un punt de trobada entre totes dues comunitats de persones amb els mateixos anhels. Uns ací, uns altres més enllà, volien el mateix. Divertir-se i compartir les seues sensacions com si foren germans, amb eixe llaç que tant uneix."

En 1934, el Comité va repetir i va comptar com a artista amb Gastón Castelló i una foguera amb el lema "Ofrena", aconseguint el segon premi de la Primera Categoria, dotat amb 750 pessetes. La memòria de la foguera que es conserva en l'Arxiu Municipal explica que:

"En una part de la foguera hi ha dues figures de dona amb les banderes de França i Espanya i a baix un pergamí amb aquesta inscripció: "Orà, que està unit amb tants vincles als nostres compatriotes, s'ofereix en els seus dos aspectes, àrab i euro-

peu". A un costat està retratada la vida àrab amb tots els seus detalls; un café moro amb els seus personatges asseguts en el sòl, músics típics, una botiga àrab pur estil amb dues mores fent compres i una font antiga. En el costat oposat, es retra-

ta també la vida europea amb carrers moderns, cafés última moda i diferents aspectes dels diferents passejos i llocs chics d'aquella capital."

Foto 16- Gastón Castelló treballant en la foguera de Orà de 1934. AMA

Foto 17- Foguera d'Orà, de Gastón Castello, 1934. AMA

Silencis

En 1935, una delegació de l'Ajuntament d'Alacant va tornar a Orà per a continuar divulgant les Fogueres de Sant Joan amb notable èxit. Segons la crònica d'Enrique Cutillas "el poble d'Orà es va bolcar amb les festes santjoaneres. L'Ajuntament d'Alacant va concedir el títol de fill adoptiu d'Alacant i la Medalla d'Or de la ciutat a l'abat Gabriel Lambert, alcalde d'aquella ciutat". Aquesta distinció duraria fins a 1937, ja començada la guerra, quan des del nostre Ajuntament es va acusar a Lambert de feixista.

En sòl alacantí, es van plantar foguera d'Alger i d'Orà. La primera ho va fer amb el lema "Alger a Alacant", desplaçant amb ells a tres bandes de música. La foguera dels oranesos va ser signada per Manuel Villasalero, sota el lema "Piscina". Una breu ressenya en una targeta postal publicitària explicava:

"El verb de moda a Orà". Jo beuré... tu beuràs... l'aigua dolça i fresca del Abate Lambert. Oh quin "Gran home" és l'Abat Lambert!"

A principis de 1936 una nova delegació alacantina integrada per la comitiva habitual es va embarcar rumb a Orà acompanyats per l'Orfeó d'Alacant, Banda dels Clavells i la banda de Cocentaina amb el seu cos de ball. El Comité va correspondre amb una nova participació en Les Fogueres d'eixe any, la que seria l'última, amb una obra de Juan Roca Such titulada "Dues chermanes". Van ser rebuts al port per l'ajuntament, comissió gestora y representants de les trenta dos fogueres que plantaven eixe a als sons de *La Marsellesa*. La foguera va participar en Categoria A, i va obtenir el Premi de la Cambra de la Propietat Urbana.

El document de sol·licitud de plantà conté la següent memòria de la foguera:

"Sobre una artística base forma romboidal decorada amb relleus al·legòrics, representa un tros de l'aeroport que en El Altet té instal·lada la Cia. Air France en el moment que acaba d'aterrar un dels magnífics aparells que transporten els viatgers d'Orà-Alacant i viceversa. D'aquest avió biplà i trimotor es veu baixar a la Reina de les festes d'Orà, a que la seua Sta. ofereix un ram de flors l'alcalde d'Alacant.

Foto 18- Representación de Les Fogueres de Sant Joan amb destinació Orà, 1935. Sánchez, arxiu Rosita Richart

Foto 19- Arribada del vaixell d'Orà en 1936. Alicante Vivo

Mr. Gouré, president de la Foguera d'Orà, lliurament al seu torn, un altre a la Bellea del Foc allí representada. Hi ha a més altres viatgers que també arriben per a presenciar les festes."

El que vindria després d'aquest any ja el coneguem. Confie en haver aconseguit trenar bé les anades i tornades dels tres noms amb que començava aquest article, port, Amparo i Orà, i el concloure amb els desenllaços dels nostres protagonistes, després dels silencis foguerers dels junys de 1937 i 38.

El port d'Alacant va quedar per a la història com a protagonista de les últimes persecucions, fugides i drames de guerra. L'última porta d'eixida, però també l'últim carreró sense eixida.

El vaixell *Stanbrook* seria enfonsat per un submarí alemany en la Segona Guerra Mundial, en un trajecte d'Amberes a Gran Bretanya. El capità Dickson va morir en ell.

En 1962, amb la independència d'Algèria, Amparito Quereda i el seu marit es van traslladar a la localitat de Aubergenville, a França. Allí la seua vida va transcórrer en la normalitat familiar amb fills i nets. Amparo va quedar vídua en 1990 i va morir l'any 2002.

La Guerra Civil va interrompre l'agermanament foguerer d'Alacant i Orà. Al juny de 1955 Les Fogueres van tornar a tindre presència oranesa, però sense plantar cap foguera.

Foto 20- Llibret de la foguera d'Orà de 1936. AMA

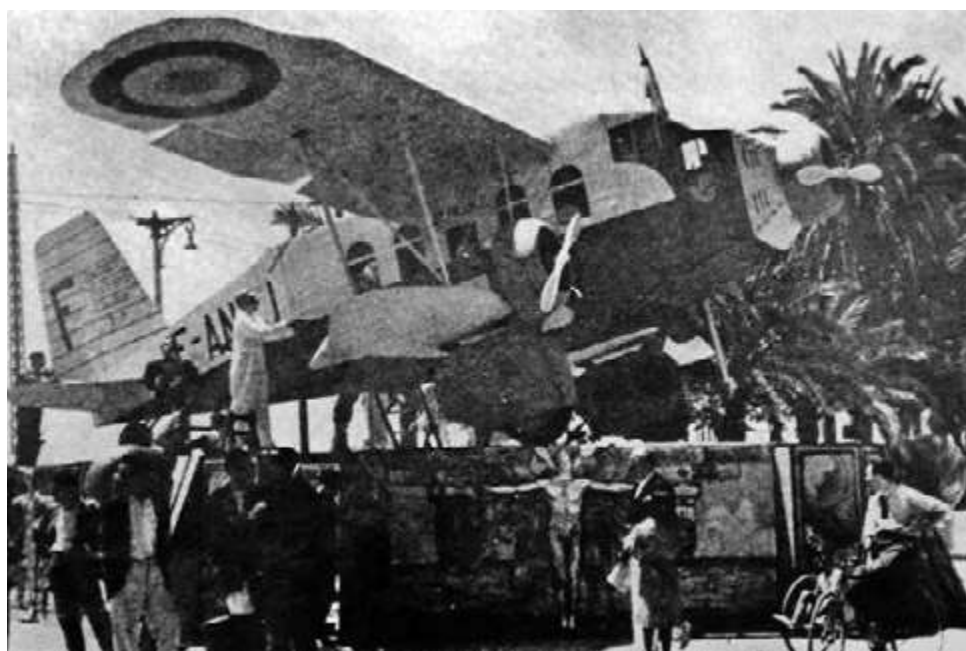
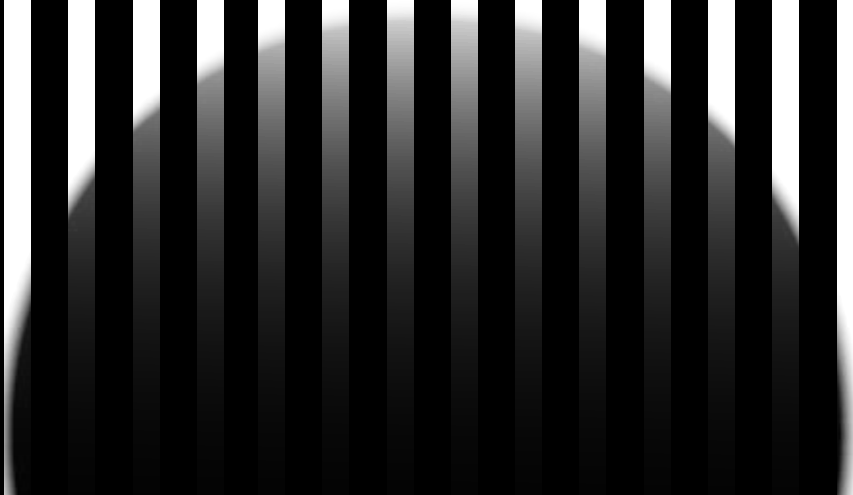
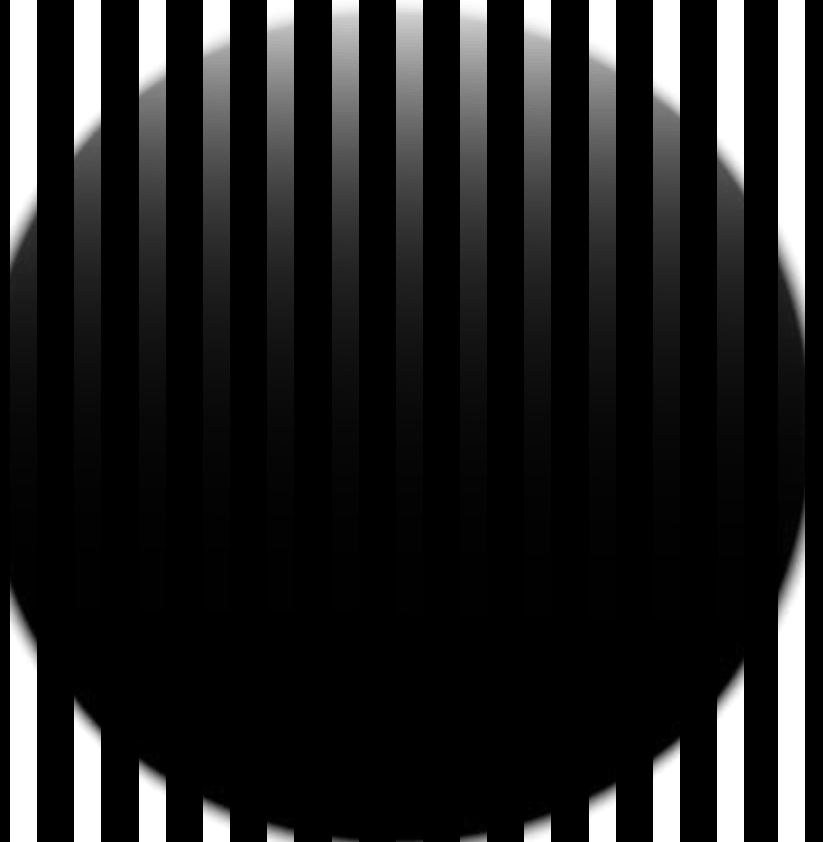
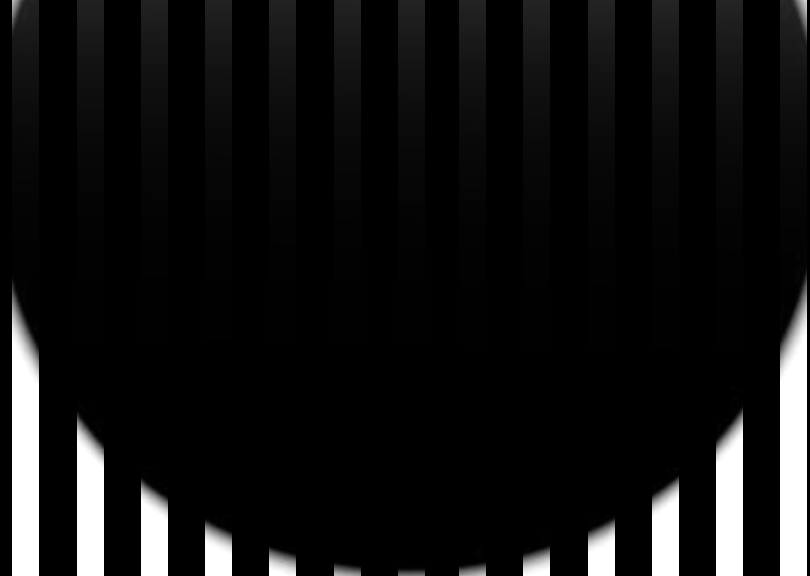

Foto 21- Última foguera d'Orà plantada en Alacant, de Juan Roca Such. AMA

20

-

21

2019, abans de la COVID-19

Agustín Medina i Ramos

Tècnic jubilat Arxiu Municipal d'Alacant

Les fogueres de 2019, portaven com a novetat l'eixida de la crisi, de les comissions de fogueres i de barraques. Els monuments que es plantarien enguany, serien els més cars de l'última dècada.

Les fogueres i barraques eixien de la crisi i augmentaven en 100.000 euros la despesa, fins a aconseguir els 2,3 milions d'euros "Falta que les comissions es lleven la por al fet que la crisi repunte i que el suport que ens venen donant les institucions es consolide", això afirmava el vicepresident econòmic de la Federació Manuel García.

Més "estil alacantí" deia Carolina Pascual en la premsa, perquè tres de les nou fogueres de la categoria especial, serien obra d'artistes alacantins. A Joaquín Rubio, com a Mestre Major del Gremi d'Artistes, li agradaria que prompte anaren sis artistes locals i tres de fora.

El mes d'abril Manuel Giménez, deixa el seu càrrec com a president de la Federació de Fogueres, després d'exercir 7 anys, per a llançar-se a la política municipal. Afirmava que la crisi s'havia quedat arrere i que els artistes alacantins anaven en augment, i també que era l'únic president que havia conegut quatre alcaldes, Sonia Castedo, Miguel Valor, Gabriel Echavarrí i Luís Barcala. El 26 de maig es van celebrar Eleccions Municipals, les va guanyar Luis Barcala, que continuava d'alcalde, i Manuel Jiménez actuaria com a regidor delegat de Festes.

Foto 01-Manuel Jiménez dimiteix com a President de Federació per a incorporar-se a les llistes municipals. Federació de Fogueres

Pocs successos històrics han revestit tanta transcendència per a Alacant, davant el seu problema secular i quasi sempre angoixant del subministrament d'aigua potable. Ja Gastón Castelló plantava davant del Mercat Central la seua foguera "Poema de l'aigua" on ens mostrava, l'angoixant necessitat d'aquest líquid element en les nostres terres. L'any 2019 es commemorava el 120 aniversari d'Aigües Municipalitzades d'Alacant, ja que en 1898 tenia lloc la creació d'aquesta empresa que va donar origen a l'actual A.M.A.E.M., com

a subministradora d'aigua per a la nostra ciutat. Cal destacar que es tracta de la primera empresa d'economia mixta, gestora del cycle integral de l'aigua, a tot el món.

ESTELS

Un home de 38 anys, va realitzar un acte vandàlic contra la font de la Plaça dels Estels destrossant el braç d'un faune i causant danys en les extremitats de dues dels cavalls de la font de Bañuls.

Foto 02- Detall de la font dels Estels danyada per un acte vandàlic amb un martell. Policia Local

Foto 03- Pluja durant l'Elecció de la Bellesa del Foc Infantil. Diari Información

Foto 04- Exposició del Ninot en l'espai Sèneca, amb dimensions més reduïdes que la Lloixa. Diari Información

La restauradora de l'Ajuntament, com a tècnic, porta anys desaconsellant "total i absolutament" que les mascletàs es desapareixen des d'Estels, sobretot des que es va inaugurar l'estació del Tram, que afirma actua com una caixa de ressonància dels morters contra el sòl.

"SONS DE JUNY"

Aquest era el lema de l'espectacle que va tindre lloc el 4 de maig en la Plaça de Bous en l'elecció de la Bellesa del Foc en la qual era triada Isabel Bartual de 22 anys, portava més de 15 anys en la festa i pertanyia a la foguera de Carrer Sant Vicent.

Noelia Vinal Rondón, era triada Bellesa del Foc Infantil, durant la gala celebrada en la Plaça de Bous el 3 de maig, i que va estar interrompuda una hora i mitja per la pluja, que va obligar a assecar l'escenari dues vegades i a tapar els focus. La persistent pluja no va poder evitar l'elecció de Noelia, ni acabar amb "El regne del foc".

NINOTS

El 17 de maig es produïa les queixes dels artistes per la falta d'espai en l'edifici de Sèneca, on es va decidir realitzar l'Exposició del Ninot. Enguany, en estar ocupada la de la Lotja del Peix, amb un muntatge sobre la Història del Titanic. Els artistes de fogueres trobaven l'espai xicotet per a lluir bé les seues obres.

El 7 de juny la comissió de Sèneca-Autobussos repetia ninot indultat amb l'escena de la dona embarassada, de Manuel Algarra i José Gallego. El públic salvava de les flames a aquesta parella nua amb la dona embarassada, en la qual el fetus quedava a la vista. "La creació de la vida" va ser indultada per 1.447 vots.

L'escena infantil que se salvava del foc era la del net que besava en l'enfront del seu avi, de la foguera Baver-Els Antigons, obra de Gregorio Acebedo i Fernando Foix, que va rebre 1.644 vots.

Asunción Martínez, directora general de la Divisió de Concessions del Grup Suez, dedicada a la gestió sostenible de l'aigua i del Medi Ambient, que va ser directora general d'Aigües d'Alacant i de Aquagest Llevant, l'1 de juny pronunciava el pregó oficial de fogueres des del balcó del nostre Ajuntament. Va ressaltar en el seu discurs les tradicions fogueriles i la importància dels seus festejos per a Alacant.

PER PRIMERA VEGADA

El Gremi d'Artistes, impartia en guany per primera vegada un curs de formació per a les persones, que valoraran les fogueres. Joaquín Rubio destacava aquesta iniciativa nova que era una reivindicació de feia temps i com havien tractat de donar més eines als qui anaven a exercir de Jurats de monuments adults i infantils.

LLIBRETS!

La foguera de Florida-Portazgo, va realitzar un llibret de lema "ADN Portazgo" en la portada del qual destacava una senyora embarassada i amb el lema: "Llenya al Bombo", en la publicació es feia un recorregut per totes les notícies festeres de les quals havien sigut protagonistes aquesta comissió des de l'any 1965, el primer any que van trobar en els fons del periòdic Informació, gràcies a la magnífica hemeroteca i a les noves tecnologies que el diari compte els ha permès consultar, descobrir personatges, anècdotes, històries, i seleccionar els millors articles relacionats amb la seua foguera. En la seua pàgina 98 i 99, Rafa Arjones parlava de la seua experiència com a fotoperiodista i Perfecte Arjones com va tindre la sort de realitzar les famoses fotos en 1967 de Camilo José Cela quan va aparèixer tocant el bombo omplint el barri amb la seua presència, alegria i bon humor.

En Sèneca-Autobusos, amb "Idees de foc", un altre primer premi de Generalitat i de Federació, ja amb un prodigi de disseny, maquetació, tot el llibret un homenatge a les històries, que hi ha darrere de tots els creadors de fogueres. Als seus dissenyadors, creatius, pintors, fusters, etc., a tots els que fan possible aquest art efímer, i ens emocionen a tots amb el seu treball. Amb la direcció de David Hernández Chamorro i el disseny i maquetació de La bombeta creativa, una publicació amb multitud de fotografies, una intel·ligent combinació entre fotografies i textos. David Gerona escrivia sobre "El taller", "Volem foguera" on apareixen diferents tallers d'artistes, Manolo García, Pere Baenas, Manolo Algarra, Lorenzo Santana, etc. Lola Alcaraz desenvolupa el tema de "La plantà", Paula Tomás "Al carrer" "Quatre dies de fogueres", "La Cremà" per Isabel Niñerola i "La festa" per Fernando Abad. En el llibret destacaven les instantànies d'Israel Galván, David Hernández, Ginés Lloret i A. Botella.

Foto 05- Asunción Martínez fou la pregonera de Les Fogueres 2019. Actualidad Hogueras

Foto 06- Exempler guanyador del premi de llibret de Les Fogueres 2019. Foguera Sèneca Autobusos

En el llibret de La Ceràmica, tot sobre l'obra de Vicente Bañuls i del seu fill Daniel, una publicació amb més de dues-centes pàgines amb una bonica portada d'Alejandro López i importants textos d'Alba García, A. García, J. Sant Matas, J. Luís Ferris, J. M. Lledó Cortés, Santiago Linares i Margarita M. Fernández, Va ser tercer premi de Generalitat i cinquè de Federació.

"Els Flames de la història" amb la direcció de David Vaquero, un altre llibret de més de dues-centes pàgines, de Baver-Els Antigons amb textos de Christian Martínez, Raquel Mora i Àngel Romero, on apareixen totes les comissions de fogue-

res des de la seua fundació. Moltes fotografies però cap sense el seu peu de foto corresponent, no apareix ni el nom de l'artista, ni d'on procedeix la foto, ni de qui la va realitzar, tercer premi de Federació i setè de Generalitat Valenciana.

En Gran Via-Garbinet, "Vizcaíno en estat pur" amb el lema "Amb lletra menuda", amb la seua adreça i els seus textos, interessants articles, un sobre els "Bastidors" com a origen de l'estètica de les nostres fogueres, un altre sobre les fogueres experimentals, un altre sobre 90 anys de fogueres en el Barri Antic. Un article extens i complet sobre el centenari de Ramón Marco, tres entrevistes a

M. Jiménez, Carlos Mateo i J.M. Martínez Tercero i al final com en la majoria de les seues llibrets una recopilació d'instants que Juan Carlos recupera per a compartir amb foguerers i ciutadans.

Loring-Estació un llibret dedicat a Sr. Tomás Valcárcel que va aconseguir el quart premi de Federació i el dotzé de Generalitat, així com el premi al llibret més original que atorga la Federació.

EFÍMERA

La millor foguera d'Alacant en el barri de la Ceràmica, per fi els triomfadors, amb "Efímera" trencaven l'hegemonia de Sèneca-Autobusos els últims quatre anys i on una bella cara femenina que bufava una inflorescència, un vil·là de dent de lleó, i sobre ella una bigarrada acumulació en harmonia dominava l'escena, un preciós conjunt de motius harmoniosament disposats, els signes del Zodíac, les quatre estacions, i el rellotge del temps, grans volums que destacaven per la seua elegància i alhora pel seu fort contingut satíric, del taller de Vicente Llàcer.

Tres anys seguits en el podi, fregant el primer premi l'any 2017 segon premi i el 2018 el tercer. Impressionant i preciosa rematada. Una foguera de 18 metres sobre el passatger de l'amor, de la bellesa, la política i les pròpies fogueres.

Pedro Espadero trencant estadístiques, la seua catorzena foguera davant de l'Ajuntament, la més cara d'Alacant, 98.000 euros, la sisena consecutiva i on la protagonista principal era una gran figura d'una dona que representava tots els valors femenins, una foguera de figures grans i molt al·legòriques, "Amb una altra mirada". Amb una major verticalitat l'element central reivindicava el paper que li corresponia a la dona en la societat, volia recordar a les heroïnes de la Revolució Francesa i a l'Estàtua de la Llibertat. Espadero negava no obstant això que fora una obra feminista i afegia que els colors predominarien el blanc i el porpra.

GÓMEZ MOROLLÓN

Les fogueres recuperaven a aquest gran artista, estilista i escultor, que ha vingut col·laborant amb les nostres fogueres tots aquests anys i amb aquesta foguera que suposava el seu retorn a la categoria especial, aconseguien el vuité premi. Javier Gómez Morollón tornava a la Plaça d'Hernán Cortés, en el seu 90 aniversari amb "Aigua de Lluna".

Foto 07- Exempler del llibret de Gran Via-Garbinet, de Juan Carlos Vizcaíno. Natxo Jiménez

Foto 08- La Ceràmica, de Vicente Llàcer, triomfa en 2019 guanyant el Primer Premi d'Espcial. Diari ABC

Silencis

Morollón, creador d'innombrables fogueres, modernes formes i volums, com a "Lliçó d'art" en Ángeles Felipe Bergé en 1998 i les seues magnífiques fogueres infantils a la fi dels anys 80 a Carolines Altes i Foguerer Carolines, els seus inoblidables començaments en 1994 Doctor Bergez-Carolines i amb "Valors a la baixa" en Passeig de Gómiz en 1995.

Javier va plantar la seua primera foguera Especial en 1995 en aquesta mateixa Plaza de la Montanyeta i ens explicava com es va arruïnar i es va retirar, com va estar treballant amb Fede Moliner i amb Pedro Abad i com ara havia de reciclar-se perquè la digitalització no existia en els seus inicis.

COMIAT DE LORENTE

"La foguera més alacantina", deia Pere Baenas, artista que els va donar set primers premis de la categoria especial. Era la foguera favorita per a guanyar i celebraven el 90 aniversari a Carolines Altes, Pere Baenas amb el disseny innovador de Carlos Corredera i el president de la foguera José María Lorente, 43 anys de president i 56 anys en la Comissió, amb "De Venus a Mart" un modern, estilitzat i sorprenent disseny de Carlos Corredera aspiraven al primer premi, una molt bona foguera amb un disseny inoblidable, però amb la qual van quedar en segon lloc de la màxima categoria.

UNA FOGUERA ONÍRICA

Ésto afirmaven José Gallego i Manuel Algarra, que buscaven el seu cinquè primer premi consecutiu en Sèneca-Autobusos amb "Influïts", era "una autèntica foguera" ens asseguraven els artistes, aquests alhora manifestaven un gran respecte per la foguera alacantina ja que cada any intenten que el seu treball no tinga res a veure amb el que fan i planten cada any a València. Gallego s'ocupava del disseny i de la realització dels ninots i Manuel Algarra s'encarregava dels volums i de la rematada. Després de la seua defunció l'any 2021, la foguera li va dedicar el millor llibret "Trenta". Pels anys que portava aquest gran artista valencià i millor persona plantant a Alacant. Van quedar en tercer lloc.

UN CONCEPTE DIFERENT

El gran artista valencià Paco Giner plantava a Florida-Portazgo un gran monument, amb un impactant disseny, realitzat per Paco Camallonga,

una gran foguera amb el segell i l'estil del seu autor, innovador disseny molt creativa, un gran acabat, una gran qualitat, el seu lema "Alea iacta est". Una imponent justícia, custodiada per dos dimonis el del seny i el de la corrupció, destacava pel seu colorit, la seua estètica diferent i el bon acabat. Una de les grans propostes de 2019 amb el qual van quedar en quart lloc. Que diferent del que fa Paco Giner a València!

PACO JUAN

Una "foguera d'autor", la foguera número 12 i l'última especialment, d'aquest veterà artista, a Florida-La Vinya, el seu lema "L'arbre de la vida". Va quedar en últim lloc.

Una foguera dedicada als investigadors, on uns grans ulls dominaven en el disseny en el barri de

Foto 09- Javi Gómez Morollón i el seu equip terminen la plantà del retorn a Hernán Cortés. Infogueres

Foto 10- José Maria Lorente amb la seua última foguera com a president de Carolines Altes. Diari Informació

Rabassa, va ser el primer premi, en la modalitat d'Innovadores: "Com jo ho veig" era el seu lema i obra de l'artista Pablo González Devesa. Una foguera solidària amb la Fundació IMO que estudia i investiga malalties dels ulls.

A Florida-Portazgo per segon any consecutiu tindrien la millor foguera infantil d'Alacant amb Xavier Gámez. En Foguerer-Carolines, amb el colorit dels costums de les civilitzacions orientals i la qualitat de Ceballos i Sanabria aconseguen el segon premi i el tercer per a Grego Acebedo i Fernando Foix, amb disseny de Carlos Corredera, una inoblidable foguera infantil amb la qual a més aconseguen el ninot indultat per votació popular.

Ricard Balanzá va plantar en Loring-Estació, en la primera categoria, "Cap a la llum" un dels monuments infantils, més originals i inspirats dels quals es van plantar enguany. Una original Au Fènix, com a rematada, que brillava com tota la foguereta i al seu voltant, dansaven les flors, en una dansa hipnòtica, tot dins d'un viu cromatisme. Un conjunt que irradiava elegància i una detallista i minuciosa inspiració i bellesa.

Carlos Carsí, que venia de triomfar a València, amb la millor falla, en L'Antiga de Campanar, en Passeig de Gómiz, en la primera categoria. Un sorprenent i atractiu monument que va quedar en quart lloc.

David Sánchez Llongo, del taller de Paco López Albert, sap com impactar i agradar amb els seus preciosistes monuments, on realça la temàtica que tria, amb la seua qualitat, aconseguia el primer premi en Esplanada, on triomfarà repetides vegades.

La qualitat de Pere Baenas s'imposava, per a aconseguir el segon premi de la primera categoria en Foguerer-Carolines. José Francisco Gómez Fonseca un any més ens volia mostrar el seu personalíssim disseny, amb el predomini de la fusteria en el districte de Calvo Sotelo. Pedro Abad amb el suport d'altres grans artistes, com Pedro Soriano, la gran desil·lusió de l'any, després de les expectatives creades amb la seua volta, a més en un districte tan cèntric, com el d'Alfonso el Savi i amb un tema mític "Excalibur". Adeu a un altre alacantí amb un estil tan personal.

Foto 11- Foguera Florida Portazgo 2019, de Paco Giner. Rubén Davó

Foto 12- L'original Tangram de Sergio Alcañiz per a la foguereta de Sagrada Família. Agustín Medina

Silencis

Què gran Paco Torres!, que tots els anys "quasi gana" a València, en la Plaça del Pilar, on realitza belles i enormes composicions i on mai ha aconseguit el primer premi de la màxima categoria, ací a Alacant va realitzar "Equilibri cromàtic" i aconseguia el primer premi de la segona categoria en Baver-Els Antigons, on li esperaven majors triomfs.

En Calderón de la Barca en el seu 90 aniversari, una de les millors fogueres, potser la millor mai plantada en aquesta demarcació, amb un dels dissenys de referència d'enguany, dedicat a l'artista Audrey Hepburn, primer premi de quarta categoria.

Hem de destacar com Bernardo Estela, llorejat creador de fogueres infantils, debutava ací amb un monument adult, una gran foguera amb la qual aconseguia el segon premi en Sant Blai de Baix en cinquena categoria, David Sánchez Llongo s'emportava el primer premi en Sant Antón de Dalt.

Altres dos valencians controlaven la sisena categoria Josué Beitia en Gran Via-Garbinet i Xavi Herrero en Portuaris.

LA PRIMERA DONA

Toñi Martín-Zarco, per fi serà la primera dona president per a dirigir les nostres fogueres. Toñi amb un extens currículum fester, des de Dama del Foc, a presidenta de la foguera Port d'Alacant, amb el lema "Fem festa", i "La festa la fem tots", es va imposar per 29 vots, a la candidatura liderada per David Olivares, així ho van decidir els representants de 89 fogueres i 50 barraques, el dimecres 11 de setembre i en el vestíbul del nostre Excel·lentíssim Ajuntament.

Fogueres i falles ens pertanyen a tots, ja estan en el nostre subconscient col·lectiu. Hem sigut i ara som testimonis de la història. Una societat culta i amb ànima, té una història, el que coneixem hui és la suma del que fem nosaltres, més el que van fer els nostres avantpassats, és fonamental recordar el que coneixem hui, per a així evitar que no es repetisca allò que ens perjudica.

Pensem recuperar i millorar el llegat perenne, festes, cultura, tradicions, idiosincràsia, memòria...el popular, el més senzill, el coherent, el sentit comú... La cultura millora la vida de les persones, ens ajuda a saber què és el bo, la veritat,

Foto 13- Abrakadabra fou el treball de Pere Baenas per a Foguerer Carolines, amb altre segon premi. Agustín Medina

la qual cosa està bé i el contrari, el correcte, el bell, el sagrat...

Viure és un regal, amb les festes, la cultura, compartim emocions, eixe ressorgir per les cantonades i les places dels nostres barris, d'eixos trossos de futurs efímers monuments, fogueres, falles, barraques, plens de colorit d'alegria com van apareixent, s'entrellacen. La plantà, l'emoció de la música, l'olor de la pólvora, entremesclada amb la inconfusible brisa de la mar, i eixe retrobament ja viscut amb altres gents, amb la bullícia, amb el col·lectiu... Gràcies als altres, a tots, veient-nos en els altres, ens podem reconèixer nosaltres i arribar a descobrir qui som. Les fogueres i les falles són, abans de res, festes, són alegria i gaubança, ens ajuden a viure.

Foto 14- La millor foguera de quarta categoria, i una de les millors plantades en aquest districte, Calderón de la Barca de Vicente Martínez. Agustín Medina

Foto 15- Toñi Martín-Zarco guanya les eleccions i es converteix en la primera dona que presideix Les Fogueres. Diari Información

2020

Res faria pensar que després d'aquell magnífic 2019 ens enfrontaríem a un altre silenci forçat. El 12 de maig de 2020, Manuel Jiménez, regidor de Festes, feia pública la declaració oficial de que Les Fogueres d'aquell any serien suspeses per l'amenaça sanitària a la que ens enfrontarem com a societat.

La COVID-19 guanyava la partida, i ens va condemnar a dos junys en silenci. Junys en què els foguerers vam intentar suplir nostra festa amb substitutius i reflexos, amb tecnologies i recursos, amb assajos del que hauria de ser i no fou. Junys de colps de colze, d'abraçades fredes i de besos amb els ulls. Junys de focs inventats, de plantàs recordades i de nits de Sant Joan incompletes. 2020 i 2021 tornaren a ser un juny sense juny.

Però, vam tornar. Hem tornat.

I els silencis ja són part dels nostres records.

Fonts documentals

Bibliografia

Alcañiz, J. i Borrego, V. (1990). Arte y artistas falleros (I). *Historia de las Fallas, Levante-EMV*, p. 327. València.

Ariño, A. (1992). La ciudad ritual. La fiesta de las Fallas. Barcelona.

Aznar, M. i Blasco, R. (1985): La política cultural al País Valencià, 1927-1939. València.

Aznar Soler, M. (1987). 50 anys després. Les Falles de l'any 1937. *Llibret Falla Plaça Na Jordana*. València.

Blasco, R. (1978): La 'cremà' olvidada. Las fallas de la Guerra Civil. *Tiempo de Historia*, núm. 41, pp.64-69.

Borrego, V. (1986). Las Fallas desde su origen a 1975. València.

Carreres Rodríguez, M. (2018). Aeròdroms valencians de la Guerra Civil: Escenaris, elements i memòria d'una xarxa per a la defensa del territori. València.

Catalán, J. (2005). La industria entre la guerra y la revolución 1936-1939. Barcelona.

del Río Martín, M. (2018). La memoria y los pilotos de la II República durante la Guerra Civil española. Alacant.

Doménech, J. D. (2012). La batalla de l'ou: de quan passàvem gana. Barcelona.

Dunai, S. (2021). La alimentación y vida cotidiana en las ciudades republicanas durante la guerra civil española. En Matthews, J. (Ed.) *España en guerra: Sociedad, cultura y movilización bélica 1936-1944*.

Fernández Cabello, J. A. i altres (2022). Guia dels llocs de memòria de la ciutat d'Alacant. Alacant

García García, M. (1978). Las fallas de la guerra. *Valencia Semanal*, 14, pp. 34-37.

Generalitat Valenciana (Ed.) (2010). Emilio Varela. Pintor universal. 1887-1951. Alacant.

Gerona Llopis, D. (2018) – L'any 1936. Llibret Barraca I no volíem. Alacant

Girona, A. (1986). Guerra i Revolució al País Valencià (1936-1939). València.

Gómez Serrano, E. (2008). Diarios de la Guerra Civil (1936-1939). Alacant.

Guardiola Ortiz, J. (1964). 60 recetas para la conservación y condimento de la sardina. Alacant.

Hernández Martí, C. i Muñoz Palomares, M. (1989). *La cotidianidad revolucionaria y la clase obrera; aproximación al estudio de la vida cotidiana en la ciudad de valencia entre julio y noviembre de 1936*. Universitat de València.

Hernández Martí, C. (1993). La vida quotidiana durant els primers mesos de la Guerra Civil a la ciutat de València. *Raons*, núm. 3, pp.10-11.

Hernández Martí, G. M. (1996). Falles i franquisme a València. Catarroja-Barcelona.

Institut Alacantí de Cultura Juan Gil-Albert (Ed.) (2004). Arte preso. Dibujos y acuarelas en el Reformatorio de Adultos de Alicante (1939-1941). La colección de Ricardo Fuente. Alacant.

Lage, M. (2003). La Hispano-Suiza 1904-1972: Hombres, empresa, motores y aviones. Madrid.

Linares Albert, S. i Medina Ramos, A. (2002). Gastón Castelló y las Hogueras de San Juan. Alacant.

López Arenas, V. M. (2012). Jugar con fuego. *Llibret de Pla del Bon Repós, José Ángel Guirao, La Goteta, Bulevar del Pla-Garbinet y Nou Alacant*. Alacant.

Martín Aceña, P. i Martínez Ruiz, E. (Ed.) (2006) La economía de la guerra civil. Madrid.

Martínez Leal, J. (1990). La Guerra Civil: economía y sociedad. *Historia de Alicante, vol. II*, pp. 681-700. Alacant.

Martínez Leal, J. (1990). República y guerra civil. *Historia de la Ciudad de Alicante. Edad Contemporánea*, pp.329-332. Alacant.

Moreno Sáez, F. (1986). La Cultura en Alicante. *Canelobre: Revista de l'Institut Alacantí de Cultura Juan Gil-Albert*, núm 7-8, pp. 97-134. Alacant.

Moreno Sáez, F. (2014). La Edad de Oro de la cultura alicantina. *Canelobre: Revista de l'Institut Alacantí de Cultura Juan Gil-Albert*, núm 63, pp. 96-107. Alacant.

Nadal, E. (1937). Les falles d'enguany, *Nueva Cultura*, any III, núm. 1.

Navarro Ferrón, L. (2014). Nuevas aportaciones a la obra de Gastón Castelló. Alicante.

Olmo Ibáñez, M. D., Rosser Limiñana, P., Soler Ortiz, S., Poveda Poveda, C., Oña Fernández, J. J., y Candela Sevilla, V. F. (2016). Guerra Civil y memoria histórica en Alicante. Alacant.

Peña Ligeró, Á. (2015). Historia del aeródromo de La Rabasa. Sant Vicent del Raspeig.

Pérez Perucha, J. (1989). Les emprems de la memòria. Catàleg d'imatges (1905-1945). València.

Ramos Pérez, V. (1992). Breve historia del Ateneo de Alicante. Alacant.

Renau, J. (1937). Sentido popular y revolucionario de la fiesta de las fallas. *Nueva Cultura*, any III, núm. 1.

Rosser Limiñana, P. (coord.) (2018). Alicante en guerra. Alacant.

Rosser Limiñana, P. (2021). Lo que no le han contado del Oranesado alicantino. *Diari Alicante Plaza*.

Salas Larrazábal, J. (2011). La guerra civil 1936-1939. *100 años de aviación militar española*.

Salinas Salinas, C. (2017). Alacant en guerra. La vida en la rereguarda (1936-1939). Alacant.

Sampedro Ramo, V. (2023). Los hijos de la viuda. La masonería en la Ciudad de Alicante (1893-1939). Alacant.

Sánchez Izquierdo, P. (2021). La ciudad pensada, la ciudad vivida, la ciudad representada. Impresiones y expresiones artísticas sobre las transformaciones urbanas y la ordenación del territorio en Alicante (1894-1939). València.

Sanchís, M. (1999). Regino Mas. Historia de una época. València.

Sánchez Asiaín, J. Á. (2012). La financiación de la guerra civil española. Barcelona.

Santacreu Soler, J. M. (1986). La crisis monetaria española de 1937. Alacant.

Santacreu Soler, J. M. (1988). *Cambio económico y conflicto bélico: transformaciones económicas en la retaguardia republicana (Alicante 1936-1939)*. Universitat d'Alacant.

Santacreu Soler, J. M. (2008). Una Presó amb vistes al mar: el drama del port d'Alacant, març 1939. Alacant.

Santo Matas, J. (2002). La etapa de la cárcel: Grandeza en la miseria. *Gastón Castelló*, 100 años, pp. 53-65. Alacant.

Seidman, M. (2021). Economía política y políticas monetaria en la guerra civil española. En Matthews, J. (Ed.) *España en guerra: Sociedad, cultura y movilización bélica 1936-1944*.

Serrallona, J., Santirso, M. i Casa, J. (2013). Vivir en guerra. La zona leal a la República (1936-1939). Barcelona.

Socorro Rojo (Ed.) (1938). Versos en la Guerra. Alacant.

Soler i Godes, E. (1986): Les falles de 1937. *València, capital cultural de la República (1936-1937). Antologia de textos i documents*, pp.104-106. València

Tomàs, F. (1986): Los carteles valencianos de la guerra civil española. València.

Premsa

Hemeroteca del diari *Información*.

Gaceta de la República (1937)

Nuestra Bandera (1937)

Liberación (1937)

El Luchador (1937)

Bandera Roja (1937)

El Mercantil Valenciano (1937)

El Pueblo (1937)

La Correspondencia de Valencia (1937)

Frente Rojo (1937)

Webgrafia

Repositori Institucional. Universitat d'Alacant

La memoria recuperada. Universitat d'Alacant.

La foguera de Tabarca. Armando Parodi.

Aviation Corner. Luis José Barcala.

Alicante vivo. Juan J. Amores.

Defensa.com. Grupo Edefa.

Sandglass Patrol.

Asociación de Aviadores de la República. ADAR.

